

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГОНЧАРОВА ОЛЕНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 172.342.7:177.5

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРЕКАРНІ ПРАКТИКИ МОЛОДІ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук

О. О. Гончарова

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник:.....**Кивлюк Ольга Петрівна,**

доктор філософських наук, професор

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Гончарова О. О. Прекарні практики молоді в умовах трансформації українського суспільства. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (доктора філософії) за спеціальністю 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» (033 – Філософія). – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2017.

Зміст анотації

У дисертації розглядається проблема залучення молодих українців до різноманітних прекарних соціальних практик. Автором детально описується походження та поширення у науковому дискурсі термінів «прекаріат», «прекарність», «прекаризація»; особливості поширення прекарних соціальних практик у сучасному українському трансформаційному суспільстві, особливості поширення прекарних життєвих стратегій у соціальних практиках української молоді, а також можливі шляхи мінімізації дії таких стратегій на тлі вітчизняних соціальних трансформацій.

Автор пропонує концептуальну модель селекторного колапсу українських соціальних трансформацій, який постає як каталізуючий фактор дії прекарності у соціальному просторі України. Автор розглядає селекторний колапс у розрізі існування антагоністичних за своєю природою норм (у тому числі і соціально-трудоових норм), які вступають у латентний, а часом і явний конфлікт між собою і спричинюють такий стан, коли індивід у соціальній системі залишається один на один із ситуацією невизначеності та некалькульованих ризиків.

Автор також пропонує трирівневу систему розгортання прекарних життєвих стратегій у сучасному суспільстві, яка включає особистісний, громадський та національний рівні. Виділено інститут вищої освіти як особливий буферний перехід індивіда із ситуації відносної визначеності до прекарних соціальних практик або ж до успішної мінімізації їх дії у процесі професійного самовизначення.

Ключові слова: атомізація, дисипативна система, екзистенційна позиція, життєві стратегії, молодь України, постмодерн, прекаріат, прекарні соціальні практики, прекарність, синергетична модель, соціальні трансформації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Чугуева Е. А. Политический протест в андеграундной музыкальной культуре времен «перестройки»: основные формы выражения и трансформация в современных реалиях // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. Вип. 75 (№ 8). С. 384-386.

2. Гончарова О. О. Мистецтво жити в суспільстві некалькульованого ризику: соціологічно-філософський аспект // Актуальні проблеми філософії та соціології.: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 4. С. 50-54.

3. Гончарова О. О. Селекторний колапс українського суспільства як системна помилка вітчизняних соціальних трансформацій // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. Вип. 112 (№ 9). С. 198-203.

4. Гончарова О. О. Основні тенденції поширення прекарності у соціальних практиках української молоді // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. Вип. 118 (3). С. 199-204.

5. Гончарова О. О. Соціальні практики маніпуляції свідомістю молоді // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії / М-во освіти і науки України, Запорізька державна інженерна академія. З., 2017. Вип. 69. С. 51-56.

Стаття в іноземному науковому фаховому виданні

6. Noncharova O. O. Precarious Young People and the Right of Free Time : Flexible Working Hours and Hidden Exploitation // European Reforms Bulletin : scientific peer-reviewed journal. 2015. № 4. P. 106-109.

Матеріали науково-практичних конференцій:

7. Гончарова О. О. Соціальна апатія та соціальний протест як форми біфуркації в умовах трансформаційних суспільств // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. Вип. 16. С. 103-116.

8. Чугуєва О. О. Ціннісний аспект політичної агітації в передвиборчих кампаніях сучасної України // Наука. Студентство. Сучасність : тези IV Всеукр. наук.-практ. конф. / Миколаїв. нац. ун-т імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2013. С. 506-508.

9. Чугуєва Е. А. Социальная апатия как феномен трансформационного общества // По материалам XVI международной конференции, посвященной проблемам общественных и гуманитарных наук (культурология, религиоведение, искусствоведение, социологические науки, политологические науки), Москва, 01 февраля 2014 г. / Центр гуманитарных исследований «Социум». Москва, 2014. Ч. 3. С. 118-122.

10. Гончарова О. О. Соціальна апатія та соціальний протест як чинники динаміки соціальних систем // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності»: за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 13–14 лютого 2015 р. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. С. 37-40.

11. Гончарова О. О. Ризики життєвих стратегій: теоретико-методологічний дискурс // Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень : за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 20–21 лютого 2015 року / НО «Відкрите суспільство». Дніпропетровськ, 2015. С. 37-42.

12. Гончарова О. О. Маніпулювання свідомістю молоді як одна із особливостей трансформації сучасного українського суспільства // Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності і розвитку глобальних світових процесів у XXI ст. : за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 3–4 квітня 2015 року / Київ. наук. суспільствознавча організація. Київ, 2015. С. 70-74.

13. Гончарова О. О. Маніпулятивні практики: теоретичний контекст // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : за матеріалами звітно-наук. конф. викладачів, аспірантів і докторантів Ін-ту соціології,

психології та соціальних комунікацій / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. Вип. 1. С. 20-24.

14. Гончарова О. Сучасні практики маніпуляції свідомістю молоді // Молодіжна політика: проблеми та перспективи : зб. наук. пр. / Дрогобиц. держ. пед. ун-т імені Івана Франка. Дрогобич ; Жешув, 2015. Вип. 6. С. 244-251.

15. Гончарова О. О. Викладання філософських дисциплін у вищій школі як засіб мінімізації впливу прекарних практик на життєві стилі сучасного студента // Інноватика суспільствознавчої освіти ХХІ сторіччя: виклики і шляхи розвитку : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 12–14 травня 2016 р. / М-во освіти і науки України, Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2016. С. 19-20.

16. Гончарова Е. А. Адаптивные механизмы психики современных прекариев: особенности, проблемы, скрытая социальная угроза // Actual Questions and Problems of Development of Social Science : Internat. scientific-pract. conf., Kielce, June 28–30, 2016 / Holy Cross University ; Faculty of Liberal Arts and Education. Kielce, 2016. P. 162-165.

17. Гончарова Е. А. Селекторный коллапс как одна из особенностей украинских социальных трансформаций в сфере формирования производительных сил // «Украина – България – Европейски съюз: съвременное състояние и перспективи» : сборник с доклади о международна научна конференция / Икономически университет Варна ; Национален технически университет Херсон. Варна, 2016. Т. 1. С. 266-271.

ABSTRACT

Honcharova O. O. Precarious Practices of Youth in the Context of the Transformations in the Ukrainian Society. – The Qualifying scientific work on the Manuscript rights.

Thesis for scientific degree of candidate of philosophical sciences (PhD) on the specialty 09.00.03 – social philosophy and philosophy of history (033 – Philosophy). National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2007.

The contents of the abstract

In the thesis it is considered the problem of the involvement of young Ukrainians in various precarious social practices. In particular, the author describes in detail the etymological origin and distribution in the scientific discourse of the terms «precariat», «precariousness», «precarization»; the peculiarities of the spreading of the precarious social practices in the modern Ukrainian transformational society; features of the distribution of the precarious life strategies in the Ukrainian social practices, as well as possible ways to minimize the impact of such strategies against the background of domestic social transformations.

The author suggests a conceptual model of the selective collapse of Ukrainian social transformations, which acts as a catalyzing factor of the action of the precariousness in the social space of Ukraine. The author considers the selector collapse in the context of the existence of norms (including social and labor standards) which are antagonistic in their nature and enter into a latent and at times even an obvious conflict between themselves and thus cause a state when the individual in the social system remains alone with a situation of uncertainty and unaccountable risks. In turn, it is the situation of non-calculable risks that gives rise to the prevalence of the precarious life strategies in the life of the individual.

The author proposes a three-level system for the deployment of the precarious life strategies in the modern society, which includes personal, civil and national levels. The allocation of three levels of the deployment of precariousness is due to the spreading of the atomization of the individual in relation to the long-term life strategies in the context of individual life and the life of the family, the interaction with equivalent social actors and interaction with the institutions of statepower. The institution of higher education is considered as a special buffer transition of the individual from the situation of relative certainty to the precarious social practices or to the successful minimization of their action in the process of professional self-determination.

Keywords: atomization, dissipative system, existential position, life strategies, postmodern, precariat, precarious social practices, precarization, social transformations, synergetic model, youth of Ukraine

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ПРЕКАРНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ.....	18
1.1. Феномен прекарності в філософському опосередкуванні	18
1.2. Ризики та виклики прекарних практик в трансформаційному суспільстві.....	36
Висновки до першого розділу.....	69
Список використаних джерел до першого розділу.....	
РОЗДІЛ 2. МОЛОДЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ У СУСПІЛЬСТВІ ПРЕКАРНИХ ПРАКТИК: СТАН ТА НАСЛІДКИ.....	72
2.1 Соціальний статус молоді та її життєві стратегії в українському суспільстві.....	72
2.2. Особливості поширення прекарних практик в молодіжному середовищі України.....	105
Висновки до другого розділу.....	139
Список використаних джерел до другого розділу.....	
РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ ТА ШЛЯХИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ПРЕКАРНИХ ПРАКТИК НА УКРАЇНСЬКУ МОЛОДЬ.....	142
3.1. Чинники мінімізації негативного впливу прекарних практик на молодь України.....	142
3.2. Роль освіти в обмеженні прекарних практик в молодіжному середовищі....	165
Висновки до третього розділу.....	191
Список використаних джерел до третього розділу.....	
ВИСНОВКИ.....	194

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується глибокою трансформацією соціальної системи, зокрема переходом до суспільства інформаційного типу з відповідними йому особливостями суспільного виробництва та масової свідомості. Соціальні трансформації, пов'язані з таким переходом, часто мають нелінійний, непрогнозований і невизначений характер. Внаслідок таких трансформацій вітчизняна соціальна система часто коливається між станами нестабільності та тимчасової стабільності. У результаті таких постійних коливань в українському суспільстві спостерігається вихід нестабільності у соціальні практики населення, як-то: поширене безробіття, відсутність соціальних гарантій, обмежена дія соціальних ліфтів та ускладнена можливість висхідної соціальної мобільності для широких верств населення, низький поріг бідності тощо. Особливо вразливою до вищеписаних соціальних явищ є українська молодь, яка внаслідок свого проміжного положення між станом дитини та станом дорослої особистості цілком природно знаходиться у стані нестабільності - переходу від одного життєвого етапу до іншого. Соціальна ж невизначеність та нестабільність стають для неї вагомим гальмівним чинником у процесі транзиції до дорослого життя - до реалізації тих соціальних ролей, які в майбутньому стануть її способом самоідентифікації у соціальному житті.

Відгуком на зміни природи соціальних процесів у сучасному українському суспільстві є феномен прекарних соціальних практик. Ці соціальні практики стосуються переважно сфери професійно-трудових відносин, хоча опосередковано впливають і на інші сфери життя людини, і характеризуються станом постійної невизначеності, негарантованості трудових прав, нестабільним станом ринку праці і положенням працівника на ньому. В українських реаліях прекарні соціальні практики є відносно новим соціальним явищем, яке виникає як специфічний спосіб адаптації індивідів до умов перманентної невизначеності.

В контексті даної роботи ми зосередили свою увагу на особливостях залучення до прекарних соціальних практик молодіжної аудиторії і трансляції нею життєвої стратегії прекарності. Така конкретизація дозволяє підвищити прогностичну компоненту дослідження, оскільки ми не лише розглядаємо вплив світоглядної парадигми сучасності крізь призму прекарності, але досліджуємо його інноваційний і життєтворчий потенціал, головним носієм якого є молодь. У рамках даної роботи ми відійшли від суто соціологічного погляду на її залученість до прекарних соціальних практик. Натомість зосереджено увагу на соціально-філософському аналізі феномену прекарності, його впливі на розвиток української молоді та української нації загалом, негативні наслідки якого слід передбачити та попередити.

Ступінь наукової розробки теми. Окреслена проблематика даної роботи є втіленням міждисциплінарного підходу у науковому пошуку. У її розгляді присутні три базові координати – прекарні соціальні практики, трансформації сучасного українського суспільства, українська молодь як специфічна соціально-демографічна група та соціальний феномен. Ці три координати окремо розглядалися багатьма вченими і дослідниками найрізноманітніших наукових шкіл та традицій.

Термін «прекаріат» у його сучасному звучанні вперше використовували ще представники французької соціологічної школи в 1980-і рр., вивчаючи специфіку сезонної зайнятості, а також професор Мюнхенського університету, відомий дослідник «плинної сучасності» У. Бек, який досліджував умови життя, нав'язані сучасним ринком. Термін утворений шляхом накладання поняття «прекарний» (від лат. «precarit» - «сумнівний», «негарантований», «нестабільний») та поняття «пролетаріат». Визначенням поняття прекаріату займалися і такі мислителі, як З. Бауман, П. Бурдьє, Ю. Габермас, Р. Кастель, М. Фуко та ін. Опосередковано проблеми, які зачіпають питання прекарності, є висвітленими у творах таких дослідників, як С. Ароновіц, Л. Бейлін, Д. Белл, А. Горц, М. Грановетер, Ф. Джеймсон, У. Дифазіо, Д. Коттер, А. Негрі, Д. Ноубел, У. Пауел Р. Сеннет, Л. Сміт-Дуер, М. Хардт та ін. У широкий науковий та публічний дискурс поняття

прекаріату ввів англійський дослідник Г. Стендінг у своїй книзі «Прекаріат: новий небезпечний клас», яка була опублікована у 2011 році.

У пострадянському науковому просторі поняття «прекаріат» і похідні від нього терміни («прекаритет», «прекаризація», «прекарність», «прекарні соціальні практики») з'являються приблизно за рік після виходу книги Г. Стендінга. Серед дослідників, які розробляли і розробляють дану тематику, можна виділити таких науковців, як В. Бобков, О. Вередюк, Є. Гасюкова, З. Голенкова, Ю. Голіусова, С. Дружилов, В. Карачаровський, Р. Колосова, К. Наумова, Т. Разумова, Л. Санкова, Ж. Тощенко, М. Черкасова, О. Шкаратан та ін. Поряд з ними існують і дослідники, які розглядають прекаріат і похідні від нього соціальні явища з позиції неформальної зайнятості на ринку праці, серед них: С. Барсукова, Т. Безбородова, Н. Воловська, Т. Заславська, А. Іноземцева, Р. Капелюшніков, К. Клеман, І. Козіна, В. Малахов, Л. Плюсніна, А. Русина, Д. Стребков, М. Шабанова, А. Шевчук та ін. У вітчизняному науковому просторі проблема прекарності праці, прекарних соціальних практик і прекаріату, до них залученого, є на даний момент новою і ще недостатньо розробленою, хоча поняття «прекаріат» вже впевнено входить у широкий науковий дискурс. Так, розробкою проблематики прекаріату саме у такому визначенні займаються такі дослідники, як Г. Аферченко, О. Брінцева, В. Буткалюк, Я. Грицак, О. Грішнова, А. Колот, С. Лубенець, Д. Новіков, А. Толстокорова та ін. Широко розглядається дана проблематика у різноманітних публіцистично-аналітичних матеріалах та у дискурсі діючого вільного профспілкового руху України, тобто тим самим набуває вагомого звучання у дійсній соціальній реальності України.

Наступною координатою проблематики даної роботи - соціальними трансформаціями сучасності, зокрема соціальними трансформаціями з погляду синергетичного підходу - детально займалися такі вчені, як В. Бранський, С. Капиця, О. Князева, Л. Красичніков, С. Курдюмов, О. Лоскутов, Г. Малинецький, А. Михайлов, Н. Моїсєєв, Є. Мчедлова, Г. Ніколіс, А. Подлазов, А. Потапов, І. Пригожин, І. Стенгерс, Д. Трубецьков, Г. Хакен та ін. Питання соціальних трансформацій на пострадянському просторі відображено у роботах таких

дослідників, як А. Богаєвська, О. Данілов, М. Єльчанінов, Т. Заславська, С. Зубенко, В. Левашов, В. Шаповалов, В. Шмаков, В. Ядов та ін. Тему вітчизняних соціальних трансформацій розробляють В. Воронкова, Е. Герасимова, Є. Головаха, С. Катаєв, О. Кивлюк, С. Клепко, С. Куцепал, М. Михальченко, І. Немчинов, О. Поліщук, Т. Розова, В. Степико, М. Шульга та ін.

Особливої уваги заслуговують розробки з вивчення особливостей молоді як специфічної соціально-демографічної групи та соціального феномену. Серед іноземних вчених, які розробляли і розробляють дане питання, можна виділити таких дослідників, як О. Бархаєв, Е. Еріксон, А. Желніна, А. Зінов'єв, С. Іконнікова, К. Кеністон, І. Кірдяшкін, А. Ковальова, М. Кулева, С. Левікова, В. Лісовський, В. Луков, В. Лупандін, Т. Луценкова, С. Ляшко, К. Мангейм, О. Омельченко, І. Самаркіна, Х. Сіболд, Н. Торосян, Г. Холл, С. Шугальський, Т. Юхтовська, М. Ядова та ін. В Україні у цьому напрямку працюють В. Андрущенко, Т. Андрущенко, В. Балакірева, О. Виноградов, Л. Волинець, М. Головатий, Ю. Зубок, Л. Малиш, І. Мартинюк, С. Оксамитна, В. Очеретяний, Ю. Саєнко, Л. Скокова, Н. Черниш, В. Чупров та ін. Серед робіт вітчизняних дослідників, які розглядають проблему молоді у фокусі соціально-філософського дискурсу, можна виділити дослідження В. Андрущенка, Т. Андрущенко, В. Астахової, І. Беха, В. Беха, А. Бичко, І. Бойченка, В. Вашкевича, Р. Вернидуба, Г. Волинки, М. Головатого, Л. Губерського, Т. Жижко, І. Зязюна, А. Кравченко, М. Култаєвої, А. Конверського, О. Литвинчук, М. Михальченка, М. Мокляка, В. Муляра, І. Надольного, Б. Новікова, О. Семашка, В. Савельєва, Д. Свириденка, В. Ярошовця та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Загальний напрям дисертаційної роботи пов'язаний із темою дослідження кафедри соціальної філософії та філософії освіти Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова «Дослідження проблем гуманітарних наук» (затверджено рішенням Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 4 від 24 грудня 2008 р.). Крім того, дисертаційне дослідження є складовою науково-дослідних тем «Саморегуляція соціального

організму країни» (державний реєстраційний номер 0105U000447) і «Громадські організації як чинник демократизації суспільства» (номер державної реєстрації 0108U000361), які були виконані в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Метою дослідження є теоретико-методологічне визначення стану поширення прекарних практик серед молоді в умовах трансформації українського суспільства. Досягнення поставленої мети передбачає постановку і виконання таких **дослідницьких завдань**:

- визначити сутність і ступінь поширення феномену прекарності у соціально-філософському дискурсі;
- окреслити ризики поширення прекарних соціальних практик в сучасному трансформаційному суспільстві, зокрема – запропонувати концептуальну модель, яка б описувала дані ризики в сучасному українському суспільстві;
- проаналізувати соціальний статус молоді та її життєві стратегії в сучасному трансформаційному суспільстві;
- дослідити особливості поширення прекарних соціальних практик серед молодих українців;
- визначити чинники мінімізації негативного впливу прекарних практик на молодь України;
- дослідити вплив освіти на обмеження прекарних практик в молодіжному середовищі сучасної України.

Об'єктом дослідження є прекарні практики.

Предмет дослідження – вплив прекарних практик на трансформацію соціальної місії сучасної української молоді.

Теоретико-методологічна основа роботи. Методологічну основу дисертаційної роботи становить комплекс загальнонаукових методів, що забезпечує системний аналіз прекарних соціальних практик української молоді та прогнозування розгортання їхнього розвитку у трансформаційних соціальних процесах України сьогодення.

У дисертації застосовані системний і міждисциплінарний підходи, що дозволило поєднати у єдиному смисловому полі теоретичні здобутки наукових дискурсів філософії життя, екзистенціалізму та феноменології разом із здобутками таких дисциплін, як соціологія, зокрема соціологія середнього рівня, загальна та вікова психологія, філософія права та загальна економічна теорія. Це, у свою чергу, сприяло формуванню уявлення про прекарні соціальні практики молоді як цілісний соціально-філософський феномен.

За допомогою методологічних принципів взаємодоповнюваності та інтервальності стало можливим застосувати прогресивні здобутки основних соціально-філософських підходів щодо розуміння сутності сучасного суспільства постмодерну. Застосування методів антропологічної і соціальної інтерпретації дозволило пояснити способи організації життя молоді людини в сучасному українському суспільстві. Історико-філософський метод у поєднанні з методом екстраполяції дозволили охопити процес виникнення, становлення та розгортання прекарних соціальних практик сучасної української молоді та їх поширення зі сфери трудових відносин у інші сфери життя людини. На підставі функціонального методу розглядається розгортання та поширення явища прекарності у соціальній системі України. За допомогою застосування синергетичного підходу пропонується пояснення ролі соціальної аномії у трансляції прекарності між різними поколіннями на прикладі вітчизняних реалій.

Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизована у наступних положеннях:

Уперше:

- запропоновано концептуальну модель селекторного колапсу українських соціальних трансформацій, яка ілюструє нездатність сучасної державної системи України виробити ефективні механізми проти поширення прекарних соціальних практик українців. Зазначений колапс постає у якості одночасного існування в українському суспільстві антагоністичних за своєю природою і принципом функціонування тезаурусів та детекторів соціального процесу - соціальних інститутів, акторів соціального процесу, норм та цінностей, які умовно можна

розділити на дві групи – неоліберальні та пострадянські. Їхній латентний, а у деяких випадках і явний конфлікт спричиняє розгортання прекарності у різноманітних соціальних практиках українських громадян і має характер системної помилки, внаслідок якої окремих індивід стає своєрідною жертвою загальної невизначеності та негарантованості політико-економічного курсу держави;

- визначено можливі шляхи подолання прекарності на особистісному, громадянському та національному рівнях. Наголошується, що первинний імпульс подолання прекарності повинен походити або від особистісного, або від національного рівня розгортання прекарності, оскільки саме ці рівні передбачають формування вертикальних взаємозв'язків, які розгортаються у довгострокових перспективах, між конкретним індивідом та представниками його роду або конкретним індивідом та інститутами державної влади. Розроблені практичні рекомендації для мінімізації прекарних життєвих стратегій молодих українців через використання університету як специфічної науково-комунікативної платформи.

Удосконалено:

- зміст поняття прекарності у сучасному трансформаційному суспільстві. Прекарність розглядається не лише у розрізі соціально-трудова практик, а й як тип життєвої стратегії індивіда. Зокрема, наголошено на тому, що неможливо відділити прекарні трудові практики від усього життєвого процесу індивіда, а, отже, прекарність не може бути обмежена тільки трудовими практиками; її базові характеристики та вплив на відчуття життя, нею породжене, будуть поступово просякати і інші сфери діяльності людини;

- соціо-психологічне розуміння дії прекарних соціальних практик на відчуття життєвого процесу молодими людьми. Зазначається, що у короткостроковій перспективі молоді люди, які зазнають всебічної прекаризації соціальних практик, стають неспроможними формувати довгострокові життєві стратегії, спрямовані на досягнення визначеного результату. У середньостроковій перспективі такі молоді люди можуть зазнати нищівної кризи середнього віку, одним з ефективних шляхів подолання якої є досягнення індивідом певних визначених результатів та здобутків у своєму житті, реалізація намічених у молодому віці планів та мрій. У

довгостроковій перспективі розгортання прекаризації соціальних практик загрожує всебічному розвитку інноваційного потенціалу молоді, спроможності її найбільш повно розкрити свій потенціал та сформуватися у якості дорослої, самодостатньої та самоактуалізованої особистості.

Дістало подальшого розвитку:

- бачення української молоді як специфічної соціально-демографічної групи, на яку покладена місія транзиції засвоєних попередніми поколіннями норм і цінностей, усталених моделей поведінки одночасно із інноваційною обробкою такого досвіду. Відповідно до такого бачення ролі української молоді у вітчизняних соціальних процесах ми розглядаємо молодь як головний «транслятор» прекарного стилю життя, що передаватиметься до представників наступних поколінь і у такий спосіб, ймовірно, отримає свого подальшого закріплення. Зазначається, що на сьогоднішній день у соціальних практиках української молоді вже можна простежити тенденції до прекаризації, зокрема орієнтації на короткострокові життєві перспективи, реалізацію ситуативних можливостей, часту відсутність цілісного бачення свого життя тощо. За такого бачення проблеми українська молодь потребує особливої уваги дослідників як та соціально-демографічна група, через яку прекарність транлюється у вітчизняний соціальний простір і через яку вона матиме змогу закріпитися у досвіді майбутніх поколінь українців;

- розуміння освіти як впливового фактору гуманізації світогляду української молоді, а, відтак, і вагомого чинника мінімізації впливу прекарних соціальних практик на свідомість українського студента. Наголошується, що для подолання прекаризації свідомості української молоді необхідним є не тільки передача студенту вузькопрофесійних знань, але і засвоєння ним фундаментальних здобутків науки, які допоможуть сформувати надійну основу для подальшого оволодіння інформацією, її верифікації, формування з неї цілісного, системного знання, а, отже, і системного мислення, яке нейтралізує вплив прекарності і фрагментарного сприйняття дійсності.

Науково-практичне та теоретичне значення. Розроблена модель розгортання прекарності на особистісному, громадянському та національному рівнях дозволяє

осягнути даний феномен системно і комплексно й тим самим виявити нові аспекти у міждисциплінарному вивченні розгортання прекарних соціальних практик у сучасному трансформаційному суспільстві. Запропонована модель селекторного колапсу українських соціальних трансформацій, яка виступає каталізатором дії прекарності у соціальних практиках українців сьогодення, може послугувати наочним прикладом для використання у розробці державних стратегій та державних програм розвитку вітчизняної економіки, правозахисної системи та соціальної сфери.

Результати здійсненого концептуального аналізу розгортання прекарних соціальних практик у молодіжному середовищі сучасної України та розроблені практичні рекомендації у подоланні прекаризації соціальних практик сучасної української молоді можуть бути використані у розробці державних програм розвитку молоді України, розробці університетських курсів. Теоретичний та фактологічний матеріал дисертації може бути використаний для підготовки загальних та спеціальних курсів і методичних матеріалів з філософії, психології та соціології. Матеріали дисертації можуть також послугувати основою популярного видання для молодих українців з метою підвищення їхньої обізнаності з приводу розгортання прекарності у їхніх повсякденних соціальних практиках та можливих наслідків цього процесу.

Особистий внесок здобувача. Запропоновані концептуальна модель селекторного колапсу українських соціальних трансформацій та трирівнева модель розгортання прекарних життєвих стратегій у сучасному соціумі.

Апробація роботи. Основні положення та результати дослідження доповідалися на міжнародних науково-практичних конференціях: «Україна – Болгарія – Європейський Союз: сучасний стан та перспективи» (Варна, 2016), «Актуальні питання та проблеми розвитку соціальних наук» (Кельце, Польща, 2016), «Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності розвитку глобальних світових процесів у XXI ст.» (Київ, 2015), «XVI міжнародна конференція, присвячена проблемам суспільних та гуманітарних наук» (Москва, 2014), II міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (Одеса,

2015), всеукраїнських науково-методичних конференціях: «Миколаївщина і Північне Причорномор'я: історія і сучасність» (Миколаїв, 2016), «Наука. Студентство. Сучасність» (Миколаїв, 2013), «Інноватика суспільствознавчої освіти XXI століття: виклики і шляхи розвитку» (Миколаїв, 2016); звітно-наукових конференціях у НПУ імені М.П. Драгоманова: «Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету» (Київ, 2014 - 2015).

Публікації. Зміст основних положень дисертації, її ідеї та результати висвітлені у 7 публікаціях, з них: 5 – статті у наукових фахових виданнях, 2 – статті у іноземних виданнях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що включають 6 підрозділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків та списку використаної літератури (313 найменувань, з них 18 - іноземними мовами). Загальний обсяг роботи - 232 сторінки, з яких 200 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. ПРЕКАРНІСТЬ ЯК ПРЕДМЕТ ТЕОРЕТИЧНОГО ДИСКУРСУ

1.1. Феномен прекарності в філософському опосередкуванні

Прекарність (від лат. «*precarit*» - «сумнівний», «негарантований», «нестабільний») є поняттям, ще недостатньо розробленим у соціальній філософії. Дана дефініція соціального явища етимологічно походить від поняття «прекаріат», через яке тлумачать і такі поняття, як, «прекарний», «прекаритет», «прекаризація» тощо.

Розробкою дефініції та загального розуміння поняття прекаріату займалися такі видатні науковці, як З. Бауман, У. Бек, П. Бурдьє, Ю. Габермас, Р. Кастель, Г. Стендінг, М. Фуко та ін. Зокрема, П. Бурдьє запропонував визначення прекаріату як нестабільного, незахищеного суспільного прошарку, породженого нестабільною та короткостроковою зайнятістю [107, с. 55]. Р. Кастель розглядав поняття «прекаріат» у розрізі феномену найманої праці; для нього прекарій – це, перш за все, найманий робітник, позбавлений гарантій на стабільну і оплачувану працю, який існує у просторі перманентної нестабільності і невизначеності. Саме наймана праця, за Р. Кастелем, породжує феномен прекаріату і є рудиментом системи рабства, частково відновленого у сучасності. Прекаріат сучасного соціуму, згідно цієї концепції, виник як наслідок запровадження глобальної неоліберальної моделі економіки на противагу соціал-демократичної моделі [50, с. 88]. Якщо суть останньої полягала в тому, що держава бере на себе функцію регулювання економікою, а великі корпорації та підприємства надають своїм працівникам соціально-економічні гарантії, то за неоліберальної економічної моделі за державою залишалася лише функція встановлення принципів конкуренції та законів вільного ринку. Вільний ринок і необмежена конкуренція розглядалися як основний засіб забезпечення прогресу і досягнення справедливості. Цю ж концепцію розуміння прекаріату підтримує і У. Бек, який переконаний у тому, що поява прекаріату стала результатом змінених умов праці і в цілому існування, нав'язаних суспільству глобальною капіталістичною системою. У зв'язку з цим, вважає соціолог, розвиненим країнам необхідно перейти до більш гуманної соціально-економічної

структури. Цю думку підтримують і такі українські дослідники прекаріату, як Г. Аfenченко, В. Буткалюк, С. Лубенець, А. Толстокорова, та ін.

На відміну від попередньо викладених концепцій прекарності Р. Кастеля та У. Бека, дослідник А. Метрополус наголошує, що прекарність є невід'ємною рисою капіталізму. На думку дослідника, у всій історії капіталізму саме явище фордизму - як забезпечення індивідів стабільною зайнятістю і максимумом соціальних гарантій - є винятком із правил. Науковець зазначає, що ажіотаж з приводу прекаріату став можливий тільки в умовах, коли він торкнувся привілейованого білого населення європейських країн, тоді як прекаріат завжди існував у таких видах праці, як роздрібна торгівля, сільське господарство, домашня робота, будівництво.

Слід зазначити, що на підтвердження цієї тези А. Метрополус виступає такий історичний факт: у Середньовіччі, зокрема у королівстві Каролінгів, прекарієм називали земельний наділ, який селяни віддавали у власність лордам з зобов'язанням працювати на ньому і віддавати на користь останнього частину свого врожаю в обмін на гарантії захисту від зазіхань та набігів більш агресивно налаштованих сусідів. З одного боку, спочатку такий договір захищав селян, проте, з іншого боку, селянин міг позбавитися своїх прав обробляти дану землю (або його нащадки позбавлялися такого права) за розсудом лорда. Таким чином, впливовий новий власник отримував над селянином владу, і селянин ставав залежним від волі свого сеньйора. У результаті його права на користування землею, а відтак і уклад всього життя, ставали нестабільними [38, с. 285].

Твердження про те, що поняття прекаріату як специфічного прошарку людей, зайнятих у нестабільних соціально-трудовах практиках, не є своєрідним неологізмом, притаманним виключно епосі постмодерну, підтримує і український дослідник Д. Новіков. Зокрема, він зазначає, що і на початку становлення індустріального виробництва існував прошарок робітників, які обмежувалися сезонними заробітками, послуговувалися приматом ситуативної вигоди, продавали свою робочу силу задарма для того, щоб забезпечити своє фізичне існування [77, с. 23-24]. Численними є приклади таких робітників у романах письменників-

реалістів ХІХ ст., наприклад, роман «Мартін Іден» Дж. Лондона, «Девід Коперфілд» Ч. Діккенса, «Повія» П. Мирного тощо. Таким чином, бачимо, що генезис і змістовне навантаження поняття «прекаріат» є давнім і притаманним не тільки сучасному трансформаційному суспільству. Стрижнева його проблема – відсутність гарантій прав на працю і породжена нею нестабільність соціального становища індивіда – була актуальною і у попередні часи.

Проблему нестабільності та мінливості соціального буття, на тлі якої виникає екзистенційна передумова явища прекарності, досліджували такі видатні філософи, як М. Фуко, З. Бауман, Ю. Габермас. Говорячи про дослідницьку позицію філософа М. Фуко, слід зазначити, що він не розглядає безпосередньо поняття «прекаріат», проте розглядає супроводжуючий його стан нестабільності, невизначеності та перманентної мінливості соціального буття через осягнення феномену постмодерну. Так, М. Фуко зазначає: «Починаючи з минулого століття, великі битви, які ставлять під питання загальну систему влади, вже не відбуваються. Більше вже не чекають ні імператора, ні царства останніх днів, ні навіть простого повернення первинних прав. Що дійсно відстоюється і є метою, так це – життя, що розуміється в термінах фундаментальних потреб, конкретної сутності людини, реалізації її віртуальностей, повноти можливого» [93, с. 133]. Цю ж тезу – про неосяжність розгортання можливостей в епоху постмодерну – виголошує і англійський мислитель З. Бауман: «Життя у світі, сповненому можливостей, кожна з яких є більш привабливою, ніж попередня, компенсує попередню і створює підґрунтя для досягнення наступної – це збуджуюче відчуття. У такому світі мало що передбачене і практично ніщо не можна вважати непоправним. Лише деякі поразки остаточні, лише деякі невдчі, якщо такі є, непоправні, однак ніяка перемога також не є повною» [10, с. 69-70].

Своєрідну точку зору з приводу питання поширення явища нестабільності та мінливості соціального буття, а також проявів прекарності висловлює дослідник Ю. Габермас. Головну особливість розвитку людства на рубежі ХХ і ХХІ ст. Ю. Габермас вбачав у тому, що деяке полегшення тяжкості експлуатації людини в економічній сфері (мова тут скоріше йде про країни Заходу і Сходу, найбільш розвинених в індустріально-технічних, наукових відносинах) супроводжувалося

колонізацією тих сфер життєвого світу, які споконвічно вважалися заповідною «землею» людини - життя сім'ї, побут, відпочинок, дозвілля, світ думок, почуттів, переживань (які, власне, є опорою стабільності для індивіда у його персональному внутрішньому світі). Сучасна цивілізація - спираючись на новітню техніку, на засоби масової інформації, - влаштувала справжню атаку на всі ці, здавалося б, «приватні» і недоторканні сфери. Маніпуляція внутрішнім світом особистості, спрямовані проти нього репресії, насильство стають безпрецедентними - як є безпрецедентними і впливаючими звідси небезпеки. В «репресії» суспільства проти індивідів беруть участь процеси раціоналізації та сама раціональність. Має місце «панування раціональності, і раціональність стає пристосованою до панування» [95]. Подібну тематику практично розробляли і такі дослідники, як Д. Белл, Ф. Джеймсон, Д. Ноубел та ін.

Підкреслимо, що в окреслених умовах тотальної раціоналізації, нестабільності та інваріантності можливостей у сучасному світі постмодерну змінюється і змістовне навантаження слова «робота», «трудова практика». В античності процес життєдіяльності поділявся наступним чином: робота, праця, дозвілля і гра. «Робота» - це те, за допомогою чого досягалося гармонійне функціонування спільноти: робота по господарству, виробництво, будівництво, суспільно-політична діяльність, турбота про родичів і хворих. «Працею» називалася господарсько-економічна сфера, вона забезпечувалася працею рабів. Навчання вважалося «дозвіллям», це «висока» діяльність, що включала філософствування, бесіди і навчання наук та мистецтв. Під «грою» мався на увазі дозвілля в сучасному розумінні. У добу Середньовіччя робота розумілася у якості однієї із важливих місій людини на шляху до Царства Небесного – одним із шляхів реалізації божественного задуму, закладеному у ній. У добу Відродження робота у широкому значенні цього слова мала зміст як спосіб самовдосконалення людини, можливість її у конкретній справі (особливо – у творчій праці) довести досконалість своєї земної природи. У час модерну робота отримала обриси рутинності та обумовленості економічним зиском, проте ще зберігала свою роль у якості способу самоідентифікації особистості, обрання нею пролонгованих життєвих стратегій. Робота також мала

свій трансцендентальний зміст, оскільки результат діяльності людини передавався представникам наступних поколінь, чим забезпечувалося соціальне безсмертя людського роду [38].

У сучасному світі все, що приносить суто грошову винагороду, вважається роботою. У реальності постмодерну людська діяльність стала жорстко утилітарною. Яскравий приклад зміни змісту поняття «трудова практика» запропонували дослідники Ф. Арновітц та В. Дифазіо у своєму творі «Майбутнє без роботи». Фактично вони представили проєкційну модель вищеописаної Ю. Габермасом пануючої раціоналізації, за якої робота втрачає свій креаціоністський зміст і перетворюється суто на функцію контролю за виконанням функцій. У творі Ф. Арновітц та В. Дифазіо [4] такі функції виконували машини, наглядачем же над ними була людина. У сьогоднішньому, в якому тотальна роботизація ще не поставлена на потік у багатьох країнах світу, роботизованими виконавцями своїх робітничих функцій залишаються живі люди.

Ці люди, у свою чергу, зазнають змін у своїх базових екзистенційних установках. Про вплив змін у сфері праці на внутрішньоособистісні установки та екзистенційні позиції індивідів пишуть такі дослідники, як Л. Бейлін, М. Грановеттер, Дж. Коттер, У. Пауел, Р. Сеннет, Л. Сміт-Дуер та ін. Так, М. Грановеттер, Дж. Коттер, Л. Сміт-Дуер виголошують базову тезу зміни орієнтацій людей на підтримання слабких міжособистісних зв'язків (на противагу сильним міжособистісним зв'язкам) та на утворення мережевих структур (на противагу ієрархічній моделі стосунків) як у сфері бізнесу, так і у сфері побутових контактів. Так, зокрема, М. Грановеттер вважає, що найбільш корисними і вигідними в міжособистісному спілкуванні виявляються слабкі зв'язки, на противагу їх сильним, стійким аналогам. Це явище дослідник пояснює тим, що через сильні зв'язки (в силу їх інформаційної надмірності) люди обмінюються обмеженим обсягом даних або ресурсів, в той час як обмін дійсно важливою інформацією відбувається саме через слабкі зв'язки [32]. У свою чергу, дослідник Р. Сеннет акцентує увагу на зміні балансу контролю та вільної творчості у трудовому процесі індивіда, що породжує і зміни в його базових екзистенційних

уявленнях: «Сили, які змушують людей до змін, - це реактуалізація бюрократії, гнучка спеціалізація продукції, концентрація без централізації. Враження, ніби «бунт» допомагає отримати нову свободу, примарне. Час в організаціях і час для індивіда виявилися звільненими від ланцюгів, що приковували його до залізної клітки минулого, але разом з тим воно піддалося новому – зверху донизу – контролю та нагляду. Час гнучкості став часом нової влади. Гнучкість дає поштовх до безладу, але ніяк не до свободи від обмежуючих факторів». І далі: «Робота стала фізично децентралізованою, але влада над робітником стала більш безпосередньою» [85, с. 84].

Невід’ємним елементом неоліберальної моделі розвитку економіки, яка є одним із ключових наслідків епохи постмодерну і «задає тон» ситуації мінливості та нестабільності у повсякденному житті індивіда, є феномен економічної гнучкості або флексибельності. Основна сутність цього поняття полягає у тому, що підприємство повинно постійно реагувати на мінливий попит і формувати необхідний рівень пропозиції, на перший план виходить пріоритет економічної ефективності у даний момент часу. Для того, щоб забезпечити таку постійну максимальну ефективність, підприємству необхідно постійно пристосовуватися до коливань глобального економічного ринку і в залежності від ситуації вдаватися до заходів, які збільшать його ефективність, як-то: зміна структури підприємства, зміна керівного складу, виконання частини завдань підприємства аутсорсинговими фірмами (зовнішні ресурси в інших країнах світу, які є дешевшими) тощо. Така модель роботи і стратегічного розвитку підприємства, власне, і здобула назву постфордистської. З неї випливають і особливості роботи працівника на такому підприємстві: якщо за фofdистської моделі у працівника були наявні соціально-економічні гарантії, які йому забезпечувало підприємство і держава, то тепер соціально-економічні права працівника чітко корелюються зі станом економічної ефективності підприємства, і при нагоді ними можна знехтувати на користь останньої.

Поняття економічної гнучкості або флексибельності стало досліджуватися у 80-х рр. ХХ ст. Одним з перших дослідників, які вивчали дане поняття, був

німецький економіст У. Юргенс, який представив свою доповідь на конференції у Саарбрюкені у 1986 р. Як зазначає у своїй статті дослідник Е. Мармер, за У. Юргенсом, гнучкість у глобальній економіці набуває трьох невід'ємних граней: гнучкість у розумінні робочого дня (збільшення тривалості, скорочення, уривчастість тощо); гнучкість у розумінні працюючого, у діяльності якого змінюється співвідношення «виконавчих» та «керівних», «творчих» та «нетворчих» (рутинних) функцій, тип взаємовідносин з керівництвом; гнучкість у розумінні підприємства, яке стає важко ідентифікувати і «локалізувати», оскільки його робочі місця можуть бути скрізь, а також поширення таких форм економічної діяльності та способів ведення виробництва, як аутсорсинг, інсорсинг, офшоринг, поширення діяльності транснаціональних корпорацій тощо [70].

Економічна гнучкість у питанні організації роботи персоналу як елемент постфордистської моделі керування підприємством може розумітися у трьох значеннях.

1. З точки зору роботодавців, у менеджменті підприємства: у сфері оплати праці – залежність заробітної плати від загальної ефективності роботи та від індивідуального вкладу робітника; у сфері найму і переміщенні робітників – спрощена процедура звільнення, запровадження праці тимчасових робітників, маневрування трудовими ресурсами, перекваліфікація робітників, їх багатопрофільність.

2. У розумінні робітників – посилення творчого почину у роботі, послаблення жорсткого ієрархічного та бюрократичного контролю, розширення можливостей для самостійної організації роботи та робочого графіку.

3. У соціологічній теорії поняття гнучкості можна трактувати з двох позицій:

- у вузькому розумінні, з позиції організації трудового процесу на конкретному підприємстві – зміни в організації праці та виробництва у зв'язку з глобалізацією, нестабільністю попиту і постійним процесом оновлення технологій та номенклатури продукції, а також різноманіття навичок робітника, гнучкість в організації робочого часу та політиці зайнятості;

- у широкому розумінні, з позиції глобальних соціальних процесів – нова ідеологія, яка пояснює кризу і неконкурентоздатність капіталістичних економік, їх негнучкість занадто вагомим державним втручанням у господарську діяльність та перепонами на шляху вільного ринку [55, с. 77-78].

В ході поширення глобалізаційних тенденцій на світовому економічному ринку, панування неоліберальної ідеології та постфордистської моделі керування підприємствами на основі постійної жорсткої конкуренції отримало закріплення бачення феномену економічної гнучкості з точки зору роботодавців, а наймані робітники та навіть робітники, які залишилися у штаті підприємства, але за недовготривалими контрактами, опинилися у ситуації цілковитої невизначеності і нестабільності та поступово стали формувати нову специфічну соціальну спільність – прошарок прекаріату.

Отже, виходячи з усього вищезазначеного, можемо підсумувати, що під прекаріатом у загальному сенсі цього слова слід розуміти специфічний соціальний прошарок людей, які мають тимчасову роботу і не мають змоги опинитися у професійному штаті певного підприємства; вони постійно знаходяться у стані балансування між трудовими умовами, які їх не влаштовують або влаштовують частково, і станом «вільного» безробіття, яке може припинитися виходом на наступну, так само нестабільну і недовготривалу роботу. При цьому вищеописаний стиль трудових практик накладається на життєві установки та екзистенційні позиції індивіда, який стає прекарієм не тільки за своїм соціально-трудоим статусом, але і за способом сприйняття оточуючої реальності, стрижневим компонентом якого стає відчуття перманентної невпевненості та онтологічної небезпеки.

Британський дослідник Г. Стендінг запропонував варіант соціальної піраміди, яка ілюструє соціальне положення прекаріату у сучасних трансформаційних суспільствах, що зазнають переходу від індустріальної системи виробництва до постіндустріальної. Соціальна структура і місце у ній прекаріату, за Г. Стендінгом, враховуючи нові глобалізаційні тенденції світового ринку, виглядає наступним чином.

На верхівці уявної соціальної піраміди знаходяться найбагатші громадяни, до якої входить еліта – власники транснаціональних корпорацій, політичні діячі, власники медіа-концернів тощо; представники еліти є найнечисленнішим соціальним прошарком у соціальній структурі суспільства. Наступною сходинкою піраміди є так званий «саларіат» - службовці в підприємствах та установах, які працюють за довготривалими контрактами, користуються повним соціальним пакетом та гарантіями, а також мають право голосу при прийнятті рішень у своєму підприємстві чи установі. Саларіат зосереджений переважно у великих корпораціях, державних установах та в органах державного управління, найчастіше представлений такою керівною позицією, як менеджер середньої ланки чи топ-менеджер. Поряд із саларіатом, але дещо нижче за ступенем економічної стабільності та визначенням перспектив знаходиться прошарок професіоналів чи кваліфікованих кадрів. Його складають люди, які мають певний набір професійних навичок, який дозволяє їм працювати в якості вільних консультантів чи незалежних спеціалістів за контрактом. При цьому неправомірно було б називати таких людей фрілансерами у широкому сенсі цього слова, оскільки якщо фрілансер отримує заробіток на основі флексибельних і часто нефіксованих домовленостей із роботодавцем, то дана категорія професіоналів відкриває власні фірми і здебільшого має регульований, налагоджений потік клієнтів, з якими працює за фіксованими договорами. Між прошарком професіоналів та основою піраміди знаходиться прошарок «старого» робітничого класу. Його складають люди, які працюють на

підприємствах індустріального зразка, здебільшого займаються фізичною працею і мають фіксоване місце роботи на підприємстві, що забезпечує їм певну стабільність на ринку праці. Проте індустріальне виробництво має тенденцію до все більшого і більшого скорочення, воно все більше оптимізується, впроваджуються нові технології, що виключають людську механічну працю, виробництво зосереджується у сфері послуг, тому невпинно скорочуються і робочі місця у старій системі виробництва індустріального зразка. Представники «старого» робітничого класу знаходяться на межі нестабільності і невизначеності у завтрашньому дні. Основу даної соціальної «піраміди» і прошарком, що перманентно живе у ситуації нестабільності, є, власне, прекаріат. Серед специфічних ознак прекаріату за Г. Стендінгом можна виділити наступні:

- відсутність професійної самоідентифікації (відсутність можливості послідовно будувати кар'єру, без ризику бути звільненим за спрощеною процедурою чи переведеним у інший сегмент виробництва);

- відсутність гарантій, пов'язаних зі стабільною роботою – відсутність соціального пакету;

- нестабільність заробітної плати;

- відсутність суспільної підтримки у випадку нестатків;

- невизначеність прекаріату як політико-економічного класу із сформованими претензіями та вимогами до державної влади та роботодавців [89, с. 155].

Серед основних ознак екзистенційного життєвого простору прекарія Г. Стендінг виділяє:

- багатозадачність – прекарію необхідно зробити більше завдань меншими зусиллями, його психіка схильна до перевантажень обсягом справ, які необхідно зробити в одному режимі часу (у цьому вбачаємо взаємозв'язок із концепцією Ю. Габермаса про тиск раціонального на приватні сфери життя людини у середовищі сучасного світу постмодерну);

- статусну фрустрацію – неможливість побудови стабільної, визначеної кар'єри із поступальними кар'єрними сходами;

- атомізованість поведінки – неможливість та небажання взаємодіяти з іншими людьми;

- збіднення дозвілля – неможливість приділити достатньо фіксованого часу для рекреації та відновлення власних людських ресурсів;

- відсутність контролю за своїм часом, внаслідок чого страждає сфера міжлюдських відносин, наприклад сімейні та дружні стосунки.

Специфічна ознака прекаріату - невизначеність прекаріату як політико-економічного класу зі сформованими претензіями та вимогами до державної влади та роботодавців - породжує дискусії у сучасному науковому світі стосовно того, чи можна вважати прекаріат класом і чи перегукується поняття «прекаріат» із феноменом соціального класу пролетаріату, з яким його часто свідомо чи несвідомо порівнюють.

Існує група дослідників, у тому числі і Г. Стендінг, які вважають, що прекаріат є недооформленим класом – класом «у собі». Ця позиція виголошується у наступному: на відміну від класу «для себе», яким є пролетаріат в індустріальному суспільстві, клас «у собі» не артикулює суспільству свої чітко визначені запити, не формується у певний окреслений рух із власними лідерами та організаційною структурою. Він виступає скоріше як реагент на соціально-економічні зміни, знаходиться на шляху кристалізації своєї ідентичності, його наявність виступає сигналом для суспільства про наявність у ньому нових реалій і нової необхідності реагування на них, але сам клас «у собі» ще не виступає окремою силою, яка самостійно заявляє про нові вимоги до старої, налагодженої соціальної системи.

З боку такого розуміння доцільним є дефініція прекаріату, яку пропонує російський дослідник Ж. Тощенко. За Ж. Тощенко, поняття «прекаріат» утворено від двох слів - від лат. «прекарій» - «нестійкий», «нестабільний», «негарантований»- і «пролетаріат», яке свого часу означало клас, відчужений від результатів праці і відданий у експлуатацію в інтересах панівного класу - буржуазії. «Прекаріат - принципово нове соціальне утворення, яке уособлює відчуження не тільки від результатів праці, а й від усього суспільства значних соціальних груп, які відчують особливо витончені форми експлуатації їх праці, їх знань, їх

кваліфікації, а в кінцевому рахунку - і якості життя. У ці групи входять ті, хто постійно зайнятий тимчасовою, епізодичною роботою, залучений в тіньовий, «нелегітимний» сектор ринку праці, внаслідок чого ці люди мають урізані соціальні права і мають неповноцінний соціальний статус» [91, с. 5]. І далі: «Таким чином, у всьому світі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. з'явився новий соціальний клас – прекаріат, який характеризується тимчасовою або частковою зайнятістю, що має неперехідний, постійний і стійкий характер. Причому необхідно зазначити, що його чисельність постійно зростає, має стійку тенденцію до збільшення, у тому числі і за рахунок людей, що поки мають постійну зайнятість і яких часто відносять до середнього класу» [91, с. 5-6].

За Г. Стендінгом та Ж. Тощенком, який поділяє його думку, до прекаріату входять такі соціальні групи, як безробітні, робітники з частковою зайнятістю, робітники, які працюють за тимчасовими контрактами, стажери, студенти, мігранти тощо. За соціально-демографічним показником до прекаріату можуть входити молодь віком приблизно від 18 років, яка хоче підробити на тимчасовій роботі, жінки у декретній відпустці чи жінки, змушені шукати додаткового заробітку без соціальних гарантій, люди середнього віку (30 – 40 років), змушені пристосовуватися до гнучкої системи глобального ринку (наприклад, такі, які потрапили під скорочення штату у своїх фірмах чи установах), пенсіонери, які хочуть бути корисними суспільству після виходу на пенсію і додатково отримати заробіток. Як бачимо, контингент прекаріату є досить різномірним, і цей факт стає на заваді оформлення його в окремий сформований клас, представники якого артикулюють до соціальних інститутів спільні і визначені вимоги.

У прекаріїв відсутнє почуття солідарності, яке власне і згуртовує індивідів у єдиний рух, дозволяє формувати єдині програми розвитку, відстоювати власні інтереси перед обличчям глобальної економіки на основі тотальної конкуренції. Російський дослідник К. Гаврілов зазначає, що солідарність – це єдність групи або класу, яке породжує єдність інтересів, задач, стандартів і взаєморозуміння. На цій основі відбувається взаємопроникнення окремих особистісних інтересів членів групи або класу, формування із них колективного групового інтересу, який кожен з

них зацікавлений захищати [22, с. 95]. У той же час при проведенні демонстрацій, які відбулися у містах Європи 2008 р., прекарізовані робітники стикнулися з проблемою того, що неможливо навіть створити єдину емблему руху прекаріату, розробити місткий символ своєрідної нової економічної формації. Молодими активістами у м. Гамбург (Німеччина) був розроблений опорний символ руху – емблема, на якій представлені чотири колоритні представники прекаріату: двірник, доглядальниця, мігрант та «вільна творча людина». Цей символ вже вказує на те, наскільки розрізненим за своїми інтересами та стилями життя є прекаріат, наскільки важко згуртувати його навколо однієї, спільної для усіх його представників ідеї, також враховуючи той факт, що різні прошарки, які входять у соціально-економічну спільність прекаріату, можуть мати антагоністичні, конкуруючі інтереси та відчувати один до одного антипатію та навіть агресію (як-то тимчасово працюючі працівники місцевого населення та мігранти, які борються за обмежену кількість робочих місць на фіксованій території, молоді працівники та пенсіонери тощо). Таким чином, прекаріат не є спроможним на даний час об'єднатися у справі захисту своїх трудових прав.

Важливе значення для виявлення сутності прекаріату має позиція українського науковця Я. Грицака, який зазначає, що в українських реаліях прекаріат є «класом-поколінням», у який входять переважно представники української молоді. «Прекаріат - це суміш пролетаріату і середнього класу. За освіченістю це середній клас, але по суті наша нинішня молодь - це пролетарі. Диплом вищої освіти вже не має такого значення, як раніше: у молодих немає жодного забезпечення, - вважає Я. Грицак. – «Скажи, коли ти народився, і я скажу, наскільки бідним ти будеш. Чим пізніше народилася людина, тим вона буде біднішою». Сучасні двадцяти-двадцятип'ятирічні - це перше покоління, для якого найважливіше самовираження, вважає історик: «Я допускаю, що це покоління буде боротися за якість життя: у людей з'являються завищені цінності. Це буде новий тип революції, коли життя повинно ставати краще» [33]. Проте у той же час Я. Грицак зазначає, що українському прекаріату (як і прекаріату у глобалізаційному вимірі) бракує відчуття солідарності та згуртованості навколо групових інтересів: «Знаки нового

покоління - підвищене почуття справедливості, втрата солідарності, брак живого спілкування, стрес, постійний цейтнот». «В умовах нашої сучасності відбувається розпад вертикальних зв'язків між різними поколіннями, але розширюються горизонтальні, внутрішні зв'язки. Сучасна молодь, яка живе переважно в соціальних мережах, егоцентрична і в той же час глобалізована. При самореалізації вона орієнтована на егалітарний, індивідуалістичні цінності» [33]. Отже, враховуючи індивідуалістичні інтереси сучасних прекаріїв та брак їхньої згуртованості навколо спільних інтересів, нам здається дискусивною теза Я. Грицака про можливість здійснення прекаріями на даному етапі артикуляції їхніх вимог до чинної соціальної системи та вагомого поштовху для зміни напрямку її розвитку.

Ідею про приналежність прекаріату до лав класу «в собі», який на даному етапі свого розвитку ще не усвідомив факту свого існування, підтримує і український критик сучасних процесів у сфері зайнятості П. Бізюков. Так, на його думку, прекаріат представляє собою не тільки новоутворений клас, який поки що не сформував своїх лідерів-ідеологів внаслідок розрізнених та часом антагоністичних соціальних інтересів, але і клас, представники якого страждають від браку основного ресурсу, який є необхідним для ведення боротьби за власні права – ресурсу вільного часу. Дійсно, прекарні працівники, змушені діяти в умовах гнучкості та перманентної нестабільності на своїх робочих місцях, не мають часу на формування специфічної комунікативної платформи між собою. Остання є одним із головних факторів формування групових інтересів [17]. Теза П. Бізюкова перегукується із концепціями публічного простору Ю. Габермаса та Х. Арендт. Зокрема, Ю. Габермас зазначав, що публічний простір створюється окремими індивідами, які збираються разом як спільність та артикулюють проблеми суспільства, а криза публічного простору спричинюється «одержавленням сфери суспільного та осуспільненням сфери державного». Вочевидь, для формування такого простору, для можливості зібратися разом і поговорити про суспільні проблеми, індивідам необхідний вільний час – час дозвілля, якого так бракує прекаріям, що зайняті у непостійних і часом непередбачуваних соціально-трудовах практиках. «Одержавлення» ж сфери їхнього суспільного буття відображується,

передусім у жорсткій регламентації приватного сектору в аспекті залученості до прекарних соціально-трудова практик. Концепція ж формування публічного простору Х. Арндт також передбачає формування комунікативних платформ, дії суб'єктів на яких мають три важливі компоненти: слово, дія та вчинок. Для формування вираженого вчинку – протесту проти чинних прекарних умов праці та артикулювання принципово інших трудових інтересів – прекаріям бракує слів та дій, виголошених та здійснених колективно, у проміжок часу, вільний від роботи.

У той же час існують підстави і для критики концепції прекаріату як специфічного неоформленого класу «у собі». Деякі дослідники, такі, як російські дослідниці З. Голенкова, Ю. Голіусова, М. Черкасова, українські дослідники Г. Аферченко, О. Брінцева, О. Грішнова, А. Колот, С. Лубенець пишуть про те, що називати прекаріат класом було б необачно. Скоріше можна говорити про прекарізовану модель поведінки і прекарізовані умови на ринку праці, проте сам прекаріат є занадто диференційованим, у ньому немає класової свідомості та класової солідарності. Під прекаріатом скоріше можна розуміти специфічну соціально-економічну спільність людей, які опинилися у подібних економічних умовах глобального ринку праці. Причина виникнення прекаріату – це вихід економіки за межі контролю державної влади, при цьому держава поклала на самих робітників можливі некалькульовані ризики гнучкого і нестабільного ринку праці.

На думку українського дослідника А. Колота, під прекаріатом у найзагальнішому трактуванні цього поняття слід розуміти суспільний прошарок, який знаходиться у скрутній, нестабільній соціальній ситуації. Відповідно до цього прекарії – це люди, які знаходяться у нестабільних трудових відносинах, на які поширюються нестандартні (нестійкі, атипові) форми зайнятості; всі, хто «перебиваються» від підробляння до підробляння, від однієї соціальної допомоги до іншої. Що стосується терміну «прекарізація», то його можна трактувати як поширення багатоманітних форм нестандартної зайнятості і одночасно як суспільне явище, пов'язане із збільшенням прошарку людей, які відчувають хиткість, ненадійність, нестабільність свого становища, свого соціального буття [59, с. 5].

Головна ознака приналежності особистості до спільності прекаріату за М. Черкасовою – це відсутність постійної зайнятості і при цьому одночасна відсутність правових гарантій у індивіда. При цьому робітник має відносно низьку цінність як трудова одиниця, оскільки у будь-який момент часу він може бути замінений іншим, рівноцінним йому в умовах нестабільності робітником, який може погодитися на несприятливі умови праці заради отримання заробітку. За таких умов знецінюється і продукт, вироблений працівником, а сам працівник, зокрема його людські ресурси, стають вичерпним джерелом задоволення потреб роботодавця і заручником мінливого попиту на глобальному економічному ринку праці [100, с. 69-70].

Українські дослідниці О. Грішнова та О. Брінцева виділяють наступні п'ять груп критеріїв для визначення прекаріату: ринкові (безробіття, вимушена неповна зайнятість, сезонна робота), правові (неофіційна зайнятість, невизначений правовий статус людини в державі), соціально-трудова (нестабільність роботи, гнучкість форм зайнятості, тяжкість та небезпечність праці), соціально-психологічні (відсутність впевненості у збереженні роботи, соціальне відторгнення, невпевненість у завтрашньому дні), економічні (зокрема, низький рівень доходів) [34].

При цьому останній критерій – критерій бідності – дослідниці вважають вирішальним при класифікації робітника як прекарія. На їхню думку, останні чотири критерії є критеріями нестабільності соціально-трудова практик індивіда, однак саме наявність критерію бідності, на їхню думку, дозволяє говорити про прекарність у соціально-трудова практиках. Дана позиція видається нам у деякій мірі дискурсивною, адже ключова ознака прекарності соціально-трудова практик – нестабільність праці та часта зміна місць роботи – наявна і у таких видах прекарної праці, як фрілансерство, що не передбачає обов'язкового рівня бідності, проте є яскравим прикладом негарантованості трудових прав і нестабільного способу життя в цілому (Я. Грицак, Д. Стребков, Ж. Тощенко, А. Шевчук, М. Шульга та ін.)

Існує і така точка зору учених [99] (також - Є. Наумова, опосередковано – Я. Грицак), відповідно до якої у прекаріаті вбачають трансформацію і реактуалізацію класу пролетаріату у нових соціально-економічних умовах. Саме

формування прекаріату пов'язане з переходом від індустріальної до постіндустріальної форми виробництва, і старі форми праці виявляються неефективними перед наявними викликами нестабільної глобальної економіки. Пролетаріат і прекаріат об'єднують такі спільні риси: найманий характер праці; відношення до праці як до товару, який продає роботодавцю працівник; експлуатація людських ресурсів, людського капіталу робітника задля отримання доданої вартості роботодавцем. Відрізняються лише засоби виробництва і контроль над розподілом доданої вартості, якими оперують роботодавці. Однак, прекаріат, на відміну від пролетаріату, який формується із середовища людей одного фаху – кваліфікованих робітників індустріального підприємства, - за своєю структурою є досить розрізненим, що заважає його самоідентифікації серед інших соціально-класових структур. Таким чином, згідно формаційної моделі розвитку цивілізації, у сучасному глобальному соціумі формується тенденція зміни економічного базису, що поступово може призвести до зламу старої соціально-ідеологічної надбудови та утворення нової соціально-економічної формації, проте на даний момент невідомо, еволюційним чи революційним шляхом відбуватиметься така зміна.

Хоча на даний момент неможливо з точністю передбачити, яка саме з вищеперерахованих концепцій прекаріату реалізується в майбутньому і в якості якого типу соціальної спільності він буде розвиватися, ми з упевненістю можемо зазначити наступне: прекаріат як соціальне утворення і прекарність як тип соціальної практики дійсно мають місце в сучасному соціумі і заслуговують на детальне вивчення та на визначення свого місця у ньому. У даній роботі ми маємо на меті показати, що процеси прекарізації соціальної реальності можуть приймати різні форми і оцінюватися по-різному. Багато в чому це обумовлюється тим, в яких термінах ми розуміємо прекаріат. Наявний досвід вивчення прекарності демонструє комплексність явища: нестабільність проникає в різні галузі життєдіяльності людини і може бути обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними факторами.

Отже, на нашу думку, прекарність ми можемо розуміти у двох сенсах. У вузькому сенсі цього слова прекарність означає специфічний принцип, який об'єднує соціально-трудова практики, що розгортаються у площині нестабільності та

негарантованості трудових відносин. У більш широкому розумінні цього слова ми можемо говорити про прекарність як про соціальну практику, що зумовлена специфічним типом світогляду і екзистенційною позицією індивіда, оскільки соціально-трудова практика складають вагомую частину життя людини і задають не тільки модель соціально-виробничих відносин, але і впливають на способи організації її життєвого простору, формування відповідного типу світобачення, ставлення до існуючої системи соціального устрою і пошуку свого місця у ній. Прекарність, таким чином, отримує своє поширення на різноманітні соціальні практики, а трудові соціальні практики займають серед них чільне місце, і можливо зазначити про те, що вони виступають у якості певного поштовху для поширення інших прекарних практик, «задають» особливий спосіб організації не тільки трудового, але й соціально-побутового простору, формують у людини певне специфічне ставлення до процесу життя як такого.

1.2. Ризики та виклики прекарних практик в трансформаційному суспільстві

Як було зазначено вище, виникнення прекаріату та явища соціальної прекарності у сучасному розумінні цих понять розгорнулося у системі глобалізованої економіки неоліберального, постфордистського зразку. Таким чином, прекарність є соціальним явищем, залежним від ходу глобальних трансформаційних процесів сучасного суспільства. Можна зазначити, що прекарність є своєрідним віддзеркаленням нестабільності трансформаційного суспільства і кризи соціальних перспектив, ним породженої.

Розглянемо особливості розгортання трансформаційних соціальних процесів сьогодення, причини їх виникнення, закономірності функціонування та можливі шляхи розвитку. Детальний аналіз феномену сучасного трансформаційного суспільства у даному дослідженні є необхідним для того, щоб зрозуміти, якими є макрорівневі передумови виникнення прекарності з точки зору конкретної соціальної системи.

Термін «соціальна трансформація» виник у зв'язку з необхідністю оцінки якісної характеристики докорінних змін систем, що носять незворотний характер і утворюють певний стан переходу в нову якість на шляху до формування майбутньої моделі [47, с. 305-306]. Саме поняттям «соціальна трансформація» часто описують складні соціальні процеси, що характеризуються зростаючою складністю, нелінійністю, унікальністю та неповторністю. При цьому категоріальний апарат для визначення таких процесів на сьогоднішній день є недостатньо розробленим, тому поняття соціальної трансформації трактується вченими різнобічно і багатопланово, у них відображуються різні аспекти такого соціального феномену.

За визначенням дослідника А. Данілова, трансформаційні процеси у суспільстві – це поняття, яке виражає перехід до якісно нового стану організації суспільства, що здійснюється як наростання питомої ваги нерівнодійних та нелінійних відношень зі своїм оточенням. Взаємозалежні внутрішні зміни соціуму, сума яких у певний момент перевищує допустиму для даної системи межу напруги, змушують систему в цілому перейти поріг стійкості, і стає неможливим

передбачити, в якому напрямку проходитиме подальший розвиток: чи стане стан системи хаотичним, чи вона перейде на новий, більш диференційований і більш складний рівень впорядкованості. Трансформаційні процеси в суспільстві передбачають заперечення вагомих елементів минулого і подолання їх, висунення нових цілей та ідеалів, визначення способів та засобів просування до них [76, с. 978].

За визначенням дослідника В. Шаповалова, соціальна трансформація - це задана і вироблювана міра належних змін, в рамках якої йде відбір найбільш істотного і перспективного, відбувається адаптація суспільства до змін середовища через формування програм, проектів, цілей, технологій, розв'язання суперечностей і т. п. [102, с. 9].

У кандидатській дисертації дослідника П. Шамсутдінова представлено таке визначення феномену соціальної трансформації: соціальна трансформація – це особливий момент розвитку соціальної системи, який характеризується процесом підвищення складності, багатовимірності, багатоваріантності та нелінійності розвитку цієї систем. У процесі трансформації відбувається не просто якісні зміни, що мають нелінійний, неспрямований характер, але і зміни попередніх та виникнення нових форм суспільного життя [101, с. 34].

Проте під поняттям соціальної трансформації не завжди розуміють нелінійні процеси розвитку суспільств. Так, деякі вчені розглядають цей феномен у контексті лінійного перетворення складних соціальних систем, проте з деякими визначними рисами, які вони власне і виділяють у загальне поняття «трансформаційні».

З цієї точки зору специфічними та у деякій мірі антагоністичними є визначення соціальних трансформацій російської дослідниці Т. Заславської та польського вченого П. Штомпки. Так, за Т. Заславською, під соціальними трансформаціями розуміється обумовлена зовнішніми факторами та внутрішньою необхідністю поступова, не пов'язана зі зміною правлячої еліти, але у той же час радикальна та відносно швидка зміна соціальної природи або соціетального типу суспільства. Характерними особливостями соціальних трансформацій виступають такі соціальні індикатори:

- поступовий та відносно мирний характер перебігу;
- спрямованість на зміни не окремих сторін, а сутнісних рис, що визначають соціетальний тип суспільства;
- принципова залежність перебігу та результатів процесу від діяльності та поведінки масових суспільних груп;
- слабка керованість та передбачуваність процесу;
- неминучість, тривалість і глибина аномії [44, с. 197].

Концепція соціальних трансформацій Т. Заславської підкреслює залежність суспільних зрушень від дій не тільки верхнього, але також і середнього та базового прошарків суспільства, представники яких діють в умовах не повністю сформованого та нежорсткого інституціонального середовища, виходячи із власних інтересів [44, с. 198.].

У той же час визначення суспільних трансформацій П. Штомки відображає принципово інші особливості та закономірності перебігу таких суспільних перетворень. Дослідник запропонував концепцію травматичних змін, що стала своєрідним розширенням діяльнісно-активістської теорії соціального становлення. За цією концепцією, трансформації у суспільстві часто є неочікуваними та радикальними соціальними змінами, що травмують соціальний організм «подібно тому, як медичні працівники називають тілесною або психічною травмою неочікуваний та болісний зовнішній або внутрішній вплив. Соціальна травма – це, в першу чергу, травма культурна, оскільки руйнуються основи звичних символів, змістів та значень соціальної реальності. Радикальні трансформації є травмуючими, тому що вони є несподіваними, неочікуваними; вони є всеохоплюючими, тобто проходять цілковито у всіх сферах суспільного устрою, включають повсякденне життя людини» [104]. Суспільні трансформації з травматичним ефектом за П. Штомкою проходять 6 послідовних стадій свого розвитку у суспільному просторі, серед яких можна виділити наступні:

- минулий стан суспільства, який сприяв виникненню травми;
- травматичні події, їх зміст та сутність травми;

- суперечливі тлумачення минулого, його символічне переосмислення, що призводить до дезінтеграції суспільства;
- травматичні синдроми як притаманні більшості зразки поведінки та загальноприйняті думки;
- посттравматична адаптація, яка може розвиватися за двома альтернативними сценаріями: використання активних стратегій для подолання труднощів та, в іншому випадку, пасивні стратегії, звикання до стереотипу «жити як всі»;
- завершаючи стадія подолання травми, що співпадає із завершенням перехідного періоду [104, с. 181].

Таким чином, можна побачити, що у концепціях Т. Заславської та П. Штомпки феномен соціальної трансформації постає як лінійний процес із визначеними стадіями свого перебігу, хоча характер таких перетворень постає різним: у теорії Т. Заславської це мирний процес, вирішальну роль в якому відіграє поведінка соціальних акторів, а у теорії П. Штомпки це болісний і суперечливий процес соціальних змін, що супроводжується соціальною травматизацією.

Як зазначалося вище, поняття соціальної трансформації є недостатньо розробленим у категоріальному апараті соціальної філософії, саме тому дослідники і вчені часто трактують його у контексті вже розроблених понять і дефініцій, таких, як «реформа», «революція», «модернізація» та «неомодернізація». Проте зміст поняття «трансформація» слід відрізнити від змісту близьких йому у розумінні буденної свідомості понять, що мають принципові відмінності для дослідника соціального буття. Так, революція і реформа являють собою спробу свідомих, запланованих змін колишніх соціальних форм, причому у випадку революції відбувається швидка зміна діючого соціального курсу та інтенсивне впровадження нових соціальних форм. У випадку реформи зміна колишніх соціальних форм не призводить до зміни загального напрямку розвитку системи. Згідно твердження дослідника П. Шамсутдінова, поняття трансформації охоплює більш широкий період соціальних змін, ніж революція. У порівнянні ж понять трансформації та реформи, можна сказати, що в процесі трансформації виникає зміна напрямку

розвитку соціальних форм, у той час, коли за перебігу реформ зміна загального курсу розвитку соціальної системи не відбувається [101].

Доцільно розрізнити зміст таких понять, як «модернізація» та «трансформація». Українська дослідниця В. Степико вказує на суттєву різницю у цих поняттях. Якщо поняття «модернізація» передбачає вдосконалення соціальної системи, то «трансформація» відображає соціальні процеси, що відбуваються в країнах, які розвиваються та здійснюють перехід (транзит) від системи, що була визнана помилковою, збанкрутілою [87, с. 32]. Деталізує дану концепцію думка дослідника М. Михальченка. Він зазначає, що поняття «модернізація» акцентує увагу на аспекті поліпшення, удосконалення соціальних інститутів, суспільних відносин і саме цим відрізняється від понять «розвиток», «трансформація», «зміна», що є більш нейтральними стосовно динаміки суспільного процесу. Трансформація, зміна, розвиток можуть бути орієнтовані на зміну реалій куди завгодно: уперед, назад, убік, по колу і т.д. Модернізація ж орієнтує суспільство і його структури, сфери на вдосконалення, просування вперед, на розробку й реалізацію нових цілей, задач, пріоритетів, стратегій. Таким чином, модернізація – це творчо-перетворювальна функція розвитку, але специфічна – як засіб оновлення суспільств [71, с. 20]. Тут доречно навести цитату великого філософа та політичного стратега Н. Макіавеллі: «Немає справи, влаштування яко було б складнішим, ведення небезпечнішим, а успіх більш сумнівним, ніж заміна старих порядків новими. Хто б не виступав з подобними розпочинаннями, його очікує ворожість тих, кому вигідні старі порядки, і холодність тих, кому вигідні нові. Холодність ця пояснюється почасти страхом перед супротивником, на чиєму боці закони, почасти недовірою людей, які насправді не вірять у нове, поки воно не закріплюється позитивним досвідом» [65, с. 17]. Однак у тих випадках, зазначає дослідниця В. Степико, коли соціальні зміни відбуваються непослідовно і не мають позитивних результатів для суспільства в цілому, оскільки задовольняють інтереси окремих кланів, доцільно буде позначити їх поняттям «псевдомодернізація». Псевдомодернізацію можна визначити як процес безсистемних соціальних змін, які здійснюються владою в інтересах обмеженого кола осіб та гальмують створення ефективної соціальної системи й унеможливають наближення

країни до сучасних розвинутих суспільств, але подаються як переконливі досягнення на шляху модернізації [87, с. 33].

Отже, виходячи з того, що поняття «соціальні трансформації» є недостатньо розробленим у предметному полі соціальної філософії, проте відображає феномен переходу із одного стану соціальної реальності у інший, ми можемо дати таке загальне визначення поняттю трансформаційного суспільства: трансформаційне суспільство – це суспільство, у якому мають місце спонтанні, слабо прогнозовані процеси соціальних змін та перетворень, що часто знаходяться у нелінійних залежностях один від одного та від зовнішніх і внутрішніх закономірностей розвитку соціальної системи; ці нелінійні залежності, у свою чергу, обумовлюють інваріантність моделей подальшого розвитку цієї системи та часто непередбачуваний характер перебігу наступних соціальних змін. З точки зору соціальної синергетики соціальні трансформації представляють собою такий процес соціальних перебудов, коли «нові проблеми можуть вимагати перебудови макроструктури соціетальної системи, щоб конструктивно відповісти на виклик часу. Якщо у цей момент соціальні флуктуації не досягли граничного значення, то система може повернутися до свого стабільного стану. Коли ж зміни швидко накопичуються і параметри соціетальної системи приймають критичне значення, настає криза, при якій звичні моделі управління, як правило, викликають ефект бумерангу. У цьому нестійкому стані різко посилюється дисфункціональність інституційної структури соціуму, і його повернення до колишнього стабільного стану є проблематичним. Дезорганізація соціуму миттєво зростає, і перед ним відкриваються альтернативні варіанти вирішення кризи. Тут суттєво знижується ступінь передбачуваності поведінки соціетальної системи, що суттєво ускладнює дії політиків та реформаторів, яким доведеться обрати нову стратегію історичного виживання» [41, с 191].

Поряд із концепцією трансформаційного суспільства існують і подібні, близькі за змістом теорії, які відображають мінливість і непередбачуваність змін у сучасних соціальних системах. Серед них можна виділити концепцію суспільства ризику, яка широко поширилася у 1980-і роки ХХ століття у західній філософській думці і

детально розроблялася дослідниками У. Беком та Е. Гідденсом. Під ризиком розуміється міра очікуваного індивідом чи групою осіб неблагополуччя у випадку неуспіху діяльності даного суб'єкта чи кого-небудь іншого, що визначається поєднанням вірогідності екстремальної (надзвичайної) ситуації та ступеня її несприятливих наслідків [7, с. 334]. При цьому особливого значення надавалося аспектам розвитку новітніх технологій та їх впливу на соціальну реальність широких мас населення, які опиняються під впливом постійних, часто неконтрольованих змін навколишнього середовища. Так, за У Беком, виробництво суспільних благ у суспільстві призводить не лише до розвитку науково-технічного прогресу та підвищення рівня життя великих прошарків населення, але і до продукування нових ризиків та небезпек для виживання людини [106, с. 55]. Е. Гідденс виділяє такі типи ризиків, притаманні сучасному суспільству:

- ризики, пов'язані з поширенням світових електронних інформаційних мереж;
- ризики, породжені транснаціональними корпораціями, які не піддаються контролю з боку локальних соціальних інститутів;
- зростання неспроможності державних інститутів здійснювати гідну соціальну політику внаслідок багатоманітності різномірних груп населення [25, с. 119].

При цьому Е. Гідденс виділяв як специфічне поняття калькульованого ризику. Під цим терміном дослідник розуміє дії, що приймаються індивідом при усвідомленні усіх потенційних загроз, пов'язаних з тією чи іншою специфічною діяльністю. Сьогодні дослідники говорять про суспільство некалькульованого ризику, яке характеризується глобальними трансформаційними процесами, на які індивід не має змоги впливати і не може об'єктивно прорахувати їх, оскільки залежності, які керують перебігом цих процесів, є нелінійними.

Ще однією із концепцій, близькою за змістом до концепції трансформаційного суспільства, є теорія перехідного суспільства Р. Арона. Згідно з цією теорією, у суспільстві співіснують колишні та нові правила соціальної взаємодії, не існує визначеності, які з них є легітимованими. Тому у даному суспільстві домінує прагматизм прийняття рішення «по ситуації» [5, с. 31]. В цьому вбачається подібність до стратегії дій у суспільстві, де проходять глобальні трансформації,

оскільки прогностичний компонент у них є надзвичайно слабким, і соціальним акторам доводиться включатися у складний і творчий процес перебудови соціальної дійсності, враховуючи різноманітність факторів та чинників, виникнення яких часто неможливо передбачити заздалегідь.

Отже, можемо підсумувати, що нестабільність, нелінійність та інваріантність перебігу соціальних трансформацій у сучасному суспільстві стає ідеальним простором для поширення прекарних соціальних практик, що також мають у своїй природі негарантоване та непрогнозоване начало. Можна сказати, що нелінійність трансформаційних соціальних перетворень стає вдалим підґрунтям для розгортання прекарності, оскільки саме соціальне середовище є часто непрогнозованим та таким, що вимагає від індивіда постійної адаптації та здатності переключатися із системи одного ціннісного універсуму на іншу, часто антагоністичну першій. Нелінійність соціальних трансформацій у сучасному суспільстві утворює таке соціальне середовище, в якому нестабільність перетворюється не стільки на системну помилку, скільки на модель керованого хаосу, в якому прекарні практики отримують своєрідний плацдарм для їхнього широкого розгортання.

Особливої уваги в контексті даної роботи заслуговують трансформаційні процеси у вітчизняному соціально-політичному просторі, а у більш широкому розумінні - у країнах пострадянського простору, на тлі якого розгортається прекарність у вітчизняному вимірі. Такі трансформаційні процеси розпочалися наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. і отримали назву «Перебудова» внаслідок докорінних змін політичного, економічного та соціального устрою, яким ознаменувався розпад СРСР та утворення нових незалежних держав. Україна як одна з провідних республік колишнього СРСР також опинилася у вирі трансформаційного процесу, тому для неї характерними є ті загальні особливості і закономірності перебігу соціально-політичних, економічних та культурних змін, яким ознаменувався процес «перебудови» для усіх його країн-учасників. Так, дослідник пострадянської трансформації В. Шмаков у статті «Соціальні проблеми розвитку трансформаційних процесів у контексті глобалізації» виділяє такі основні риси трансформаційних суспільств пострадянського соціального простору:

- відповідають на виклик Заходу. Цей виклик є своєрідною зовнішньою силою, яка здатна створити у пострадянському суспільстві внутрішній імпульс власного самобутнього розвитку, розвиваючи прихований у даному суспільстві потенціал. При цьому практикується модель «наздоганяючої» трансформації;

- трансформаційний досвід для держав пострадянського простору не є новим, оскільки глобальну перебудову соціально-політичного устрою вони вже переживали за часів створення та становлення СРСР;

- трансформація у суспільствах пострадянського простору є наслідком модернізації. Тобто глобальна перебудова існуючого соціально-політичного устрою, економіки, культури відбувається після спроб їх покращення, удосконалення за попередньо апробованими у країнах Заходу прогресивними зразками чи псевдопрогресивними моделями, які пропонують популісти (псевдомодернізація);

- для країн пострадянського простору характерною є інверсія – моментальне «переосмислення» того чи іншого явища як очевидного зла, що є одночасним відходом від осмислення його як позитивного, конструктивного, і навпаки. Тобто для даних соціумів характерним є «кидання у крайнощі» в оцінці попередньо набутого історичного досвіду, постійне заперечення і своєрідний страх перед його неоднозначними епізодами. Такий підхід є протилежним еволюційним тенденціям у розвитку держави та суспільства, оскільки неможливим є вироблення стабільної, узгодженої більшістю членів суспільства моделі сприйняття минулої та існуючої соціальної дійсності. Неможливим є і наступництво історично набутого досвіду поколінь. Таким чином, соціуму доводиться багаторазово починати свій розвиток «з чистого аркушу», при цьому виправляючи і коригуючи помилки минулого, що уповільнює прогресивні тенденції розбудови, забирає енергію соціальної дії на боротьбу із химерами минулого. Такий підхід породжує і глибокий соціальний конфлікт поколінь: нове покоління не розуміє мотиви поведінки і цінності поколінь минулого, представники останніх вважають себе ображеними і обдуреними, оскільки їх ідеали, зусилля, спрямовані на розбудову держави для нащадків, самими ж цими нащадками нищівно критикуються [103].

Точку зору В. Шмакова про інверсивні тенденції в процесі становлення та розвитку незалежних держав, утворених на базі колишнього СРСР, підтримує і дослідник соціальної синегретики М. Єльчанинов. Він зазначає, що для таких країн часто «характерний не поступальний, а дискретний розвиток, оскільки намагання дати відповідь на європейський виклик призводило до того, що квазістійка соціально-політична динаміка країни раптово переривалася катастрофічною перебудовою. Соціум обирав нову модель історичного розвитку, яка звичайно поєднувала інновації з традиціоналізмом, що породжувало у подальшому реванш консервативних сил та контрреформ» [41, с. 199] У цій тезі вбачається взаємообумовленість необхідності відповідати на постійні виклики розвинених країн Заходу («наздоганяюча» стратегія розвитку) з інверсивними тенденціями у державах пострадянського простору;

- в процесі залучення країн колишнього СРСР до світової економіки одночасно з процесами модернізації виникають процеси архаїзації системи соціальних відносин. Одним із вагомих аспектів такої архаїзації є поширення корупції у трансформаційних суспільствах пострадянського простору. Феномен корупції у суспільствах пострадянського простору детально відображений у роботі Т. Заславської «Сучасне російське суспільство: Соціальний механізм трансформації» у контексті ролі поведінкового фактору в трансформації посткомуністичних суспільств. Так, проблема корупції виникає ще у верхніх ешелонах вищої державної влади і тісно пов'язана з процесом законотворчості та нормотворчості у трансформаційних посткомуністичних суспільствах. «Формально свобода нормотворчої діяльності політичних еліт обмежена конституційними рамками, але насправді ці обмеження слабо працюють. У результаті під виглядом проведення реформ приймають завідомо нелегітимні, деструктивні юридичні акти...Однак прийняття нових законів само по собі не змінює суспільних практик. Дійсне впровадження нових правових норм у життя – функція не політиків, а державних службовців [44, с. 257-259]. Корумпованість державних службовців пояснюється Т. Заславською через суперечливе положення бюрократії у системі соціальних відносин та взаємодії населення держави з чинними інститутами влади.

Бюрократія займає підлегле положення, підпорядковується верховним органам влади, які надають трансформаційним процесам у суспільстві певного напрямку, займаються законотворчою та нормотворчою діяльністю. За ідеальної моделі соціальної системи вона зобов'язана спрямовувати модернізацію правового простору, впроваджувати у безпосередню правову практику прийняті закони, проте у реальному соціально-політичному просторі вона більше зацікавлена у збереженні усталених колишніх моделей правового поля, фактично у більшій мірі гальмує представлені вищими законотворчими та нормотворчими органами нововведення. «Формально діяльність державних службовців регулюється правовими нормами та контролюється політичними структурами, але практично майже вся діяльність політиків реалізується через бюрократію, що обумовлює взаємозалежність цих груп...Саме тут знаходиться епіцентр розглянутої проблеми. Неправова поведінка державних службовців, довільне трактування та вибіркоче використання ними законів легітимізує неправову поведінку громадян» [44, с. 259]. У той же час існує точка зору дослідників трансформаційних процесів у країнах пострадянського простору, яка полягає у тому, що корупція постає як форма специфічних відносин між формальною та неформальною економіками, і функція неузаконених «правил гри» постає у перетворенні запозичених західних моделей економічних інститутів [44, с. 529];

- трансформаційні процеси у країнах пострадянського простору визначаються ступенем державного втручання у сферу економіки і державної політики у соціальній сфері (здійснюється контроль держави над балансом економічного та соціального). При цьому дослідник В. Шмаков виділяє дві моделі державного втручання і контролю за таким балансом. Перша представляє собою еволюційний шлях розвитку і полягає у домінуванні тенденції зменшення висоти економічної піраміди, тобто зменшення соціальної диференціації внаслідок зменшення різниці у грошовому прибутку різних прошарків населення (формування середнього класу). Дану модель державного втручання В. Шмаков вважає доцільним виділити у такій країні, як Білорусь. Друга ж модель державного втручання у сфери економічного та соціального має назву «шокова терапія» і характерна для таких країн, як Росія (за

В. Шмаковим). Вона характеризується збільшенням висоти економічної піраміди (знищення середнього класу), відображає поширений суспільний стереотип «Ми надто унікальні, щоб чомусь вчитися у інших кран» [103, с. 85].

Процес українських соціальних трансформацій органічно вписується у тотальність пострадянських змін, проте у той же час характеризується своїми унікальними рисами. Період трансформації суспільства незалежної України детально досліджувалися такими суспільствознавцями, як Є. Головаха, Н. Паніна, С. Катаєв та ін.

Дослідники Є. Головаха та Н. Паніна зазначають, що трансформаційні процеси в пострадянському українському суспільстві у багатьох аспектах визначалися історичним досвідом формування інституційної та соціально-класової структури суспільства, а також базисного типу особистості у рамках «радянського соціуму». Поряд із вищезазначеними інституційними та соціально-політичними особливостями, виділеними дослідником В. Шмаковим, Є. Головаха та Н. Паніна виділяють такий соціально-особистісний аспект трансформаційних змін, як вивільнення соціальної ініціативи широких мас населення, зокрема творчої інтелігенції, що тривалий час відчувала обмеження цензурою та тоталітарним контролем. Потужне вивільнення тривалий час стримуваної соціальної енергії мало одним із своїх наслідків бажання скорішого вивільнення престижних соціальних позицій, які у радянський період могли займати лише представники партійної номенклатури. Однак внаслідок знищення тоталітарної ідеології, яка виступала вагомим закріплюючим елементом різноманітного суспільства СРСР, вивільнена соціальна ініціатива перетворилася на хаотичне експериментування із різноплановими моделями розвитку суспільства. У результаті роками налагоджена система зазнала катастрофічних змін, оскільки запропоновані реформи впроваджувалися без урахування реальних трансформаційних викликів, заперечували їх сутність. Мав місце так званий «інституційний вибух» як альтернатива еволюційним змінам в системі соціальних інститутів [28, с. 35-36].

Однак у той же час виділяються і специфічні особливості соціальних трансформацій у цей період, які є характерними саме для українського суспільства.

Якщо на першому етапі трансформацій, що історично слідував одразу після розпаду СРСР, українське суспільство інституційно практично жодною вагомою рисою не відрізнялося від російського та білоруського (загальними у той період були і характеристики масової свідомості, і соціально-класова структура, і рівень життя населення) [28, с. 34], то, починаючи з 1992 року, в Україні формується власний унікальний виклик пострадянським трансформаційним перетворенням. Так, у період з 1992 по 1994 рр. «у системі координат «закрите – відкрите суспільство» Україна займала досить своєрідну позицію «напіввідкритого» суспільства зі значним просуванням до відкритості по лінії політичних свобод та практично незначним – в економічній сфері» [28, с. 38]. Запровадження принципів вільної ринкової економіки штучно стримувалося внаслідок того, що соціально-класова структура пострадянського суспільства була не в змозі забезпечити банальне виживання великих мас населення за нових умов. Таким чином, формально Україна декларувала прихильність до зразків економіки країн Заходу та їх політично-інституційної системи, проте насправді у багатьох аспектах продовжувала транслювати радянські зразки управління державою, що своєрідним чином «амортизувало» можливий соціальний вибух. Однією з особливостей цього періоду українських трансформацій було те, що економічно населення країни опинилося на межі (а часто і за межею) бідності, наступила велика економічна криза, проте саме у цей період Україна зберегла мирний стан, вдалося уникнути кровопролитних соціальних, етнічних та політичних конфліктів. Досить тривалий час (до 2014 р.) Україні вдавалося зберігати цей статус. Сутність «української моделі» у цей період визначалася намаганням влади утримати соціальну рівновагу за допомогою мінімізації соціальних змін і збереження старих структур та механізмів соціального управління для запобігання масової соціальної незатребуваності, яка є неминучим слідством докорінного зламу соціальних підвалин. Результатом цієї моделі є, з одного боку, відсутність широкомасштабних конфліктів, що мають в своїй основі насильницькі форми, а з іншого боку – занепад економіки та соціально-політичної активності. Можна сказати, що страх населення та представників верховної влади перед конструктивними соціальними конфліктами сам по собі став механізмом, що

стримував будь-які конструктивні дії з подолання соціально-економічної кризи [28, с. 39.].

Другий етап трансформаційних перетворень в Україні за Є. Головахою та Н. Паніною (1994 – 1998 рр.) характеризувався «інституційною «гіперповноцінністю» українського суспільства. Це соціально-політичне явище полягало у згоді людей жити у такому інституційному просторі, де діють і старі, і нові інститути, що забезпечують своїм суперечливим існуванням наявність усіх необхідних для соціальної інтеграції та стабільності атрибутів інституційності. Іншими словами, у цей період співіснували прорадянські та прозахідні елементи державного управління, і внаслідок такої, на перший погляд, неможливої подвійності елементів, що заперечують один одного, усі суперечливі компоненти соціальної системи знайшли місце у новому державному просторі. Така стратегія закріпила мирний та ненасильницький характер української трансформації, проте у результаті вилася у нову інституційну кризу (період з 2001 по 2004 рр).

Ця нова криза була пов'язана з тим феноменом, що тенденції, спрямовані на стримувальну стратегію різного роду соціальних перетворень, вже не задовольняли опозиційні сили української держави. Значні економічні успіхи, пов'язані з другим етапом трансформаційних перетворень (12 % росту ВВП на рік), зумовили переорієнтацію суспільних потреб з необхідності виживання на потребу політичного розвитку та реформування діючої системи державного управління. «Сформована у попередні роки інституційна система вступила у протиріччя з інтересами впливових опозиційних політичних еліт, що не знайшли (втратили) своє місце у стійкій владній ієрархії». «Подвійна інституціоналізація – феномен тимчасовий і гальмуючий трансформаційні тенденції у суспільстві – призвів до рольової, нормативної та інфраструктурної перевантаженості соціально-політичного простору, постійно відтворював почуття соціальної беспорядності та незадоволення соціальним положенням у більшості людей [28, с. 45]. Також цей період ознаменувався гучними політичними скандалами (наприклад, «касетний скандал»), які дискредитували чинну політичну владу, зокрема, інститут Президента, підірвали довіру населення до існуючих владних інститутів, які продовжували керуватися у справі державного

управління методами, чинними за радянських часів, при повсякчасному декларуванні принципів демократії та гласності.

Цей конфлікт призвів до так званої «помаранчевої революції», в ході якої змінилася владна верхівка, проте не змінилася тенденція «фатальної подвійності». Протягом «помаранчевої революції», яка відбувалася у листопаді – грудні 2004 р., декларувалася широка демократизація країни, орієнтація на успішні зразки розвитку країн Західної Європи, масштабна антикорупційна кампанія. За даними соціологічних досліджень, тільки протягом одного року (період з 2004 по 2005 р.) в Україні людей, які виражали оптимістичний погляд на подальший розвиток держави, було більше, ніж прихильників песимістичної точки зору. З 2005 р. стала спостерігатися протилежна тенденція. «Революційні очікування, сподівання та ілюзії не витримали постреволюційних реалій, які привели до відновлення застійних тенденцій та зворотних настроїв в українському суспільстві» [28, с. 46]. Внаслідок некомпетентного політичного управління позитивні зміни в процесі демократизації України були зведені нанівець, тобто повернулися до вихідного рівня початку 2004 р. У свою чергу, зворотні тенденції, що фіксувалися протягом усіх років незалежності України (такі, як наростання антиринкових настроїв, послаблення західних геополітичних орієнтацій тощо) помітно посилювалися.

Усі вищезазначені періоди трансформаційних змін в українському суспільстві та породжене в процесі їх перебігу одночасне існування в ньому як прорадянських, так і прозахідних практик спричинює специфічну амбівалентність у суспільних настроях та у політиці верховної влади. Вона проявляється у одночасній орієнтації як у бік західноєвропейського політичного вектору, так і у бік союзу із країнами СНД. Амбівалентність проявляється і у формі соціальної аномії: при одночасному існуванні взаємосуперечливих норм виникає така ситуація, коли жодна з них не діє і не гарантує захищеність громадянина у соціально-правовому полі та у полі різноманітних суспільних відносин. Проте стан аномії не може тривати нескінченно довго, і конфлікт двох взаємовиключаючих моделей розвитку держави часто стає фактором накопичення потужного протестного потенціалу широких мас населення,

що, у свою чергу, може вилитися як у насильницькі, так і у ненасильницькі конфлікти.

Піком вищезазначеної амбівалентності у соціальних практиках та орієнтирах може вважатися військовий конфлікт на Сході України та анексія автономної республіки Крим у 2014 р. Протистояння двох символічних універсумів, двох взаємовиключаючих моделей суспільного і політичного розвитку, тривале стримування внутрішніх суперечностей та назріваючого соціально-історичного та громадсько-політичного конфлікту породили вибух насилля, військові дії та ситуацію неоголошеної громадянської війни, хід якої чинний уряд не в змозі зупинити, а часто і контролювати.

Соціальні трансформації сучасного українського суспільства як унікальний історичний та політичний феномен породили собою низку причинно-наслідкових зв'язків, результатами яких є та соціально-економічна та політична реальність, яку ми переживаємо сьогодні. Поява і поширення прекарних соціальних практик серед населення України є одним із таких наслідків.

Як зазначалося вище, однією з базових особливостей сучасних українських трансформацій є їх дихотомічна природа: з одного боку, наявним у них є тренд орієнтації на прозахідні зразки соціально-економічного та політичного розвитку, проте з іншого боку у них зберігаються і традиціоналістичні компоненти, пов'язані із орієнтацією на певні зразки із «радянського» минулого [103]. Така дихотомія є типовою для країн пострадянського простору і породжує проблему планомірності реформ і неперервності розвитку країни за визначеним і сталим курсом. В контексті виникнення і поширення прекарних практик на теренах колишнього СРСР можна сказати, що більшість населення не була готова до таких трудових практик. Сприймаючи соціальні гарантії соціалістичної системи як належне і при тому бажаючи реалізувати свій потенціал в умовах ринкової економіки та вільної конкуренції, пересічні люди не замислювалися над тим, що дані економічні системи суперечать одна одній і неможливим є ефективне існування норм цих систем одночасно. До того ж забутими виявилися і пророчі слова видатного європейського економіста і філософа К. Маркса, який зазначав: «...Другий період процесу

праці, - той, протягом якого робітник працює вже за межами необхідної праці, - хоча і коштує йому праці, витрати робочої сили, проте не утворює ніякої вартості для робітника. Він утворює додану вартість, яка приваблює капіталіста всією красою творення з нічого. Цю частину робочого дня я називаю доданим робочим часом, а витрачену протягом її працю - доданою працею (*surplus labour*). Наскільки важливо для дослідження вартості взагалі розглядати її просто як застиглий робочий час, просто як упередметнену працю, настільки ж важливо для дослідження доданої вартості розглядати її просто як застиглий додатковий час, просто як упередметнену додаткову працю. Тільки та форма, в якій ця додана праця вичавлюється з безпосереднього виробника, з робочого, відрізняє економічні формації суспільства, наприклад суспільство, засноване на рабстві, від суспільства найманої праці». І далі: «Капітал боїться відсутності прибутку або занадто маленького прибутку, як природа боїться порожнечі. Але коли є в наявності достатній прибуток, капітал стає сміливим. Забезпечте 10 відсотків, і капітал згоден на будь-яке застосування, при 20 відсотках він стає жвавим, при 50 відсотках готовий зламати собі голову, при 100 відсотках він нехтує всіма людськими законами, при 300 відсотках немає такого злочину, на який він не ризикнув би, хоча б під страхом шибениці» [69, с. 249]. Цю ж тезу, але у більш вільній формі ще до К. Маркса виголосив італійський мислитель, філософ і, мабуть, перший практичний політ-технолог Н. Макіавеллі: «Люди скоріше пробачать смерть батька, ніж втрату свого майна» [65, с. 60], що говорить про ненаситність людини, її бажання до збереження, накопичення та примноження матеріальних благ. Також Н. Макіавеллі справедливо сказав: «А треба знати, що немає справи, влаштування якої було б важчим, ведення небезпечнішим, а успіх сумнівнішим, ніж заміна старих порядків новими» [65, с. 38]. Таким чином, більшість населення країн пострадянського простору опинилися жертвами масштабних політичних маніпуляцій: при висвітленні переваг вільної конкуренції та вільного ринку замовчувалися і такі наслідки цих явищ, як скорочення та ліквідація соціальних пакетів, суто декларативний характер прав людини на працю, явна та прихована експлуатація робітників тощо. Можна сказати, що прекарність як феномен суспільно-трудових відносин вперше отримала своє відображення на

вітчизняному соціальному просторі під час так званої «Перебудови» і стала справжнім шоком для людей, які звикли до державних гарантій і патерналістської моделі суспільства. Як наслідок, деякі з них продовжили працювати на державних підприємствах за малі заробітні плати, сподіваючись на кращі часи, але переважна більшість вдалася до самостійної економічної діяльності, що проявилася у вигляді роботи на приватних підприємствах та на приватних осіб, відкритті власних підприємств, залучення у тіньові та кримінальні економічні практики. При цьому масово поширеною була низхідна соціальна мобільність та втрата соціального статусу. Існував і відсоток людей, які стали жертвами алкоголізації та наркотизації внаслідок вилучення їх із активного соціально-економічного життя та втрати соціального статусу. До лав цих людей часто потрапляли талановиті актори, митці, видатні науковці – особи, які у даному суспільстві втратили конкретні механізми реалізації свого багатого людського і творчого капіталу. Як зазначає відомий український соціолог М. Шульга у своїй монографії «Дрейф на узбіччя: двадцять років суспільних змін в Україні», «перетворення індустріального суспільства в суспільство споживання відображає загальносвітову тенденцію. Однак в Україні даний процес збігся з періодом проголошення незалежності країни, зміни суспільно-політичного ладу, несправедливої, кримінальної приватизації державної власності, різкого скорочення промислового і сільськогосподарського виробництва, закриття підприємств. У цих умовах найбільше постраждали кваліфіковані працівники передових підприємств, особливо військово-промислового комплексу, співробітники галузевих науково-дослідних інститутів, а також працівники установ культури, освіти, медицини. Відбувся складний соціальний процес декласування, маргіналізації значної частини основних соціальних класів суспільства. Робітники, інженерно-технічні працівники, вчителі, вчені, офіцери змушені були масово переходити в «човники», ставали дрібними торговцями на ринках, управлінцями в дрібних фірмах, конторським службовцями в банках, страхових компаніях, на біржах, допоміжними працівниками на зростаючій сфері торгівлі та послуг, ставали таксистами, охоронцями і т.д.» [105, с. 74]. Отже, з самим початком свого

виникнення прекарні соціально-трудої практики нанесли вагомий удар по інтелектуальному, творчому та інноваційному потенціалу українського суспільства.

Ситуація погіршилися ще й тим соціальним явищем, яке дослідники В. Шмаков, Є. Головаха та Н. Паніна називають «інституційним вибухом» та вивільненням значної творчої енергії, раніше стримуваної тоталітарною системою контролю [28, с. 35-36]. Зняття тоталітарного тиску дало можливість вивільнити ті громадянські та економічні ініціативи населення, які раніше або відкрито заборонялися, або були доступними тільки представникам партійної номенклатури. Проте де-факто ці ініціативи не знайшли дієвих, а часто і легальних механізмів реалізації у новій економічній та політичній реальності, і тому значна частина громадян виявилася розчарованою у своїх сподіваннях. Можна сказати, що надії, які покладалися на нові принципи функціонування ринку праці та на систему вільної конкуренції людей згідно з їх можливостями та здібностями, не виправдалися, оскільки не було послідовного, еволюційного курсу реформ.

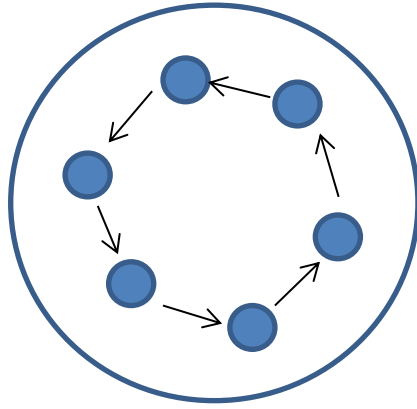
Непослідовність реформ у політичному курсі незалежної України, що завжди коливався між двома своєрідними «полюсами» - орієнтацією на співробітництво і партнерство із країнами СНД з одного боку і інтеграцію у ЄС з іншого боку – виявилася нищівною для різноманітних сфер життя українського народу. Економіка та зайнятість населення займають серед них не останнє місце. Можна сказати, що Україна, оформившись як нова суверенна держава, потрапила у вир трансформацій, які в результаті не призвели до стабілізації державної системи, а породили нові витки нестабільності та нелінійності. Цей феномен яскраво описує відомий український дослідник М. Шульга у своїй монографії «Дрейф на узбіччя: двадцять років суспільних трансформацій в Україні», і його висновки опосередковано збігаються з вже зазначеною тезою дослідників Є. Головахи та Н. Паніної про «інституційний вибух» та подальшу інституційну гіперповноцінність українського суспільства. Згідно досліджень М. Шульги, правляча еліта України постійно коливалася у своєму виборі між двома вищезазначеними політичними курсами, що є антагоністичними за своєю природою і є значним предметом ідеологічного розколу у політичних орієнтаціях населення. Своєрідного «примирення» цих орієнтацій і

спроби знайти дійсний «спільний знаменник» у питанні інтеграції української нації не відбулося, натомість характер українських реформ все більше набував фрагментарного виду внаслідок намагання задовольнити то першу, то другу політичну стратегію поперемінно. У результаті чи не єдиним показником стабільності у даних непослідовних реформах, які часто заперечували одна одну, стала стабільна недовіра населення України до діючої державної влади та державних інститутів, закріплений стан соціальної аномії, відчуття незахищеності і зневіри у суспільні ідеали пересічного українця, про що свідчать численні дослідження. У свою чергу М. Шульга зазначає, що нестабільний політичний курс і невизначена загальна стратегія розвитку держави були вигідні чинному українському уряду. Так, він описує ситуацію, коли постійно змінюваний український уряд кожного року подавав нові програми розвитку держави, що законодавчо унеможливлювало його відставку. Таким чином, саботуючи ефективну управлінсько-господарську діяльність на поталу задоволення своїх матеріальних інтересів, представники правлячої еліти розплатилися благополуччям українського народу. М. Шульга резюмує: «Така поведінка президента та уряду можлива тільки у тих державах, де не сформувалася національна еліта, де вона не пов'язує міцно себе, свої інтереси – політичні, економічні, культурні, духовні – з країною, з її майбутнім...І так продовжувалося із року в рік. У результаті вибудовувалася картина хаотичної багаторічної економічної діяльності держави, відсутність будь-якої продуманої, послідовної, системної політики у всіх сферах життя. У цьому полягає одна із причин багаторічної кризи як української економіки, так і освіти, охорони здоров'я, культури, соціальної сфери» [105, с. 255].

Зробимо спробу дослідити закономірності розгортання такої тенденції. Використовуючи розробки дослідника В. Бранського про особливість селекторного фактору у процесі трансформації дисипативних систем в контексті досліджень українських науковців Є. Головахи, Н. Паніної та М. Шульги, можна зазначити що однією із особливостей українських суспільних трансформацій були слабкі тезаурусна і детекторна позиції і надзвичайно слабкий, приховуючий у собі політичний та іделогічний конфлікт селекторний фактор, який власне і визначає

можливість того, що суспільство як дисипативна система з часом перейде у стабільний флуктуаційний стан. Ми вважаємо, що у даному контексті тезаурусом українського суспільства часів здобуття Україною незалежності виступав фактичний набір соціальних та державних інститутів, а також характер соціальних настроїв та установок, які були наявними в Україні після розпаду СРСР. Детектором слугував характер взаємозалежності їх один від одного. Селектором виступав загальний принцип функціонування елементів державної системи. При зміні зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на систему, тезаурус, детектор та селектор повинні змінитися для того, щоб забезпечити флуктуаційну стабільність. Однак справедливо зазначити, що, говорячи про відносно прогнозований характер дії тезаурусу, детектору та селектору суспільства як специфічної дисипативної системи, В. Бранський зазначав, що така схема їх функціонування можлива за однієї визначальної умови – якщо система є само організованою [18]. Це означає, що система здатна самостійно вибирати принципово нові сценарії розвитку з низки їх своєрідних віртуальних альтернатив у просторі можливостей, попередньо проходячи через так звану «точку біфуркації» - певну доленосну подію, яка припиняє біфуркаційний стан суспільства. Вона і знаменує собою перехід до нових «систем координат» - тезауруса, детектора і селектора, що забезпечать системі максимальну стабільність у новому стані. Іншими словами, в ідеальному варіанті розгортання подій суспільство як вид дисипативної системи повинно самостійно «відчути» і виробити нові сталі механізми свого функціонування, виходячи з об'єктивних реалій мінливої дійсності. Українське суспільство ж часів становлення України як незалежної держави у справі вироблення нового тезаурусу і детектору керувалося принципом неконфліктності, що передбачало створення нових і збереження старих державних інститутів, норм і цінностей, створення нових і збереження старих взаємозв'язків між ними. Така дихотомія і «поєднання непоєднуваного», у свою чергу, створили своєрідний «селекторний колапс»: неможливим стало вироблення єдиного, простого і зрозумілого принципу функціонування взаємовиключаючих елементів державної системи, що так чи інакше суперечили один одному і створювали додаткове конфліктне поле у попередньо неконфліктному соціумі. Ми

вважаємо за потрібне зробити припущення, що так званий «селекторний колапс» українського суспільства, породжений прихованим конфліктом у формуванні нових тезаурусу і детектору («інституційна гіперповноцінність» за Н. Паніною та Є. Головахою), мав місце з тієї причини, що правляча еліта України від самого початку свого становлення була керованою зовнішнім впливом оточуючих держав і у своїй діяльності керувалася не стільки інтересами українського суспільства, скільки власними матеріальними інтересами, що були тісно пов'язані із впливом інших країн та з іноземним капіталом. Отже, українське суспільство завдяки своїй правлячій еліті практично від самого свого початку не було самоорганізованим, а зазнавало потужного латентного впливу інших самоорганізованих суспільств. Звідси, ми припускаємо, виникає сумнозвісне намагання правлячих еліт України не виробляти унікальні пролонговані стратегії розвитку держави, виходячи з її власних потреб та особливостей, а бажання «списати» вже готові сценарії розвитку у розвинутих суспільств, які на українських реаліях є неапробованими і все більше нагадують за своєю природою неякісні соціальні експерименти, аніж продумані державні програми. Отже, хаотичність перебігу соціальних трансформацій в Україні і неможливість українського суспільства як специфічної дисипативної системи знайти «точку опори» свого стабільного стану породжені латентним конфліктом у формуванні суспільних тезаурусу та детектору. Це, у свою чергу, спричиняє «селекторний колапс» у питанні вироблення єдиного принципу функціонування усіх елементів державної системи, які від самого початку суперечать один одному. Як логічне продовження цього стану, український «селекторний колапс» поглиблюється хвилеподібними трансформаціями – так званою флуктуаційною невизначеністю, яка часто приймає вигляд некерованого або приховано керованого хаосу. У політичній діяльності це проявляється у непослідовних і взаємовиключаючих одна одну реформах, які у результаті призводять до таких суспільних наслідків, які є гіршими, ніж попередній стан суспільства, заради зміни якого ці реформи і проводилися [31, с. 199-201].

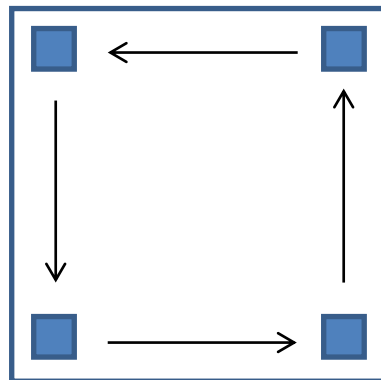
Умовні позначення:

● - Тезаурус 1

↗ - Детектор 1

○ - Селектор 1

Рис. 1. Схема дії соціальної системи 1

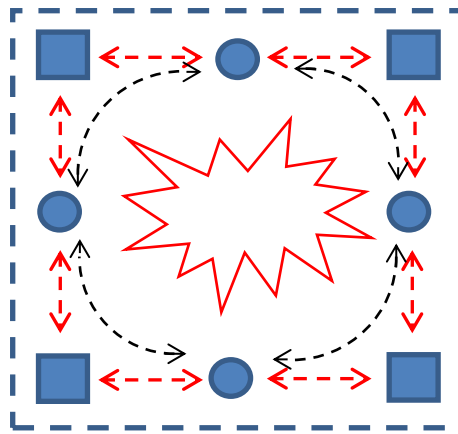
Умовні позначення:

■ - Тезаурус 2

↓ - Детектор 2

□ - Селектор 2

Рис. 2. Схема дії соціальної системи 2

Умовні позначення:

● - Тезаурус 1

■ - Тезаурус 2

↔ - Латентний конфлікт на місці детекторних зв'язків 2

↪ - Зв'язки детектору 1

★ - Підривні сили нестабільності селектору 1

□ - - Нефективний селектор 2

Рис. 3. Схема дії селекторного колапсу соціальної системи

«Селекторний колапс» в українських суспільних трансформаціях відбивається на різноманітних сферах суспільного життя, однією з яких є стан національної економічної системи та проблема зайнятості населення. Дихотомічний характер прекарних трудових практик - їх зв'язок із радянськими трудовими практиками і у той же час намагання відповідати західноєвропейським стандартам ринку праці - на теренах України зберігся і після поширення принципів ринкової економіки та вільної, а часом і «дикої» конкуренції. Так, поряд із негарантованістю ринку праці, негарантованою зайнятістю, негарантованим робочим місцем, відсутністю або недостатньою охороною праці, відсутністю гарантії відтворення навичок, негарантованим отриманням доходу, відсутністю гарантій представництва наявним

є поширена практика усних домовленостей та покладання на «чесне слово» роботодавця, незадокументованість і відсутність у правовому полі трудових відносин, які фактично мають місце. Як зазначила російська дослідниця К. Клеман, яка провела дослідження життєвих стратегій прекарних молодих працівників на теренах пострадянського простору, поширеною у свідомості як роботодавця, так і робітника є установка першого по відношенню до другого: «Я тобі дозволяю, пам'ятай мою доброту!» [55, с. 90]. Тобто наявною у масовій свідомості є сподівання на гуманність роботодавця при загальному негуманному функціонуванні системи прекарної праці. Така тенденція робить прекарність праці у колишніх радянських країнах ще більш важкою для пересічного робітника порівняно із його колегами у західних країнах, оскільки фактично його прекарне становище знаходиться поза межами правового поля, не охороняється законодавством, і він не має діючих механізмів легальної боротьби проти явної та латентної експлуатації. Іншими словами, «селекторний колапс» як своєрідна системна помилка українських соціальних трансформацій та української системи зайнятості зокрема полягає у тому, що одночасно існують антагоністичні за своєю природою трудові норми і установки, пов'язані з ними. З одного боку, робітник повинен сам нести відповідальність за свій соціально-статусний успіх, має швидко пристосовувати до мінливих умов ринку праці і бути максимально ефективним у них; (тобто він не має покладатися на підтримку держави). З іншого боку, він не є повноцінно захищеним на законодавчому рівні у цих нових для нього умовах, коли державний патерналізм більше не діє, а легальні механізми відстоювання своїх трудових прав і протидії явної і прихованій експлуатації ще не встигли виробитися. У результаті прекарний український робітник опиняється сам на сам у справі захисту своїх трудових прав. Фактично він один зацікавлений у тому, щоб його людський капітал стабільно відновлювався і щоб роботодавець не зловживав своїми службовими обов'язками. Коли стара система державного контролю за дотриманням прав працівників втратила актуальність, а законодавчі та судові механізми захисту прав працівників ще не встигли оформитися, у суспільстві запускаються інерційні механізми – неусвідомлені у повній мірі сподівання робітників на те, що роботодавець буде

зберігати більш-менш гуманне ставлення так, якби за ним стежила держава. Однак сподівання на «добру волю» роботодавця не є механізмом захисту прав, а лише волею випадку. При негуманному ставленні і нищівній експлуатації робітникові доводиться змінювати місце роботи і вже сподіватися на «добру волю» нового роботодавця, тобто зазнавати нового витка прекарності і незахищеності. Таким чином, фіаско, якого зазнає прекарний український робітник у справі захисту своїх трудових прав, у загальному своєму вигляді полягає у неіснуванні єдиного принципу дії, який би об'єднував чинні трудові норми, формував би із них реально діючу систему трудового захисту. Натомість наявними є інерційні механізми, що застосовують лише частину колишнього діючого тезаурусу та детектору трудових відносин. Вони, у свою чергу, не вписуються у вже змінене соціальне поле трудових відносин і виступають одним із його гальмівних чинників [29, с. 268].

Велику роль у закріпленні вищеописаної амбівалентності відносно нових соціально-економічних реалій, становища прекарних працівників і особливостей радянського минулого відіграє чинне трудове законодавство України, зокрема Кодекс законів про працю в Україні. Цей документ є своєрідною переробкою Кодексу законів про працю в УРСР, що набрав чинності від 10 грудня 1971 року. Фактично Кодекс законів про працю в УРСР є базою для сучасного трудового законодавства України і документально зберігає ті підвалини соціально-економічного устрою і трудової системи, яких вже немає у сьогоденні. Зокрема, перша стаття чинного Кодексу законів про працю свідчить: «Кодекс законів про працю України регулює трудові відносини всіх працівників, сприяючи зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва і піднесенню на цій основі матеріального і культурного рівня життя трудящих, зміцненню трудової дисципліни і поступовому перетворенню праці на благо суспільства в першу життєву потребу кожної працездатної людини. Законодавство про працю встановлює високий рівень умов праці, всемірну охорону трудових прав працівників» [57]. У той же самий час чинний трудовий кодекс не фіксує такі нові форми зайнятості, як фрілансерство, дистанційна зайнятість, аутсорсинг, особливості самозайнятості громадян, відкриття

ними приватних підприємств і створення нових робочих місць, тому вагома частина реальних трудових відносин опиняється поза межами правового поля, що відкриває великий простір для зловживань і нехтування правами громадян. Даний кодекс піддається постійним введенням поправок та «вдосконалень», які не змінюють його базис, а лише, умовно кажучи, «тюнінують» документ минулого. Така тенденція розвитку трудового законодавства України збігається із загальними трендами українських суспільних трансформацій. Як вже зазначалося, українські трансформації 1991 – 2013 років характеризувалися загальним трендом намагання зберегти антагоністичні за своєю природою інститути, норми та установки для того, щоб уникнути відкритого політичного, економічного та соціального конфлікту [28]. Ціною за зволікання із вирішенням нагальних питань єдиного і інтегруючого вектору державотворення стала стагнація економічного розвитку країни та наростання стану соціальної аномії та апатії [105, с. 309]. При накопиченні протестного потенціалу, який не знайшов свого відображення у конструктивному вирішенні латентного конфлікту ціннісних універсумів, цей конфлікт перейшов у відкриту стадію та призвів не лише до заміни одних політичних еліт іншими, а й до втрат українських територій, порушення цілісності та незалежності нашої держави, збройного конфлікту та людських жертв. Таким чином, нехтування об'єктивною необхідністю виробити такий курс розвитку держави, який би одночасно відповідав новим історичним реаліям та не створював би суттєвих соціальних протиріч, призводить до ескалації існуючого латентного конфлікту, який, переходячи у свою відкриту фазу, виходить з-під контролю і може призвести до нищівних наслідків. Подібне замовчування проблем і суперечностей у чинному трудовому законодавстві також створює приховане конфліктне поле між працівниками та роботодавцями, що тривалий час характеризується станом соціально-економічної апатії перших, але через проходження певної «точки неповернення» створює протестний потенціал. При цьому українські прекарії, як і прекарії у всьому світі, є надзвичайно атомізованими суб'єктами трудових відносин і зазвичай не є солідарними у справі захисту своїх прав, оскільки фактично є конкурентами один для одного на спільному полі ринку праці. Тому нереалізований протестний потенціал прекаріїв є схожим на бомбу

уповільненої дії: збираючись тривалий час і будучи результатом прихованої експлуатації великої кількості незахищених працівників, він може у пролонгованій перспективі прийняти настільки неочікувані і неконтрольовані форми (теорія біфуркації та керованого хаосу), що важко спрогнозувати, наскільки болючими, а, можливо, і доленосними для держави загалом можуть бути його наслідки [29, с. 270-271].

Ця проблема підкріплюється ще тим фактом, що у вітчизняних правових умовах маловикористовуваною і непопулярною серед працівників є практика захисту своїх гарантованих законом трудових прав у судовому порядку. Якщо західноєвропейські та американські прекарії можуть звернутися і звертаються до суду у питанні захисту своїх прав, то українці традиційно не довіряють чинній правозахисній системі, що не є безпідставною установкою. Так, за матеріалами інформаційного агентства «ІТС.ua», у Каліфорнії (США) стався прецедент, в ході якого працівницю звільнили з роботи за те, що вона вимкнула програму «Хога» у мобільному телефоні (ця програма дозволяє відслідковувати місцезнаходження людини на карті) у неробочий час, і керівництво підприємства втратило за нею цілодобовий контроль. Суд прийняв позов працівниці, за порушення недоторканності приватного життя поданий позов на суму 500 тисяч доларів [15]. У той же час українські прекарії не довіряють чинній судовій та правоохоронній системі. Причому спостерігається цікавий парадокс: згідно досліджень, ті громадяни, які не зверталися до суду жодного разу, не довіряють судовій системі більше, ніж ті, хто зверталися: «Рівень суспільної довіри до судової гілки влади в Україні традиційно є дуже низьким і за деякими даними найменшим серед усіх гілок державної влади. Відповідно до результатів опитування населення, що було проведено Фондом «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва спільно із соціологічною службою Центру ім. О. Разумкова у грудні 2014 р., необхідність проведення судової реформи в Україні підтримує більшість українських громадян, причому 46 % вважають, що ця реформа є одним з найбільш нагальних завдань і має розпочинатися якнайшвидше. Довіряють українським судам лише 9 % опитаних громадян, а недовіру їм виказують 81 %. У березні 2015 р., за даними Центру

ім. О. Разумкова, рівень довіри до судів знизився до критичних відсотків: лише 1,1 % опитаних повністю довіряють судам, 9,5 % – переважно довіряють. Дещо покращує ситуацію той факт, що серед людей, які безпосередньо зверталися до суду, рівень такої довіри істотно більший. За даними проекту «Справедливе правосуддя», близько 16 % респондентів, які брали участь у судових засіданнях щонайменше раз за останні три роки, довіряють судовій владі, а серед респондентів, які не брали участі в судових засіданнях, лише 4 % виявили довіру до суду [42].

Особлива ж тенденція зневіри в успіх у справі захисту своїх прав спостерігається у лавах української молоді. Так, за матеріалами досліджень «ГФК ЮКРЕЙН» «Молодь України-2015», у 2015 році лише 10 % молодих людей віком від 18 до 30 років брали участь у громадських заходах, спрямованих на захист своїх законних прав або прав їх родичів та друзів, 60 % цікавляться такою практикою, проте не брали у ній участь жодного разу, а 27 % взагалі не цікавляться питанням солідарного захисту своїх громадських прав [20, с. 23].

Існує і тенденція скорочення прав працівників на законодавчому рівні без різноманітних форм компенсацій таких скорочень. Так, 30 травня 2015 року 11 народних депутатів України подали законопроект до Верховної ради України, згідно якого пропонується скасувати 1, 2 та 9 травня як святкові і вихідні дні, а також скасувати як правову норму перенесення святкового дня на наступний день, якщо він співпав із календарними вихідними. Даний законопроект викликав обурення пересічних громадян, громадських діячів, експертів та політиків у соцмережах [84], що красномовно свідчить про наростання протестного потенціалу населення України у справі захисту і гарантії трудових прав. Однак на даний момент цей протестний потенціал тільки оформлюється і знаходиться у пошуках адекватної і ефективної форми свого вираження.

Таких поправок, що скорочують права українських робітників, але при цьому не передбачають їх адекватної компенсації, зазнають і проекти нового Кодексу законів України про працю. Так, у новому кодексі зберегли норму про 40-годинний робочий тиждень із 5 днями роботи. Проте роботодавець зможе встановлювати 6-денний робочий тиждень або 10-годинний робочий день, якщо в сумі це не буде

перевищувати 40 годин на тиждень. Також з'явилася норма про гнучку трудову функцію, що дозволяє збільшувати обов'язки працівника. Це означає, що роботодавець може додати обов'язків, якщо обсяг роботи є замалим і не забезпечує повної зайнятості. Також працівників можуть залучати до роботи у вихідні дні без їхньої згоди. Крім того, допускається робота і під час державних та релігійних свят, якщо це передбачено в Трудовому договорі. Запропонований проект значно зменшує вагу рішення профспілок, зокрема, щодо звільнення. У кодексі не потрібна згода профспілки на звільнення працівників через неналежне виконання трудових обов'язків, невідповідність обійманій посаді, неявку на роботу внаслідок тимчасової непрацездатності та низки інших причин. Мінімальна тривалість відпустки збільшена із 24 до 28 днів на рік – така норма прописана в Європейській соціальній хартії. Суттєво збільшили також можливу тривалість неоплачуваної відпустки – із 15 максимальних днів до трьох місяців (за сімейними обставинами). Втім, звужуються права на «канікули» тих осіб, які хочуть здобути другу вищу освіту. Додаткову відпустку їм зможуть дати лише тоді, якщо сам роботодавець відправляє свого працівника на навчання. За чинним Трудовим кодексом, роботодавець має попереджати про майбутнє звільнення свого працівника не пізніше, ніж за два місяці. У новому проекті цей термін скорочується – згідно з ним працівника можуть сповістити про звільнення за один місяць. Крім того, додано нові підстави звільнення працівника з ініціативи роботодавця за розголошення «комерційної таємниці» (хоча чіткого визначення, що є комерційною таємницею, немає) [83].

Такі ймовірні зміни у трудовому законодавстві говорять про те, що курс реформ української влади спрямований на мінімізацію прав прекарних українських робітників на користь роботодавців, зокрема іноземних інвесторів. Як говорять експерти, іноземні інвестори не надають перевагу українському економічному простору з такої причини, як значна корумпованість влади і економічних еліт. Проте замість того, щоб боротися з корупцією планомірно і ефективно, чинна влада робить ставку на такі переваги України на європейському ринку, як найнижча заробітна плата з найменшою кількістю прав працівників. Про це прямо заявляє віцепрезидент компанії з управління активами розвитку будівельного холдингу DCH

О. Дерев'янку, коментуючи погану економічну ситуацію в країні: «Це погана новина для кожної фізичної особи, але хороша для тих, хто хоче мати бізнес в Україні: витрата за статтею «оплата праці» є зовсім іншою, ніж в інших країнах» [40]. Таким чином, дешева праця і незахищеність українських прекаріїв поряд із орієнтацією на виробництво сировини у економіці, а не на вироблення наукомістких товарів, говорить про загальну тенденцію поступового перетворення України на сировинну базу розвинених країн світу. При цьому людський капітал українських працівників буде невпинно знецінюватися, що може зробити Україну непридатною для гідного життя її громадян. У таких умовах говорити про розвиток можливостей для українців, зокрема української молоді, її інноваційного, творчого потенціалу, про плекання її бажання жити на теренах батьківщини і працювати на її користь не представляється можливим. Якщо вищеописані тенденції у законодавстві та чинній політиці зберуться, то такий феномен, як «українська молодь», може зникнути взагалі. Великою є імовірність того, що молоді українці почнуть масово від'їжджати з країни у пошуках ліпшого життя і перспектив за кордоном. При цьому великою є вірогідність того, що і за кордоном вони також стануть прекаріями, оскільки більшість із них не зможе одразу стати повноцінними членами нового суспільства і погоджуватиметься на варіанти будь-якої роботи, щоб забезпечити своє виживання. Проте у системі законодавства західних країн прекарне становище все ж таки захищається правовими нормами і існують механізми висхідної (хоча і не швидкої) соціальної мобільності для мігрантів. Тому українська прекарна праця як ресурс і виробнича сила може поступово витікати із країни, а в самій Україні вивільняться неприбуткові робочі місця із незахищеним становищем працівника і великі території життєвого простору. Хто заселить ці території, хто прийде замість поневіреної української молоді працювати на українській землі, залишається питанням [30, с. 202-204].

Якщо подивитися на дану ситуацію з точки зору вищезрозглянутого «селекторного колапсу» українських трансформацій, то стикнемося із таким парадоксом. Як видно, єдиною можливістю усунути системну помилку «селекторного колапсу» є вибір однієї із моделей тезаурусу і детектору, які на даний

момент діють одночасно в одному соціальному просторі. В ідеалі таким вибором має стати ті тезаурус і детектор, які забезпечують максимальну стабільність системи у даних факторах біфуркації. Проте, як видно із запропонованої автором схеми дії «селекторного колапсу», навіть регресивний на перший погляд вибір старої моделі тезаурусу та детектору буде ефективнішим, ніж поєднання його із новими тезаурусом та детектором [31, с. 202].

Отже, переносючи дане теоретичне пояснення на проблему перетворення трудового законодавства України і на систему чинних трудових відносин взагалі, можна сказати, що для того, щоб нормалізувати ситуацію з незахищеністю прекарних робітників, необхідно або прийняти принципово новий Кодекс законів про працю і формувати весь спектр трудових відносин за ринковою моделлю, або повертатися до здобутків соціалістичної системи захисту праці і забути про принципи вільної конкуренції, зосередившись на принципі державного патерналізму. Однак в сучасних українській реаліях жоден з цих кардинальних варіантів не спрацює, і в результаті тільки пересічний прекарний робітник буде зазнавати шкоди. Так, повернення до системи державного патерналізму буде означати революцію у чинній економічній системі, знищення здобутків усіх років української незалежності, викличе обурення населення, що вже встигло втомитися від карколомних державних перетворень. З точки зору економічної, громадянської та державної безпеки такий крок є досить небезпечним. Обрання ж курсу на розвиток ринкової економіки та вільної конкуренції обертається для українських прекаріїв досить одностороннім процесом: чинна влада неприховано встає на бік роботодавців та інвесторів, а робітникам надаються незначні, а часто і досить сумнівні права по відношенню до перших. У цілому спостерігається така тенденція, що усі важелі впливу зосереджуються у руках роботодавців, а робітники отримують «подачки» у вигляді невеликого підвищення заробітної плати (що може бути знеціненою інфляцією) та незначного збільшення щорічної відпустки. Однак усі ці нові «блага» будуть для робітника непотрібними, якщо його звільнять з роботи без рішення профспілки або нададуть йому таку кількість додаткових обов'язків, які за своїм обсягом коштуватимуть ще одну заробітну плату такого ж працівника. Таким

чином, курс реформ чинної влади робить прийняття ринкових реформ не вигідним і небезпечним для пересічного прекарія. За таких умов у чинних українських профспілкових об'єднаннях поширена думка про те, що чинний Кодекс законів про працю, сформований на основі радянського законодавства, слід зберегти і не допустити прийняття нового кодексу. Профспілкові діячі пояснюють це тим, що цей кодекс забезпечує хоч якісь гарантії робітника, і хоча вони часто не забезпечуються у реальному житті, вони є хоча б прописаними у державному документі. Із прийняттям же нового кодексу вони можуть взагалі зникнути і з законодавчого документу, і з поля громадського і політичного дискурсу, що закріпить експлуатацію робітників на державному рівні. З точки зору захисту прав прекаріїв «тут і зараз» така думка може бути слушною. Однак у довгостроковій перспективі закріплення «селекторного колапсу» і у сфері трудових відносин може принести неочікувані нищівні результати. Суспільство знаходиться між двома альтернативами розвитку, так і не зробивши вибір шляху, який необхідно було здійснити в точці біфуркації. У результаті воно приречене на постійні витки нових криз, вони стають його правилом, а стабільне існування в таких умовах можна сприймати як аномалію. Тому різноманітні політичні скандали, псевдореволюції і зміна урядів в Україні є закономірним процесом, який не припиниться, поки не буде усунена собі «системна помилка» невизначеності у виборі шляху розвитку, постійних метань між двома альтернативами, що призводить до ще більшого хаосу, ніж якщо була б обрана будь-яка з них. Іншими словами, «селекторний колапс» українських трансформацій, в тому числі і пов'язаних із розвитком виробничих сил та захисту прав прекарних робітників, закріплює можливість і закономірність перебігу громадянських бунтів, закріплює нестабільність і хиткість українського суспільства, його непридатність на даний момент для вибору пролонгованих життєвих стратегій пересічними людьми. У свою чергу, внаслідок неможливості прогнозування подальшого розвитку системи у чинних реаліях, неможливим стає і вкладання ресурсів, у тому числі і людських, для розвитку української держави, зокрема і української молоді.

Висновки до першого розділу

У першому розділі роботи ми дослідили проблему прекарності як соціального та філософського феномену, причини та закономірності його виникнення у сучасному трансформаційному суспільстві та можливі перспективи розгортання у сучасному українському суспільстві. Прекарність в цілому постає як узагальнююче поняття, яке характеризує стан особистості, що є залученою до прекарних соціально-трудова та інших, похідних від них практик. Прекарність у сучасному трансформаційному суспільстві постає як соціальний феномен, до якого апріорно неможливо ефективно і надійно адаптуватися. Існування у середовищі прекарності передбачає стан постійних змін і підлаштувань, що закономірно отримує своє відображення і у трансформації людського буття, і у змінах у розрізі людської свідомості.

Так, одним із наслідків розгортання прекарності у сучасному трансформаційному суспільстві є виникнення специфічної спільності людей – так званого прекаріату. Прекаріат вже сьогодні приховує у собі значний протестний потенціал, який на даний момент є неорганізованим, проте значним і у деякій мірі небезпечним, оскільки некерована акумуляція його дії може призвести до непередбачуваного соціального вибуху. На даний момент прекаріат характеризується соціальною пасивністю, невиробленням почуття солідарності, неусвідомленням свого соціального інтересу та звідси неартикуляванням своїх вимог та запитів до чинної політичної системи прийняття рішень. Однак при скеруванні його прихованого протестного потенціалу у визначене русло із визначем лідером чи лідуючою силою він може представити собою значну силу для зламу діючої соціальної динаміки.

Для розуміння вітчизняної специфіки розвитку прекарності та прекаріату, нею породженого, нами був проаналізований хід розвитку українських соціальних трансформацій з точки зору теорії функціонування складних дисипативних систем. В ході даного аналізу ми виявили таку особливість вітчизняних трансформаційних процесів, як селекторний колапс чинної соціальної системи: її неможливість перейти

до стану флуктуації внаслідок суперечливості, антагоністичності елементів її тезаурусного набору, що унеможлиблює утворення сталих та ефективних детекторних зв'язків між ними і відповідно винайдення єдиного принципу функціонування системи загалом – її селекторного принципу. У політичному контексті це означає постійні коливання у політичному курсі держави між орієнтаціями на збереження пострадянських тезаурусних елементів соціальної системи і включення у соціальну систему елементів прозахідних, неоліберальних ідеологічних та інституційних конструкцій. Це, у свою чергу, відбивається і на трудових практиках громадян, зокрема і на їх залученні до прекарних трудових практик. Так, з одного боку, наявними є орієнтації та сподівання на державницький патерналізм, а з іншого боку, декларується індивідуальна відповідальність працівника за своє кар'єрне зростання і матеріальне забезпечення. З одного боку, механізми захисту прав робітника, які були дієвими за часів існування УРСР, зберігають і сьогодні свої рудименти, проте все більше стають суто декларативними. Механізми ж легального захисту прав робітника у економіці неоліберального зразка у вітчизняних реаліях є недостатньо розробленими і часто недієвими, такими, що входять у суперечність із попередньо засвоєними практиками. У результаті селекторного колапсу в українських трансформаційних процесах і у сфері трудових відносин зокрема пересічний прекарій опиняється у ситуації, коли захист його трудових прав перетворюється на справу його суто індивідуального інтересу і компетенції. Він залишається один на один із проблемою своєї прихованої чи явної експлуатації і у вирішенні цієї проблеми, як правило, зазнає поразки, оскільки дієвого і чітко розробленого механізму індивідуального захисту трудових прав працівника не існує.

Ми виділяємо також як базову особливість розгортання прекарності на українському ринку праці таке поняття, як парадокс селекторного колапсу у вітчизняних трудових відносинах. Він полягає у тому, що внаслідок інерційного механізму дії елементів попереднього тезаурусу (елементів пострадянської системи державницького патерналізму) останній виявляється ефективнішим, ніж взаємодія детекторних зв'язків елементів нового тезаурусу – елементів неоліберальних

трудових відносин. Теоретично для усунення явища селекторного колапсу у сфері трудових відносин необхідна розробка принципово нових, відповідаючих дійсним реаліям елементів трудових відносин, що передбачає і усунення інерційних механізмів попередніх детекторних зв'язків патерналістської моделі. Проте на практиці таке реформування, особливо непланованими способами, спрямованими на досягнення швидкого результату, призведе до ще більшої експлуатації прекарних працівників. Інерційні механізми захисту прав працівників в сучасних українських реаліях відіграють функцію збереження у соціально-політичному дискурсі питання захисту прав працівника як такого, тому їхнє швидке вилучення із чинної соціальної системи є небезпечним для долі пересічного українського працівника, хоча у цілому присутність таких інерційних механізмів у чинній соціально-трудовій системі є гальмівним фактором розвитку останньої. У свою чергу, збереження латентного характеру вищеописаних інерційних механізмів поряд з недорозвинутими механізмами економічного керування неоліберального зразку може спричинити такий стан українського прекаріату, коли його невизначений стан штучно буде подовжено, а це означатиме, що підривні сили його латентного протестного потенціалу можуть акумулюватися з більшою інтенсивністю і можуть мати ще більш непередбачуваний характер розвитку у розрізі вітчизняних трансформаційних процесів.

Список використаних джерел до першого розділу

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть : досвід соціально-філософського аналізу. Київ : Атлант ЮемСі, 2005. 498 с.
2. Андрущенко Т. І. Постмодернізм як протиставлення // Мультиверсум : філософський альманах : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України. Київ, 2008. Вип. 67. С. 168-174.
3. Арндт Х. Ответственность и суждение. Москва : Изд-во Ин-та Гайдара, 2013. 352 с.
4. Арновитц С., Дифазіо У. Будущее без работы. Миннеаполис : Изд-во Лернера, 1994. 110 с.
5. Арон. Р. Демократия и тоталитаризм / пер. с фр. Г. И. Семенова. Москва : Текст, 1993. 303 с.
6. Аферченко Г. В., Лубенець С. В. Прекарият як аномійний клас // Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Харків. держ. акад. культури. Харків, 2015. Вип. 47. С. 213-224.
7. Бабосов Е. М. Социология : энциклопедический словарь. Москва : Либроком, 2009. 480 с.
8. Барсукова С. Ю. Неформальная экономика и система ценностей россиян // Социологические исследования. 2001. № 1. С. 57-61.
9. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. Москва : Логос, 2002. 194 с.
10. Бауман З. Текущая современность / пер. с англ. под ред. Ю. В. Асочакова. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 240 с.
11. Безбородова Т. М. Мигранты на российском рынке труда // Социологические исследования. 2013. № 5. С. 66-72.
12. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе / отв. ред. П. С. Гуревич ; пер. Ю. В. Никуличева. Москва, 1986. С. 330-342.

13. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: опыт социального прогнозирования : пер. с англ. Изд. 2-ое, испр. и доп. Москва : Academia, 2004. 788 с.
14. Белл Д., Иноземцев В. Эпоха разобщенности: размышления о мире XIX века. Москва : Центр исслед. постиндустриал. о-ва, 2007. 303 с.
15. Белокрыницкий А. В Калифорнии женщину уволили за отключение GPS, с помощью которого на работе за ней следили круглые сутки [Электронный ресурс] // Информационное агентство «ИТС. ua». 2015. Дата оновлення: 13.05.2015. Режим доступу: <http://itc.ua/blogs/v-kalifornii-zhenshchinu-uvolili-za-otklyuchenie-gps-s-pomoshhyu-kotorogo-na-rabote-za-ney-sledili-kruglyie-sutki/> (дата звернення: 18.05.2015).
16. Бех В. П. Морфологія соціального світу : монографія. Київ ; Мюнхен : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 758 с.
17. Бизюков П. Диктатура прекариата [Электронный ресурс] // Интернет-издание «Газета. ru». 2014. Дата оновлення: 01.05.2014. Режим доступу: https://www.gazeta.ru/comments/2014/04/29_x_6013393.shtml (дата звернення: 01.07.2014).
18. Бранский В. П. Теоретические основания социальной синергетики // Вопросы философии. 2000. № 5. С. 112-129.
19. Буткалюк В. А. Состояние рабочего класса в Украине в условиях неолиберальной экономической политики // Социальные инновации в развитии трудовых отношений и занятости в XXI веке / под общ. ред. З. Х. Саралиевой. Нижний Новгород, 2014. С. 131-135.
20. Волосевич І., Герасимчук С., Костюченко Т. Молодь України-2015 : матеріали соціологічних досліджень «ГФК ЮКРЕЙН». Київ : ООН в Україні, 2015. 88 с.
21. Воронкова В. Г. Формування постнекласичної парадигми сучасного менеджменту в умовах глобалізації // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2009. Вип. 38. С. 13-29.
22. Гаврилов К. А. Целостность и ценность сообщества в исследованиях риска // Социологический журнал. 2013. № 3. С. 92-113.

23. Гераклит Эфесский. Фрагменты / пер. В. Нилендера. Москва : Мусaget, 1910. 87 с.
24. Герасимова Е. М. Економічне знання у дискурсі становлення глобалізованого світу: соціально-філософський аналіз : монографія. Чернігів : ЧДІЕУ, 2008. 336 с.
25. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность // THESIS. 1994. № 5. С. 107-134.
26. Голенкова З. Т., Голиусова Ю. В. Новые социальные группы в современных стратификационных системах глобального общества // Социологическая наука и социальная практика. 2013. № 3. С. 5-8.
27. Голенкова З. Т., Голиусова Ю. В. Прекариат как новая группа наёмных работников // Уровень жизни населения регионов России. 2015. № 1 (195). С. 47-57.
28. Головаха Е., Панина Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: от «перестройки» до «оранжевой революции» // Социология: теории, методы, маркетинг. 2006. № 3. С. 32-51.
29. Гончарова Е. А. Селекторный коллапс как одна из особенностей украинских социальных трансформаций в сфере формирования производительных сил // «Украина – Блгария – Европейски съюз: съвременное състояние и перспективи» : сборник с доклади о международна научна конференция / Икономически университет Варна ; Национален технически университет Херсон. Варна, 2016. Т. 1. С. 266-271.
30. Гончарова О. О. Основні тенденції поширення прекарності у соціальних практиках української молоді // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. Вип. 118 (3). С. 199-204.
31. Гончарова О. О. Селекторний колапс українського суспільства як системна помилка вітчизняних соціальних трансформацій // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016. Вип. 112 (№ 9). С. 198-203.
32. Грановеттер М. Сила слабых уз // Американский журнал социологии. 1973. Т. 78. С. 1360-1380.

33. Грицак Я. Середній клас поступається місцем новому прошарку – прекаріату [Електронний ресурс] / Ярослав Грицак // Інтернет-портал «CityUkraineinfo». 2014. Дата оновлення: 14.02.2014. Режим доступу: <http://ucu.edu.ua/news/11358/> (дата звернення: 17.02.2014).
34. Гришнова Е. А., Бринцева Е. Г. Прекаризация как проявление кризисных явлений в социально-трудовой сфере Украины [Електронний ресурс] // По материалам XIV Апрельской Международной научной конференции «Модернизация экономики и общества», Москва, 2-5 апреля 2013 р. Дата оновлення: 06.04.2013. Режим доступу: <http://www.gosbook.ru/node/71987> (дата звернення: 03.09.2015).
35. Гуссерль Э. Картезианские размышления / пер. с нем. Д. В. Складнева. Санкт-Петербург : Наука, 1998. 315 с.
36. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / пер. с нем. А. В. Михайлова. Москва : Дом интеллектуальной книги, 1999. 336 с.
37. Данилов А. Н. Переходное общество: проблемы системной трансформации. Минск : Харвест, 1998. 432 с.
38. Дмитриева О., Манькин А., Новиков С. Всеобщая история. Москва: АСТ: СЛОВО : Полиграфиздат, 2010. 640 с.
39. Дружилов С. А. Прекариат и неформальная трудовая занятость в России: социально-психологические аспекты [Електронний ресурс] // Электронный научно-практический журнал «Гуманитарные научные исследования». 2015. Дата оновлення: 18.01.2015. Режим доступу: <http://human.snauka.ru/2015/01/9491> (дата звернення: 30.01.2015).
40. Дудін В., Ткаліч О. Праця замість молодості: загрози для молоді на ринку праці // Інтернет-журнал «Спільне». 2016. Дата оновлення: 04.07.2016. Режим доступу: <http://commons.com.ua/pratsya-zamist-molodosti-zagrozi-dlya-molodi-na-rinku-pratsi/> (дата звернення: 06.07.2016).
41. Ельчанинов М. С. Социальная синергетика и катастрофы России в эпоху модерна. Москва : КомКнига, 2005. 240 с.

42. Закірова С. Система правосуддя в Україні: чергові кроки на шляху реформування [Електронний ресурс] // Матеріали Центру досліджень соціальних комунікацій СІАЗ НЮБ ФПУ. Дата оновлення: 11.02.2015. Режим доступу: [http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1570:sistema-pravosuddya-v-ukrajini-chergovі-kroki-na-shlyakhu-reformuvannya&catid=8&Itemid=350](http://nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1570:sistema-pravosuddya-v-ukrajini-cherгови-kroki-na-shlyakhu-reformuvannya&catid=8&Itemid=350) (дата звернення: 16.02.2015).
43. Занятость и социальная прекаризация в России: введение в анализ : монография / В. Н. Бобков, О. В. Вередюк, Р. П. Колосова, Т. О. Разумова. Москва : ТЕИС, 2014. 96 с.
44. Заславская Т. И. Современное российское общество: социальный механизм трансформации. Москва : Дело, 2004. 400 с.
45. Заславская Т. И., Шабанова М. А. Неправовые трудовые практики и социальные трансформации в России // Социологические исследования. 2002. № 4. С. 3-17.
46. Заславская Т. И., Ядов В. А. Социальные трансформации в России в эпоху глобальных изменений // Социологический журнал. 2008. № 4. С. 8-22.
47. Зубенко С. А. Трансформация социально-экономических систем: тенденции и факторы // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. Тамбов, 2009. № 3. С. 303-308.
48. Капелюшников Р. И. Неформальная занятость в России: что говорят альтернативные определения ? Москва : Изд. дом «Высшей школы экономики», 2012. 84 с.
49. Капица С. П., Курдюмов С. П., Малинецкий Г. Г. Синергетика и прогнозы будущего. Москва : Наука, 1997. 285 с.
50. Кастель Р. Метаморфозы социального вопроса. Хроника наемного труда / пер. с фр., общ. ред. Н. А. Шматко. Санкт-Петербург : Алетейя, 2009. 574 с.
51. Катаев С. Л. Соціокультурна трансформація сучасного українського суспільства : дис. ... доктора соціол. наук : 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / М-во освіти і науки України, Запорізька держ. інженер. акад. Київ, 1998. 380 с.

52. Катаєв С. Л. Транзитивне суспільство як виклик сучасності // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т імені В. Н. Каразіна. Харків, 2001. С. 75-81.
53. Катаєв С. Л. Трансформація сучасного українського суспільства: постмодерністський контекст / Катаєв Станіслав Львович // *Український соціально-гуманітарний журнал*. 1999. № 3. С. 29-40.
54. Кивлюк О. П. Розвиток суспільного життя і виклики сучасної епохи // *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки* : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. Вип. 36. С. 157-167.
55. Клеман К. Флексибельность по-росийски // *Социологический журнал*. 2007. № 4. С. 74-91.
56. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. *Законы эволюции и самоорганизации сложных систем*. Москва : Наука, 1994. 236 с.
57. Кодекс законів про працю України: від 10 грудня 1971 р. № 322-08 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. Дата оновлення: 30.04.2017. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 01.05.2017).
58. Колот А. М. Соціальна згуртованість як доктрина забезпечення стійкого розвитку суспільства в умовах глобальних викликів // *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України* / М-во освіти і науки України, Тернопіл. нац. економ. ун-т. Тернопіль, 2009. Вип. 14. С. 76-84.
59. Колот А. М. Трансформація інститута зайнятості как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекаризации // *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 2. С. 3-6.
60. Колот А. М. Трансформація інститута зайнятості как составляющая глобальных изменений в социально-трудовой сфере: феномен прекаризации // *Ринок праці та зайнятість населення*. 2014. № 2. С. 3-6.
61. Коттер Дж *Впереди перемен* : пер. с англ. Москва : Олимп-Бизнес, 2003. 256 с.

62. Литовченко І. В. Інституціалізація суспільного життя в умовах глобалізації: соціально-філософський аналіз // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. Київ, 2015. Т. 21, № 1. С. 50-54.
63. Лоскутов А. Ю., Михайлов А. С. Основы теории сложных систем. Москва ; Ижевск : Ин-т компьютерных исслед., 2007. 620 с.
64. Лук'яненко Д. Г., Поручник А. М., Колот А. М. Глобальна економіка ХХІ століття: людський вимір : монографія. Київ : КНЕУ, 2008. 420 с.
65. Макиавеллі Н. Государь. Москва : Планета, 1990. 80 с.
66. Максименко М. В. Понятие и характеристика переходного периода в обществе: философское осмысление [Електронний ресурс] // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2010. № 1. Дата оновлення: 30.11.2010. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-i-harakteristika-perehodnogo-perioda-v-obschestve-filosofskoe-osmyslenie> (дата звернення: 15.12.2015).
67. Малинецкий Г. Г., Потапов А. Б., Подлазов А. В. Нелинейная динамика: подходы, результаты, надежды. Москва : УРСС, 2006. 280 с.
68. Маркс К. Капитал. Москва : Политиздат, 1988. Кн. 3, ч. 1. 475 с.
69. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 50 т. Изд. 2-е. Москва : Госполитиздат, 1963. Т. 23: Капитал. Критика политической экономии. VI, 907 с.
70. Мармер Э. Что такое прекариат [Електронний ресурс] // Ежемесячный информационный журнал «NeuZeiten». 2009. Дата оновлення: 05.05.2009. Режим доступу: <http://neuezeiten.rusverlag.de/2009/07/24/что-такое-prekariat/> (дата звернення: 23.03.2014).
71. Михальченко М. І. Політична реальність в Україні: трансформація, модернізація, революція ? // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / Ін-т політ. і етнонац. досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2005. Вип. 7. С. 18-27.

72. Михальченко М. І., Журавський В. С., Танчер В. В. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору. Київ : Логос, 1997. 180 с.
73. Моисеев Н. Н. Универсум. Информация. Общество. Москва : Устойчивый мир, 2001. 200 с.
74. Наумова Е. И. Дематериализация капитализма: общественный интеллект и прекариат // Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 17: Философия. Конфликтология. Культурология. Санкт-Петербург, 2016. № 1. С. 45-51.
75. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизация в неравновесных системах: от диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации. Москва : Мир, 1979. 512 с.
76. Новейший социологический словарь / сост.: А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. Минск : Книжный дом, 2010. 1312 с.
77. Новіков Д. О. Pluralitas non est ponenda sine necessitate або Місце теорій прекаріату у науці трудового права // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Ужгород, 2015. Вип. 34, т. 2. С. 22-26.
78. Пауэл У., Смит-Дуэр Л. Сетевые системы и экономическая жизнь // Пособие по экономической социологии / под. ред. Нейла Смерзела и Ричарда Сведберга. Принстон, 1994. С. 122-175.
79. Поппер К. Открытое общество и его враги : в 2 т. / пер. с англ. под общ. ред. В. Н. Садовского. Москва : Культ. Инициатива, 1992. Т 1: Чары Платона. 446 с.
80. Пригожин И. Р. Конец определенности. Ижевск : РХД, 2001. 216 с.
81. Пригожин И. Р., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой. Москва : Прогресс, 1986. 432 с.
82. Пригожин И. Р. Философия нестабильности // Вопросы философии. 1991. № 6. С. 46-52.
83. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Федерації професійних профспілок України. 2015. Дата оновлення: 05.02.2015. Режим доступу: <http://www.fpsu.org.ua/dokumenti-fpu/197->

obgovoryuemo-trudovij-kodeks-ukrajini/6963-zakonoproekt-1658-vid-27-12-2014-proekt-trudovogo-kodeksu-ukrajini (дата звернення: 05.03.2015).

84. Прощай, Первомай? Соцсети возмутила идея отменить майские праздники [Электронный ресурс] // Материалы информационного агентства «РИА Новости Украина». 2016. Дата оновлення: 31.05.2016. Режим доступу: <http://rian.com.ua/analytics/20160531/1010880689.html> (дата звернення: 01.06.2016).

85. Сеннет Р. Коррозия характера / пер. с англ. В. И. Супруна. Новосибирск : ФСПИ «Тренды», 2004. 296 с.

86. Социальные трансформации в России: теории, практики, сравнительный анализ / А. Н. Богаевская, Е. Н. Данилова, Л. М. Дробижева и др. ; под ред. В. А. Ядова. Москва : Флинта : МПСИ, 2005. 584 с.

87. Степико В. П. Модернізація, трансформація чи псевдомодернізація // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2011. Вип. 7. С. 28-33.

88. Стребков Д. О., Шевчук А. В. Фрилансеры на российском рынке труда // Социологические исследования. 2010. № 2. С. 45-55.

89. Стэндинг. Г. Прекариат: новый опасный класс / пер. с англ. Н. Усова. Москва: Ад Маргинем Пресс, 2014. 328 с.

90. Толстокорова А. В. Прекаризация трудовых отношений в условиях трудовой миграции: на примере украинских мигранток-домработниц // Социальные инновации в развитии трудовых отношений и занятости в XXI веке : сб. науч. тр. к 25-летию социологического образования в РФ / М-во образования и науки РФ, Нижегород. гос. ун-т имени Н. И. Лобачевского и др. Нижний Новгород, 2014. С. 252-255.

91. Тощенко Ж. Т. Прекариат – новый социальный класс // Социологические исследования. 2015. № 6. С. 3-13.

92. Трубецков Д. И., Мчедлова Е. С., Красичников Л. В. Введение в теорию самоорганизации открытых систем. 2-е изд. Москва : Физматлит, 2005. 212 с.

93. Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности : работы разных лет : пер. с фр. Москва : Касталь, 1996. 448 с.

94. Фуко М. Слова и вещи: археология гуманитарных наук / пер. с фр. В. П. Визгина и Н. С. Автономовой. Санкт-Петербург : А-сэд, 1994. 408 с.
95. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / пер. с нем. М. Л. Хорькова. Москва : Праксис, 2007. 208 с.
96. Хайдеггер М. Бытие и время / пер. с нем. В. В. Бибихина. Харьков : Фолио, 2003. 503с.
97. Хайдеггер М. Основные проблемы феноменологии / пер. с нем. А. Г. Чернякова. Санкт-Петербург : Высшая религиоз.-филос. школа, 2001. 456 с.
98. Хакен Г. Синергетика. Москва : Мир, 1980. 405 с.
99. Хасанова Г. Прекариат – модный термин или реально нарождающийся класс общества? [Электронный ресурс] / Галина Хасанова // Официальный сайт Казанского федерального университета. 2014. Дата оновлення: 20.03.2014. Режим доступу: <http://kpfu.ru/news/analitika/prekariat-ndash-modnyj-termin-ili-realno-74495.html> (дата звернення: 02.06.2015).
100. Черкасова М. С. Прекариат и прекаризация реальности: реальность или научный конструкт // APRIORI. Серия: Гуманитарные науки. 2015. № 3. С. 69.
101. Шамсутдинов П. А. Теория социальных систем в условиях социальных взаимодействий : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 «Социальная философия» / М-во образования и науки РФ, Липецкий гос. техн. ун-т. Липецк, 2002. 195 с.
102. Шаповалов В. Ю. Роль социальных трансформаций в процессе развития общества // Теория и практика общественного развития. 2010. № 4. С. 9-12.
103. Шмаков В. С. Социальные проблемы развития трансформационных процессов в контексте глобализации // Вестник Томского государственного университета. Томск, 2009. № 18. С. 82-85.
104. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ. под ред. В. А. Ядова. Москва : Аспект-Пресс, 1996. 416 с.
105. Шульга Н. А. Дрейф на обочину: двадцать лет общественных изменений в Украине. Киев : Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. 488 с.
106. Beck U. Ecological Politics in an Age of Risk. Cambridge : Polity Press, 1995. 202 p.

107. Bourdieu P. Counterfire: against the Tyranny of the Market. New York : Verso, 2003. 165 p.
108. Gorz A. Farewell to the Working Class: an Essay on Post-Industrial Socialism. London : Pluto Press, 1983. 173 p.
109. Jameson F. The Cultural Logic of Late Capitalism // Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism / Duke University. Durham, 1991. P. 2-54 p.
110. Noble D. F. Forces of Production: a Social History of Industrial Automation. New Brunswick ; London : Transaction Publishers, 2011. 409 p.

РОЗДІЛ 2. МОЛОДЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОШИРЕННЯ У СУСПІЛЬСТВІ ПРЕКАРНИХ ПРАКТИК: СТАН ТА НАСЛІДКИ

2.1. Соціальний статус молоді та її життєві стратегії в українському суспільстві

Серед різноманітних соціально-демографічних груп, які можуть складати прекаризовану соціальну спільність, вагоме місце посідає молодь. У сучасному глобалізованому економічному просторі, побудованому на основі принципу «вільної» конкуренції та боротьби за постійну ефективність, значна частина молоді поповнює лави прекаріату. У даному підрозділі ми спробуємо визначити, якими специфічними онтогенетичними психологічними особливостями володіють молоді люди та яким є характер їхніх соціальних практик і базових життєвих стратегій в умовах прекаризованої соціальної реальності.

Молодь як специфічна соціальна група і як унікальний феномен суспільного розвитку є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних учених. Серед робіт зарубіжних дослідників можна відзначити наукові доробки таких учених, як Р. Арон, Є. Бабосов, Д. Банхоффер, В. Боряз, М. Зеленков, Г. Зіммель, С. Іконнікова, Ж. Лаккан, К. Манхейм, Г. Маркузе, Р. Мертон, Ж. Піаже, Г. Померанц, К. Поппер, А. Швейцер, Ю. Ядов та ін. Серед робіт вітчизняних дослідників, які розглядають проблему молоді у фокусі соціально-філософського дискурсу, можна виділити дослідження В. Андрущенка, В. Астахової, І. Беха, В. Беха, А. Бичко, І. Бойченка, Г. Волинки, М. Головатого, Л. Губерського, І. Зязюна, М. Култаєвої, А. Конверського, М. Михальченка, М. Мокляка, І. Надольного, Б. Новікова, О. Семашка, В. Ярошовця. Вагомими і значними є доробки вітчизняних учених у галузі емпіричних досліджень молоді, серед них – дослідження Л. Ази, В. Бакірова, В. Боряза, О. Ганюкова, Є. Головахи, О. Здравомислова, Е. Лібанової, Н. Паніної, В. Пилипенка, А. Ручки, Л. Сокурянської, Л. Сохань, В. Танчера, Н. Черниш.

Однак, незважаючи на вагомий науковий доробок вітчизняних та зарубіжних учених у дослідженні молоді як специфічного соціально-філософського феномену,

дане поле дослідження залишається ще багатим на питання та «білі плями», які потребують детального вивчення.

Зокрема, зазначимо, що виділення психологічно-вікових етапів становлення особистості і похідного від такого виділення поняття молоді не завжди було і є однозначною науковою позицією дослідників. Виділення молоді з-поміж інших соціально-вікових категорій населення сьогодні передбачається проміжним станом молодих людей між станом дитини, яка залежить від дорослих і за яку відповідають дорослі, та незалежною дорослою особистістю, яка самостійно несе за себе відповідальність і керується різноманітними життєвими виборами. Можна сказати, що головна місія цього унікального життєвого періоду особистості полягає у транзитивному переході від стану залежності та підконтрольності до стану свідомої і відповідаючої за себе і своє оточення особистості. У сучасному суспільстві, яке знаходиться на умовній межі між індустріалізмом та постіндустріалізмом, така транзиція супроводжується якісними змінами у свідомості особистості. Однак, як і будь-який перехідний період, у якому відбувається конструювання нових якісних надбудов, цей процес супроводжується кризовими та часом болісними етапами свого становлення. Однак у ті історичні періоди, коли наявною соціальною моделлю був традиціоналізм, така транзиція відбувалася поступово, внаслідок залучення дітей та молодих людей до «дорослих» соціальних практик, які передбачають повну відповідальність та усвідомлення своїх дій. Пояснюється це переважно тим, що діти та молоді люди були повноцінними учасниками трудових відносин у сімейних феодальних володіннях чи селянських фільварках з наймолодших своїх років. Їхня праця була обов'язковою і необхідною для виживання цілої родини, більше того – діти у багатьох сім'ях розглядалися виключно як ресурс виживання у майбутньому, тому вони були зобов'язані приймати активну участь у сімейних справах і підтримувати дорослих у боротьбі за виживання чи престижність роду. Із переходом до індустріалізму та виникненням мануфактурного виробництва змінився і характер суспільних відносин. Різниця між дітьми, молодими людьми та дорослими, їхніми фізичними, психологічними та соціальними можливостями стала очевидною внаслідок більшого відчуження людей від родинного кола, зосередженості їх в

першу чергу на суспільному виробництві, також відчуженому від індивідуальних особливостей кожного працівника. Роки довготривалої економічної експлуатації та боротьби робітників за рівність своїх прав та гідний соціальний захист найбільш вразливих категорій із них – жінок, дітей та молодих людей – спричинили такі соціальні зрушення, які послуговували виділенню демографічно-вікових особливостей працівників і відповідно їх різний соціальний статус, що вимагав особливого ставлення та врахування. Таким чином, існує така позиція вчених, яка визначає поняття «молодь» через гуманізацію суспільних відносин, а саме - надання дітям права на дитинство та відповідних соціальних гарантій, а молодим людям - права на молодість та відповідних соціальних гарантій для ефективною транзиції у доросле життя.

Зазначимо, що одною із перших спроб пов'язати становлення особистості із віковими етапами була здійснена у 1762 році французьким філософом Ж.-Ж. Руссо. Він виділяв на початку життя людини п'ять етапів: від народження до завершення першого року життя, від 2 до 12 років, від 12 до 15 років, від 15 до 20 років, від 20 до 25 років. Згідно Ж.-Ж. Руссо, четвертому етапу відповідав період юності, тобто період, коли настає зрілість почуттів, виникає інтерес до ближнього і до суспільства, виникає почуття любові, перебігає фізична перебудова організму, настає статева зрілість. Ж.-Ж. Руссо писав: «Ми народжуємось двічі: один раз для того, щоб існувати, інший – для того, щоб жити; один раз для роду, інший – для статі» [102, с. 205].

Ідеї Ж.-Ж. Руссо знайшли своє нове трактування у роботі американського психолога С. Холла, який також трактував юнацький вік як час «другого народження», однак суттєва різниця бачення феномену юності С. Холлом від концепції Ж.-Ж. Руссо полягає у тому, що другий акцентував увагу на соціальному «другому народженні» молодих людей, а перший розглядав переважно психологічні новоутворення, які виникають у молодих людей саме у цей період їхнього психофізіологічного розвитку. С. Холл одним з перших дослідників ХХ сторіччя розмежував поняття «юнацтво» та «молодість» (чи «юність») [144].

Таке розмежування обґрунтувала і австрійський психолог Ш. Бюлер. Так, за Ш. Бюлер, до юнаків можна віднести осіб віком від 10 – 12 до 17 років, яким притаманні прагнення до заперечення, прояви впертості, негативізму, нігілізму. Молоді люди – це особи віком від 17 до 21 (або 24) року, які вже подолали вищеописані схильності, проте демонструють вразливість, збудливість, неврівноваженість, романтичність, опозицію до зовнішнього світу, нестійкість інтересів. Також Ш. Бюлер ввела поняття «пубертація» - «статеве дозрівання». У результаті практично опинилася виключеною із наукового розгляду соціальна складова у формуванні особистості, а практично усі особливості цього періоду у житті людини пояснювалися фізіологічними процесами, що перебігають в організмі. Саме вони, на думку Ш. Бюлер, стають причиною того, що молоді люди знаходяться у перехідному стані – між станом дітей та станом дорослих – і часто не можуть знайти для себе комфортного психологічного стану ні в оточенні перших, ні в оточенні других, відчувають себе «не у своїй тарілці». Однак така позиція дослідника піддається критиці деяких вчених, які вважають, що період статевого дозрівання притаманний усім людям і у всіх епохах, проте різке розмежування між станом дітей, молодих людей та дорослих стало явним соціальним явищем при переході до індустріальної форми виробництва. До того ж, період статевого дозрівання у одних людей перебігає раніше, а у інших – пізніше, тому, на думку дослідника Р. Бергіуса, що була висловлена у 1959 році, «поділ на два періоди розвитку (юнацтво та молодість) є досить нечітким, а визначення часової межі між ними є досить проблематичним». Він одним із перших дослідників ХХ ст. зробив акцент і на соціальних факторах, які зумовлюють появу такого соціально-демографічного феномену, як молодь. «Усі форми соціального протесту та прагнення до відокремлення, мабуть, у значній мірі залежать від факторів зовнішнього середовища, особливо від стилю виховання у родині та у школі, а також від впливу друзів» [141, с. 105].

Поширенню думки про те, що соціальний фактор є важливим для виділення соціально-демографічної групи «молодь», сприяли і навіть деякою мірою «підштовхнули» події у Західній Європі 60-70 рр. ХХ ст.. Саме у цей період, власне,

термін «молодь» був запропонований до наукового обігу - в середині 70-х років ХХ ст. Частково таке пізнє впровадження окремої дефініції «молодь» пов'язане з тим, що саме у цей період молоді люди Західної Європи активно відстоювали свої політичні, економічні та соціальні права [76], а, отже, заявили про себе як про окрему соціально-демографічну групу, зі своїми вимогами та колективними інтересами. Роль соціального фактора у становленні молоді як самоцінної соціальної групи, проголошували такі дослідники, як Г. Грізе, Г. Маркузе, Л. Розенмайер та ін. Зокрема, Г. Грізе писав: «Молодь – це у першу чергу не вікова група і не продукт природи, яким є пубертація, а соціокультурний феномен, який у своїх формах прояву підкорюється історико-суспільним параметрам» [143, с. 55].

Визначна спроба інтеграції біологічного та соціологічного трактування поняття «молодь» була зроблена видатним дослідником С. Ейзенштадтом. Він зазначав: «Вік та вікові відмінності відносяться до найфундаментальніших і найважливіших аспектів людського життя і визначають долю людини. Кожна людина впродовж свого життя проходить через різноманітні вікові сходинки. Цей процес є незворотним. При цьому ведучу роль відіграє та обставина, що вікові сходинки не обумовлені біологічно, а визначені культурою. В основі вікових визначень лежить той чи інший рівень культури, і вони представляють собою опис можливостей та обов'язків людини на даному відрізку її життя» [142, с. 13]. У результаті такої інтеграції двох підходів стало можливим здійснити більш-менш чіткий розподіл понять «юнацтво» («підлітковий вік»), «молодість», та «юність». Так, виходячи із різних завдань і різних соціокультурних настанов, які стосуються молодих людей різного віку у суспільстві при переході від індустріалізму до постіндустріалізму, був запропонований наступний розподіл: підліток – це учень останніх класів школи, молодь – це переважно студенти та молоді робітники, а юність – це інтегруюче поняття вікового періоду, який включає в себе і підлітків, і молодих людей. Отже, у такий спосіб визначною рисою і підлітків, і молодих людей є їхня діяльність, спрямована на навчання та переймання дорослих паттернів поведінки, а також не досягнута у повному обсязі економічна активність та незалежність. Однак, соціокультурні умови та пов'язана з ними соціально-вікова періодизація юнацького

віку (у тому числі – і транзиція до категорії «молодь») різняться у суспільствах різного типу. Тому говорити про єдину усталену модель визначення віку, який у будь-яких соціальних умовах визначає, чи можна дану категорію людей віднести до категорії «молодь», не виявляється для нас можливим.

Прикладом залежності вікових меж для соціально-демографічної категорії «молодь» та соціокультурних умов, в яких знаходиться ця категорія людей, може послугувати здобуток радянських дослідників. Так, нижня вікова межа потрапляння до категорії «молодь» за часів СРСР складала 14 років і обумовлювалася можливістю саме з цього віку стати членом Комуністичного союзу молоді, а верхня межа складала 28 років і визначалася можливістю молодої людини у цей вік стати молодим спеціалістом із значним досвідом роботи в обраній професійній сфері. Через деякий час верхня межа визначення молоді склала 35 років, що було обумовлено більш тривалим процесом транзиції деяких молодих людей до категорії дорослих внаслідок особливостей їхньої професійної сфери (наприклад, тривалий період навчання для лікарів) та «амортизаційними» запасами часу для тих, хто зазнав невдалого життєвого старту (наприклад, вступ до ВНЗ не з першої спроби, невдале обрання професії тощо) [22, с. 16-18]. На сьогоднішній день в українських соціальних реаліях вікові межі для визначення категорії «молодь» визначаються чинним законодавством. За Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05. 02. 1993, під молоддю, молодими громадянами розуміються громадяни України віком від 14 до 35 років, при цьому громадяни віком до 18 років мають статус неповнолітніх [36].

Отже, збільшення проміжку вікових меж, які відповідають усталеній у конкретному суспільстві соціально-демографічній категорії «молодь», відображає об'єктивні процеси в житті та розвитку даного суспільства: з одного боку, все наполегливіше висувається завдання більш ранньої соціалізації молоді, включення її до трудових практик на більш ранніх етапах, з другого - зростають межі середнього і старшого віку, тривалості життя в цілому, подовжуються терміни навчання та соціально-політичної адаптації, стабілізації сімейно-побутового статусу молодих людей.

У такий спосіб зазначимо, що оскільки головними соціальними критеріями виділення молоді з інших соціально-демографічних груп населення є навчання за професійним спрямуванням та початок трудової діяльності, то звідси випливає, що завершення цього етапу становлення особистості пов'язане із отриманням певного фаху та початком самостійного економічного забезпечення. Наголосимо, що деякі дослідники виявили як самостійний фактор переходу людини до категорії «дорослий» заключення шлюбу. Зокрема, Ф. Найдгарт писав, що «ця подія пов'язана зі зміною соціальної групи, надає молодій людині нові права і накладає на неї нові обов'язки. Людина, яка не перебуває у шлюбі і не володіє певним фахом, продовжує бути дитиною у найширшому сенсі цього слова» [150, с. 13]. Польський вчений К. Пржеклавський, хоча і наголошував, що неможливо чітко встановити вікові межі виходу людини із категорії «молодь», проте виділив три соціальні координати, наявність яких на життєвому етапі людини з великою вірогідністю говорить про те, що ця людина вже здобула статус самодостатньої дорослої особистості. «Чим більшим є навантаження з боку родини, сфера професійної відповідальності, а також чим меншими є перспективи для отримання подальшої формальної освіти (за виключенням наукової роботи та підвищення кваліфікації), тим меншою є фактична приналежність до категорії «молодь» [69, с. 55]. Таким чином, поєднання біологічного та соціологічного підходів до визначення поняття «молодь» у цілому провадить думку про те, що у нових соціальних умовах – переході суспільств від індустріалізму до постіндустріалізму – молодість характеризується проміжним станом між періодами дитинства та дорослістю. Внаслідок такого перехідного, невизначеного свого положення між двома визначними координатами свого життя молодь є особливо вразливим контингентом, категорією людей, які дійсно, як зазначав Ж.-Ж. Руссо, мають «народитися вдруге» - для соціального життя [102, с. 83].

Однак будь-яке народження не буває без мук і без певного елементу ризику для подальшого самостійного існування. Думку про перехідний стан молоді між дитинством та дорослістю та пов'язану з цим нестабільність екзистенційного відчуття життя і наявних у ньому сенсів виголошували такі вчені, як К. Манхейм,

Ф. Тенбрук, Г. Шельський та ін. Так, Ф. Тенбрук зазначав: «Молодь загалом є проміжною станцією, переходом, підготовкою до виконання ролей дорослих, введенням в культуру» [151, с. 46]. К. Манхейм додає: «Молодь ні прогресивна, ні консервативна за своєю природою, вона – потенція, готова до будь-якого розпочинання...Бути молодим означає стояти на краю суспільства, бути у багатьох ситуаціях аутсайдером» [75, с. 445-446.]. Отже, стрижневою «місією» періоду молодості у сучасному суспільстві є процес переходу особистості від стану дитини до стану дорослого, що супроводжується кризою ідентичності молодої людини, процесом її пошуків свого призначення, свого унікального світобачення і винайдення життєвих сенсів. При цьому процес таких пошуків часто є досить болісним, сповненим непередбачуваності, негарантованості та різноманітних життєвих виборів, серед яких необхідно визначитися заради успішного життєвого старту.

З наукової точки зору дефініція «молодь» не є однозначною, і різні дослідники надають їй різних наукових відтінків і забарвлень залежно від того, який аспект в дослідженнях молоді вони виявляють для себе пріоритетним. Так, дослідниками було визначено низку різноманітних підходів, які пояснюють феномен молодості. У даному дослідженні наведемо деякі, найбільш широко застосовані із них:

- психофізіологічний: розглядає молодість як період розвитку людської особистості між статевою зрілістю і статусною зрілістю;
- соціально-психологічний: розуміє молодь як певний вік, який характеризується унікальними біологічними і психологічними ознаками;
- конфліктологічний: виходить з позиції, що молодість - це складний, повний стресів і надзвичайно важливий період життя, в якому особливо гостро проявляється конфлікт між індивідом і суспільством; особлива проблемна стадія у розвитку особистості;
- рольовий: молодість представляється особливою поведінковою фазою в житті людини, коли вона більш не грає роль дитини і в той же час не є повноправним носієм ролі «дорослого»;

- субкультурний: під молоддю розуміється особлива група зі своїм специфічним способом життя, стилем поведінки, культурними нормами і цінностями;

- стратифікаційний: вивчає молодь як особливу соціально-демографічну групу, обмежену віковими рамками, яка має специфічні соціальні позиції, статуси і ролі;

- соціалізаційний: розглядає молодість у якості періоду соціального зростання, первинної соціалізації. Головна мета молодості з боку даного підходу - самовизначення, персоналізація. В цьому віці бурхливо розвивається почуття індивідуальності;

- інтеракціоністський: молодість постає як один із трьох станів душі, властивий кожній людині. На відміну від стану «батька» (орієнтація на нормативну поведінку) і «дорослого» (орієнтація на прийняття розумних рішень) він проявляється у спонтанності, безпосередності, нестандартності поведінки;

- аксіологічний (ціннісний): молодість бачиться як соціально значущий, важливий етап життєвого циклу людини, на якому відбувається реалізація засвоєних життєвих цінностей;

- суб'єктивний: визначає молодість як особливе світовідчуття, спрямованість в майбутнє, оптимізм, життєлюбство, потяг до діяльності, відчуття себе молодим незалежно від реального віку;

- процесуальний: молоді люди розглядаються в якості осіб, які не досягли стану свого повного розвитку, є неповністю інтегрованими в соціальну систему з її запитами та вимогами до індивіда, знаходяться в стані становлення, формування [69, с. 19].

Відповідно до вищезазначених підходів до розуміння феномену молодості і молоді різняться і визначення вченими цих складних і багатовимірних понять. Наведемо деякі з них. Так, за визначенням Є. Вежновець, молодь – це поняття сучасного соціогуманітарного знання, що використовується для позначення сукупності індивідів, які володіють соціопсихологічними якостями, які сприяють перманентній активній переоцінці будь-яких існуючих у суспільстві цінностей (як правило, в контексті не їх осмислення, а їх руйнації або конструктивного чи

неконструктивного подолання) [12, с. 38]. У світлі розглянутих характеристик поняття «молодь» вказує як на вікові особливості, так і на соціально-психологічні. Дане визначення поняття молоді можна віднести до конфліктологічного, інтеракціоністського та соціально-психологічного підходів.

За визначення дослідника Є. Бабосова, під молоддю можна розуміти соціально-демографічну групу, яка знаходиться в процесі становлення і розвитку соціальної, психофізіологічної, соціокультурної й громадянської зрілості, в процесі пристосування до виконання соціальних статусів і ролей, властивих дорослим людям. Молодь виділяється в якості специфічної групи на основі особливостей соціального положення молодих людей в економічній, політичній, соціально-стратифікаційній диференціації суспільства, характерних для них потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій [4, с. 265]. Це визначення поняття молоді відповідає рольовому, психофізіологічному та процесуальному підходам.

Відомий російський дослідник В. Луков досліджує феномен молоді під кутом зору трансформацій у XXI столітті, пов'язаних з глобалізаційними тенденціями, переходом до інформаційного суспільства, появою нових можливостей для самореалізації людини. Молодь трактується цим дослідником як соціальна група, яку складають люди, що освоюють і привласнюють соціальну суб'єктність, які мають соціальний статус молодих і є за самоідентифікацією молодими, а також поширені в цій соціальній групі тезауруси і виражаючий та відображаючий їх символічний і предметний світ [68]. Дане визначення поняття молоді узгоджується із суб'єктивним підходом розуміння феномену молодості.

Російський дослідник І. Кірдяшкін визначив, що сутнісною властивістю молоді є її перехідний стан, що відповідає процесуальному підходу у розумінні цього феномену. Також дане визначення пов'язує два провідних розуміння молодості: як певного віку людини, тобто як соціальної реальності, що відбиває вітальні потреби людини, та виокремлення молодості як осередку культурних феноменів, сформованого ментальними, історичними умовами, котрі представляють основу духовного життя людини. Перехідність (як властивість віку) та культурні настанови є відмінністями, що дозволяють виділити молодь у відносно автономну соціальну

цілісність, яка складає результат громадської еволюції. В якості його вираження можна розглядати збільшення періоду соціальної інтеграції, розширення сфери освіти молоді, кризу її ідейних основ і ціннісно-нормативної структури сучасного суспільства в цілому; як наслідок - падіння впливу ієрархічних соціальних структур, зростання значущості та різноманітності «префігуративних» тенденцій в сучасному суспільстві, що породжують нові перспективи і ризики розвитку [47, с. 175-176]. Отже, у визначенні поняття молодості, що пропонує І. Кірдяшкін, можна спостерігати тенденції психофізіологічного та аксіологічного підходів.

Вітчизняні учені також дискутують щодо тлумачення соціального феномену молоді. Зокрема. у якості індикаторів потрапляння людей до категорії молоді виокремлюють початок професійного становлення (Л. Аза, О. Вишняк, Є. Головаха, Д. Зюзін, І. Кон, В. Осовський, Л. Шпак, В. Шубкін, О. Якуба та ін.) Вітчизняна наука, як і світова, розглядає молодь як компонент соціальної структури суспільства, зосереджується на вивченні особливостей її інтеграції у професійну структуру, умов здобуття освіти, специфіки молодіжної мобільності, становища молоді на ринку праці. У той же час дещо менше уваги приділяється проблемам молодіжної субкультури, стосункам між поколіннями, ціннісній свідомості, політичній орієнтації, життєвим стратегіям.

Окремі вітчизняні дослідження молодіжних проблем з'явилися ще наприкінці XIX — на початку XX ст. і пов'язані з дослідженням проблем молодіжної сім'ї, сімейної соціалізації, проблем студентства та молоді, що навчається, вивчення матеріального становища і побуту студентства, використання неповнолітніх у сфері праці тощо. Перший етап вітчизняних досліджень, спрямованих на молодь, охоплює 20 – 30-і роки XX ст. Загалом він був пов'язаний з розвитком управлінської діяльності партійних, радянських і громадських організацій і мав чіткий прикладний напрям. У ці роки до вивчення молоді зверталися педагоги, соціологи, психологи. Найглибші дослідження були проведені Л. Виготським, М. Рубінштейном [19, 101] та ін. Важливе значення у цей період приділялося працюючій молоді, яка мала істотну питому вагу у трудових ресурсах країни.

Наступний етап наукових досліджень молоді починається з середини 60-х та закінчується у 80-ті роки. Посилення інтересу до молодіжної проблематики було пов'язано також з націленістю на виховання молоді у комуністичному дусі. Тоді й була висунута та обґрунтована ідея комплексного дослідження людини у єдності всіх ступенів її життєвого циклу. Певне значення для вироблення теорії молоді мала праця І. Кона «Соціологія особистості», в якій були визначені особливості юності. У наступні роки він досліджував проблеми юнацького віку, розвитку молодіжної свідомості, значення дружби та кохання у формуванні особистості, процесу становлення духовного світу молодшої людини [53].

Визначну роль у відіграла і Київська наукова школа, представники якої проводили дослідження ціннісних орієнтацій робітничої молоді (Л. Аза [1], А. Ручка [103]); мотивів трудової активності (В. Тихонович [120]); престижу професій і проблем соціально-професійної орієнтації (В. Осовський, В. Паніотто, В. Чорноволенко [83]).

У 90-ті роки розпочалася нова хвиля інтересу українських вчених до молодіжної проблематики. Активізувалися дослідження у різноманітних напрямках, до них була залучена значна кількість наукових колективів. В основному наукові дослідження стосувались економічних проблем молоді (І. Лукінов, Ю. Пахомов, В. Урчукін [84]), особливостей формування трудових орієнтацій та життєвих планів (Л. Аза, О. Вишняк, Є. Головаха, В. Матусевич, В. Осовський, М. Чурилов [82]); підготовки молоді до праці в умовах реформи загальноосвітньої професійної школи, об'єктивних та суб'єктивних чинників трудової активності молоді, її політичної інформованості та суспільно-політичної активності, тенденцій та проблем побуту і дозвілля (О. Вишняк [82], С. Макеєв [73], В. Піча [98], М. Чурилов [82]), життєвого самовизначення молоді, формування молодого спеціаліста (А. Андрющенко, О. Якуба [83]), соціальної зрілості молоді (І. Пустельник, Т. Старченко, Н. Черниш, О. Якуба [82]), проблем життєвого самовизначення, досягнення життєвого успіху (О. Балакірева [113], Є. Головаха [23], Л. Сохань [110]).

Таким чином, вітчизняні дослідники здійснили вагомий вплив на розвиток досліджень з молодіжної проблематики, проте також визнали багатогранність

розуміння соціального-філософського феномену молоді, його неможливість бути звуженим до єдиного остаточно визначеного поняття.

Як бачимо, при різноманітності підходів до визначення поняття «молодь» провідною у концепціях вчених проходить думка, що вагомим фактором у визначенні молоді є не тільки вікові межі, в яких перебувають представники цієї групи, а й їх специфічні соціопсихологічні особливості та трансформації у свідомості. Серед таких унікальних психічних станів та якостей, які дозволяють відносити особу до групи молодих людей, можна виділити наступні:

- відкриття унікальності власного внутрішнього світу. Емоції починають сприйматися не як похідні від зовнішніх подій, а як стан свого «Я», з'являється почуття своєї особливості, несхожості на інших, часом виникає почуття самотності;

- усвідомлення незворотності часу, розуміння обмеженості свого існування, яке змушує молоду особу розмірковувати над сенсом життя, над своїми перспективами, думати про своє майбутнє, про свої життєві цілі. Поступово з мрії, де все є можливим, та ідеалу як категорії певного абстрактного, але часто недосяжного для молодої людини починають вимальовуватися декілька більш-менш реалістичних планів діяльності, між якими їй необхідно зробити вибір, і цей вибір часто має доленосне значення;

- поступове формування цілісного уявлення про самого себе, ставлення до себе, причому спочатку усвідомлюються й оцінюються людиною особливості власного тіла, зовнішності, привабливості, а вже потім морально-психологічні, інтелектуальні, вольові якості. Оцінки щодо самого себе часто бувають суперечливі («Я = геній + нікчема») На основі аналізу досягнутих результатів у різних видах діяльності, врахування думки інших людей про себе і самоспостереження, самоаналізу своїх якостей і здібностей у молодої людини формується самоповага - узагальнене ставлення до себе;

- усвідомлення і формування певного ставлення до сексуальної чуттєвості, усвідомлення особливостей своєї статі та якостей представників протилежної статі;

- поступове вироблення критичного ставлення до себе в минулому і спрямованість перспектив у майбутнє [69, с. 48-49].

Велику роль у формуванні молодого людини як повноцінного члена соціуму відіграє її близьке оточення та соціальне середовище. Якщо близьке оточення не приділяє належної уваги її розвитку, якщо має місце бездоглядність, то індивід стає неврівноваженим і запальним або, навпаки, потайним і замкнутим. Якщо ж мова йде про гіперопіку з боку оточення, то індивід може стати егоїстичним і навіть вимагати поклоніння чи безпосереднього визнання своїх явних чи ілюзорних здібностей. В обох випадках у молодого індивіда підсвідомо закріплюються дегенеруючі механізми становлення власного «Я» і усвідомлення свого призначення в суспільстві.

Дослідники А. Ковальова та В. Луков виділяють такі психологічні особливості молоді, які справедливо можна вважати орієнтиром у розумінні того, які особистісні трансформації характерні для молодого людини і які внутрішні мотиви та впливи нею керують. Так, за А. Ковальновою та В. Луковим, для молодого людини є властивими:

- зміна ставлення до себе і навколишнього світу, формування самооцінки;
- формування почуття дорослості, з'являється оцінка власних здібностей, потреб, домагань, здійснюється спроба побудови певних життєвих планів;
- висока ступінь емоційності в поведінці і відносинах, схильність до психологічних криз;
- орієнтація на внутрішні проблеми і прагнення до ізоляції, самотності;
- прагнення до самостійності в поведінковому, емоційному, моральному аспектах;
- зміна пріоритетів у взаємовідносинах: більш значущими стають відносини з однолітками, менш значущими - відносини з представниками старшого покоління;
- категоричність суджень, юнацький максималізм [49, с. 76].

Таким чином, молодь володіє загальними психологічними особливостями, які перманентно включають у себе елементи невизначеності і хиткості становища. Такими особливостями можна вважати максималізм, невпевненість у власних силах та комплекси, брак життєвого досвіду, проміжне становище між станом дитини та станом дорослого тощо. Усі ці психологічні характеристики зумовлені онтогенетичним розвитком молодого людини, тобто становлять собою закономірний

процес її дорослішання, який неможливо пропустити або подолати. Внаслідок цього прекарність як спосіб життєдіяльності знаходить у свідомості молодих людей вдале підґрунтя для свого розвитку, а молоді люди, у свою чергу, є групою людей, які є вразливими і одночасно схильними до неї. Так, наприклад, внаслідок цих особливостей молоді люди критично ставляться до способу організації роботи людей старшого покоління. Їм стає незрозумілою індустріальний принцип виробництва із чітко фіксованим робочим часом, заробітною платнею та гарантіями. Молоді люди часто пропагують вільний вибір, мобільність та гнучкість у роботі, яку вони хотіли б виконувати. На цій основі молодь здебільшого, а особливо на початку свого трудового шляху, ідеалізує прекарну працю і вбачає у ній певний привабливий спосіб життя, своєрідну ідеологію людини, яка не є обмеженою ніякими довготривалими зобов'язаннями. Так про ідеалізацію прекарного способу праці пише Г. Стендінг: «Деякі намагаються створити позитивний образ прекаріату, представляючи його втіленням певного романтичного вільнолюбного духу, що заперечує норми загрузлого у стабільній роботі старого пролетаріату, а також буржуазний матеріалізм «білих комірців». Про вільнолюбне заперечення та нонконформізм не слід забувати, оскільки він дійсно стосується прекаріату» [118, с. 58].

Виходячи з вищеописаних соціально-психологічних характеристик молоді як специфічної соціальної групи, можна зазначити, що і характер її діяльності, самовизначення та презентації себе в існуючій соціальній реальності залежить від тих психологічних властивостей, які притаманні саме цій, і ніякій іншій соціальній групі. Особлива, визначна роль молоді в конструюванні соціальної реальності полягає в творчому осягненні реалій сьогодення, можливості поглянути на них «незамуленим» оком та визначити проблеми і можливі шляхи їх вирішення. При цьому важливою є функція старшого покоління, яке в ідеалі повинно бути відкритим до нововведень та реформ, що прагнуть втілити у життя молоді люди, проте «страхує» їх на шляху до прийняття відповідальних рішень, підказує та консультує з проблемних питань, спираючись на здобутки власного досвіду, стримує надмірний ентузіазм та некритичність молодих людей. При такій взаємодії,

коли молоде покоління здійснює новаторську діяльність, а покоління дорослих допомагає цю діяльність осмислити та втілити, можливий еволюційний розвиток суспільства. При цьому представники кожного покоління відчують себе задіяними та потрібними у роботі над удосконаленням соціальної реальності, не заважаючи при цьому самореалізації представникам іншого покоління і здійснюючі власні унікальні функції. Більш того, саме несхожість соціальних місій двох поколінь є запорукою їхньої взаємовигідної роботи та двосторонньої самореалізації їхніх представників [26, с. 23]. Виходячи з того, наскільки важливою і вирішальною для суспільного прогресу, розвитку соціальної системи є роль молоді у конструюванні її теперішнього та майбутнього, стає зрозумілим, що діяльність молоді, її всебічне вивчення та характер взаємодії зі здобутками попередніх поколінь є важливим об'єктом наукових досліджень.

Творчу життєву діяльність молоді, за допомогою якої вона оновлює діючу соціальну систему та адаптує здобутки представників попередніх поколінь під актуальні реалії, можна розглядати за допомогою такого поняття, як «соціальна практика». Однак для того, щоб висвітлити роль соціальних практик молоді у трансформаційних процесах соціальної реальності, зокрема і у прекарних реаліях сьогодення, необхідно осягнути сутність цього соціально-філософського поняття.

Під практикою зазвичай розуміють здійснення, втілення в життя ідей, планів, намірів. Сучасні соціологічні словники поняття «практика» визначають як діяльність людей, спрямовану на перетворення природи і суспільства для створення необхідних умов існування і розвитку; звичай, звичку; тренування; прийоми; навички у будь-якій діяльності, професії; практичну професійну діяльність; застосування і закріплення знань, отриманих теоретичним шляхом. Соціальними практиками вважають загальноприйняті форми діяльності, що склалися у житті людей; сукупний досвід людства. Також практику зазвичай розуміють як систематичну, багаторазово повторювану діяльність, як поєднання такого роду діяльності багатьох індивідів.

Термін «практика» походить від грецького слова «праксіс», що тлумачиться як «діяльність». Існує думка, що для греків «праксіс» означав політичну діяльність

вільних чоловіків, які за своїм статусом мали багато вільного часу, оскільки роботу виконували раби. Термін «праксіс» використовував Арістотель для позначення практичного пояснення, на противагу «теорії» чи теоретичному поясненню. У працях Арістотеля праксіс означає етико-політичну діяльність, оскільки за часів античності мораль, право та політика були пов'язані з комплексом вчинків і дій. Власне в українському перекладі твору Арістотеля термін «праксіс» позначається як дія, вчинок, заняття [2, с. 83]. У філософській літературі розрізняються два напрями інтерпретації поняття «практика». Консервативне розуміння практики робить акцент на тому, що соціальна дія детермінується імпліцитними, «фоновими» і надіндивідуальними «практиками» як символічними порядками і диспозитивами дії. Водночас підкреслюється значення практичного досвіду, традиційних навичок та рутинізації дії, які відіграють вирішальну роль у втіленні нових ідеологій та інститутів. У той же час марксистська ідея революційного «праксісу» підкреслює роль активності людини у перетворенні світу, звертаючись насамперед до людської дії у природному та людському світах, коли наголошується роль дії у перетворення світу, пріоритет дії над думкою. Завдяки поняттю «практика» в рамках марксизму привертається увага до соціально-творчої природи соціальних інститутів, а також до можливості їх зміни, тобто до здатності людини до свободи, якої неможливо досягнути повною мірою на індивідуальному рівні. Марксистське розуміння практики має яскраво виражену сфокусованість на її предметно-виробничому характері, оскільки для діалектичного матеріалізму практика є застосуванням матеріальних засобів у процесі зміни та пізнання матеріальної дійсності [111].

Разом з тим існує й інший значний напрям аналізу практик в рамках феноменологічної філософської моделі Е. Гуссерля і схожого з нею феноменологічно орієнтованого трактування Ж.-П. Сартра, що полягає у наближенні до розуміння соціального характеру практики у філософії. На можливість перетворення соціального світу за допомогою практик вказують положення М. Гайдеггера і близьке за змістом трактування М. Фуко, що відкриває шлях філософії недискурсивних практик та існування позараціональних структур людського буття. Таким чином, можна узагальнити, що в сучасній філософії поняття

практики відображає різні сутності. З одного боку, під практикою розуміється не тільки і не стільки діяльність індивіда, скільки вся історична перспектива розвитку людства як цілісний процес перетворення об'єктивної реальності. З іншого боку, практика стає компонентом суб'єктності з конструйованим суб'єктом життєвого простору. Цей напрямок філософського розуміння феномену практики зумовив концептуалізацію соціальних практик як універсального інструменту аналізу суспільних процесів, що отримав популярність у другій половині ХХ століття.

Сучасне розуміння соціальних практик, в першу чергу, спирається на ту чи іншу характеристику дій соціальних суб'єктів (індивідів, груп, суспільства в цілому), що увійшли у звичку, стали в силу цього слабкорефлектованими. Останнім часом набула поширення інтерпретація соціальної практики як інноваційної діяльності, що є відлунням марксистського бачення цього поняття. Так, у дослідженнях соціальних практик у сфері економіки, права, політики здебільшого роблять акцент на інноваційно-адаптаційному характері трансформаційної активності [37, с. 244-246]. У цьому ключі важливою є думка Ю. Резніка, який визначає соціальну практику як діяльність людей, спрямовану на зміну якості їхнього соціального середовища (життя) відповідно до їхніх настанов (інтенцій), соціального капіталу та інших ресурсів. Він наводить схему інтенційно-діяльнісного аналізу етапів соціальних практик: актуалізація соціальних проблем - активізація соціальних інтенцій - визначення варіантів вибору моделей зміни соціального життя - організація продуктивної й узгодженої взаємодії [111].

Узагальнюючи положення, що розкривають соціально-філософське трактування соціальних практик, можемо зробити висновок, що соціальні практики - це сукупності конкретних (звичайних, рутинних) дій, уявлень, знань про те, коли і як слід діяти. Соціальні практики відтворюються акторами (індивідом або групою) в реальному часі і просторі згідно соціокультурного контексту (фону). При цьому вони здійснюються за звичкою, мають рутинний характер, що припускає автоматизм виконання в буденних, неproblemатичних ситуаціях. Соціальні практики є одним з видів соціальної діяльності, а тому, проходячи крізь призму творчого життєвого процесу особистості, набувають унікальних, специфічних рис і

ознак, закономірностей та характеристик, які потребують детального вивчення та обговорення не тільки в науковому дискурсі, але й у дискурсі національно-державного будівництва.

Прекарність же в контексті її впливу на соціальні практики молоді виступає у якості їхньої загально-описової характеристики. Індивід, що опиняється у прекарній системі ринку праці, стикається із головною проблемою, яка стає стрижневою у його соціально-трудовах практиках, - відсутністю стабільності і захищеності. Прекаріат змушений постійно адаптуватися до мінливих умов ринку праці і постійно ризикує опинитися без засобів для існування внаслідок соціальних умов, на які він особисто не здатний вплинути. У той же час відчуття стабільності і захищеності необхідні для людської особистості як гарантії її розвитку, фізичного і психічного здоров'я, є необхідною запорукою того, що вона буде здатна не тільки реалізувати і витратити свій потенціал, але і накопичувати його і реалізувати у довготривалих і ефективних проектах. Натомість прекаріат зосереджений на потребах тільки дня сьогоднішнього. Він не бачить сенсу зосереджуватися на довгострокових перспективах, адже соціально-економічна реальність є такою, що людські плани на ціле життя можуть легко зруйнуватися навіть від незначних коливань та змін (що перегукується із нелінійністю сучасних трансформаційних систем). Звідси виникають різноманітні соціальні практики індивідів, спрямовані на те, щоб пристосуватися до мінливостей соціально-економічної системи і щоб мінімізувати фізичний, економічний та психологічний ризики, породжені такою соціально-економічною системою.

Говорячи ж про лави прекарізованої молоді, ми можемо зазначити, що на цих людей звичайно покладається значно більше індивідуальної відповідальності за їх адаптацію та всебічне пристосування до чинної прекарної системи праці, оскільки у дійсному соціумі працює стереотип стосовно того, що молода людина – це гнучке і хвацьке створіння, яке здатне пристосуватися практично до будь-яких умов, і в цьому полягає її суспільна роль. Якщо ж молода людина стикається з певними труднощами в процесі своєї адаптації, то її схильні вважати у більшій мірі ледачою і негнучкою, аніж жертвою об'єктивних соціальних обставин [25, с. 72].

Прекарні практики на ринку праці, які може реалізовувати молода людина у сучасних умовах, можуть набувати різноманітних форм. Використовуючи вищенаведений перелік характеристик прекарних соціально-трудова практик як специфічних ознак діяльності прекаріату, запропонований Г. Стендінгом, ми спробуємо описати вплив кожної них на життєві стратегії та перспективи молодих людей.

1. Негарантованість ринку праці. Освіта, яку отримують сучасні молоді люди, не гарантує їм права на зайняття тих соціальних ніш, на які вони сподіваються. Внаслідок невідповідності між тими спеціальностями, які пропонують для вивчення вищі навчальні заклади, і професіями, які затребувані на ринку праці, колишні студенти змушені працювати на посадах, які не відповідають їх освітньо-кваліфікаційному рівню.

2. Негарантована зайнятість. Молоді люди особливо відчутно зазнають на собі вплив негарантованості зайнятості на ринку праці. Важлива проблема, з якою стикається молодь – це відсутність чи недостатня кількість трудового досвіду, що значно ускладнює процедуру отримання стабільних робочих місць. В світлі цієї проблеми великого значення набуває практика стажування як один із каналів формування прекарних працівників. Практика стажування є небезпечною для молодої людини тим, що не тільки не забезпечує їй гарантований стабільний прибуток, посаду згідно з освітньо-кваліфікаційним рівнем, але й підриває її впевненість у власних силах і професійних навичках. У той же час навіть на штатному робочому місці молода людина не захищена від свавілля у звільненні чи іншого зловживання роботодавця.

3. Негарантованість робочого місця. Молоді люди стають часто жертвами нестабільності у контексті зайняття певної фіксованої посади. У сучасному глобалізаційному просторі, який зачіпає і економічний ринок, наявний примат попиту і пропозиції, що робить ринок праці хитким і постійно залежним від інтересів великих корпорацій. Внаслідок цього все більш поширеною стає не вертикальна, а горизонтальна соціальна мобільність. Іншими словами, працівник не займає певні ніші у фіксованій ієрархічній системі з поступальним рухом «вгору»,

внаслідок чого змінюється його прибуток та соціальний статус, а переміщується між однотиповими соціальними нішами із збереженням середнього обсягу свого прибутку та соціального статусу. В постіндустріальній епосі, в яку ми живемо, особливої ролі набувають знання та неперервний потік нової інформації. Для того, щоб зайняти нову нішу, необхідно швидко орієнтуватися у інформаційних потоках, постійно вдосконалювати свої знання та навички, вміти швидко сприймати нові знання, трансформувати їх, а також вміти швидко переучуватися. За таких умов молодь схильна зазнавати дискримінації за віковою ознакою, оскільки соціумом вона сприймається як спільність людей, які швидко сприймають все нове і моментально орієнтуються у новітніх технологіях. Така якість навіть ставиться молодим людям в обов'язок. Внаслідок такого негласного, але відчутного ставлення молоді працівники часто складають перші кандидатури на зміну звичної ніші праці, роботодавці змушують їх постійно не стільки поглиблювати свої знання, скільки поширювати їх, охоплювати все більші і більші інформаційні потоки. Такий підхід, з одного боку, дозволяє молодим працівникам бути мобільними на ринку праці, швидко оволодівати новими знаннями та підлаштовуватися під глобальний попит ринку. Однак, з іншого боку, існує і значна проблема: молодий працівник не буде сталої кар'єри, не здобуває з часом певного соціального статусу, а змушений постійно бути перебазованим на нові, проте еквівалентні посади. У нього немає змоги закріпитися на певному робочому місці, натомість він стає «вічним кочівником», залежним від інтересів, забаганок і примх свого роботодавця.

4. Відсутність або недостатня охорона праці. Роботодавці часто нехтують цим правом стосовно молодих людей. Також часто наявне недотримання санітарно-гігієнічних норм на робочому місці, у тому числі і ергономічних принципів побудови робочого простору та норм робочого часу. Прикладом може слугувати робота молодих китайців на заводах фірм, що займаються аутсорсинговим забезпеченням великих технологічних корпорацій («Foxconn», MSI, VanceInfo ADR (NYSE: VIT), HiSoft ADR (Nasdaq: HSFT) та ін.). Так, молоді робітники змушені працювати по 10 – 12 годин на день, їх робочий тиждень може тривати без вихідних днів, працювати необхідно стоячи, без можливості зробити перерву (наприклад, у цехах

збирання високотехнологічної продукції). Також працівники живуть в антисанітарних гуртожитках, де в одній кімнаті можуть бути розміщені до 8 людей. Територія технополісу огорожена залізною сіткою, і робітники змушені отримувати дозвіл від охорони для того, щоб виїхати за її межі. Всі ці заходи сприяють швидкому виснаженню людських ресурсів, як фізичних, так і психологічних. Однак роботодавці не зацікавлені у тому, щоб поліпшувати умови праці для молодих людей: вони знають, що замість виснажених молодих робітників на зміну прийде лава нових, «свіжих», зацікавлених у тому, щоб працювати на великі транснаціональні корпорації. Такий підхід до молоді небезпечний тим, що відбувається девальвація її якостей, потенціалу, здібностей та навичок. Людський капітал молоді сприймається як вторинний ресурс, який завжди можна відновити екстенсивним шляхом, тобто за допомогою заміни відробленого «людського матеріалу» іншим. У той же час на особистісному рівні розуміння проблеми відбувається деперсоніфікація молодих робітників, нехтування їх правом на гідне ставлення до себе і своєї праці. Так, у китайських аутсорсингових фірмах поширеною є практика фізичних покарань працівників за невиконання поставленого плану та за мінімальні порушення жорсткої трудової дисципліни. Пригнічені несприятливими умовами праці та знуцанням над своєю людською гідністю, молоді китайці впадають у депресивні та субдепресивні стани, мають суїцидальні наміри, які у деяких випадках реалізують. Так, з 2010 по 2013 рр. на китайських фірмах періодично відбуваються масові самогубства молодих робітників, які у такий спосіб хотіли привернути увагу світової спільноти до проблеми нищівної трудової експлуатації. Після таких показових акцій, ціна яким – життя реальних людей, керівництво кампаній дещо підвищують заробітну плату працівникам, але натомість скасовують і так невеликий соціальний пакет, як-то безкоштовні обіди та кімнати відпочинку для персоналу.

5. Відсутність гарантії відтворення навичок. Ця характеристика прекарних практик молоді на ринку праці узгоджується із попередньо викладеною характеристикою негарантованості робочого місця. Прослідковується така залежність: якщо молодий працівник змушений постійно змінювати посади, на яких

від нього потребують нових знань та навичок, у нього бракує часу, фізичних та когнітивних можливостей поглиблювати свої знання у певній конкретній сфері діяльності. Іншими словами, він не має змоги стати професіоналом, досконало обізнаним в окремому сегменті роботи. Поверхневі знання з пріоритетом обробки значної кількості нової інформації формують у молодій людині схильність до фрагментарної моделі мислення, до «клікового» сприйняття реальності, а також знецінюють сам феномен здобуття чистого знання в свідомості молодій людині. Поступово зникає таке явище, як професійна наступність - передача професійного досвіду між поколіннями, яке сприяє соціалізації індивіда та зайняттю ним стабільних соціальних ніш. Натомість поширюється практика дистанційної освіти та опановування нового матеріалу, за якого індивід опиняється у певній ізоляції і втрачає необхідні соціальні зв'язки для інтеграції у професійне співтовариство.

6. Негарантоване отримання доходу. Молоді люди стикаються з непрозорими схемами розподілу прибутків на підприємствах, де вони працюють на прекарних засадах. Так, роботодавець може затримувати виплату заробітної плати або скорочувати її обсяг, мотивуючи це тим, що молодий робітник внаслідок браку трудового досвіду не виконав поставлені завдання або не врахував при роботі додатковий обсяг завдань, про які роботодавець часто не говорить прямо, але має на увазі, що вони виконуватимуться на безкоштовній основі поряд із обговореними обов'язками працівника.

7. Відсутність гарантій представництва. У молодих людей часто немає ні навичок, ні досвіду, ні ініціативного бажання організації своїх професійних представництв на зразок профсоюзів. У той же час роботодавці часто забороняють своїм працівникам утворювати добровільні об'єднання на підприємствах. Цьому явищу сприяє і атомізованість сучасної молоді, стан апатії, невдоволення і страху, які не активують солідарницькі практики, а, навпаки, пригнічують їх.

Усі вищезазначені характеристики прекарних трудових практик в контексті їх впливу на моделі соціально-трудової поведінки і виробничих стратегій молодих працівників мають вагомий вплив і на соціально-побутову реальність молоді та характер взаємовідносин з її соціальним оточенням. Так, розглянутий нами феномен

гнучкості або флексибельності, прояви якого присутні у всіх вищезазначених характеристиках, робить неможливим планування життя молодого людини на більш-менш тривалій строк. Прекаризований працівник втрачає контроль над своїм найбільш значущим і вагомим ресурсом – часом. Якщо в індустріальну епоху працівник знаходився на робочому місці фіксований проміжок часу внаслідок того, що засоби виробництва – заводи, фабрики, промислові установи – працювали за чітко визначеним графіком, то в постіндустріальну епоху головним засобом виробництва є комп'ютер і доступ до всесвітньої інформаційної мережі Інтернет, що дозволяє працівникові виконувати роботу практично у будь-який час і у будь-якому місці. Цей факт робить його фактично «прив'язаним» до виконуваної роботи, яка часто залежить від запиту і вимог роботодавця. Внаслідок того, що вимоги, які ставляться перед працівником, часто за прекарної моделі праці є нечітко прописаними і невизначеними, роботодавець може вимагати від свого персоналу оперативності не тільки в обговорений робочий час, але і ненормовано, пояснюючи це тим, що робітники мусять постійно доводити адміністрації свою мотивованість і завзятість у виконанні роботи. В інакшому випадку негласно вони стають першими кандидатами на звільнення за можливих несприятливих для фірми обставин [146, с. 107-108].

Таким чином, невпинно змінюється стиль життя молодого людини, яка опиняється в умовах постійної невизначеності. Про зміни у стилі життя та життєвих стратегіях молодих людей у прекаризованій соціальній реальності сучасного трансформаційного суспільства пише британський соціальний філософ З. Бауман у своїх творах «Плинна сучасність» та «Від паломника до туриста». Так, дослідник зазначає, що в умах постіндустріальної моделі економіки невідповідним для особистості є орієнтація на довгостроковий, стабільний результат, задля якого необхідно вкладати власні ресурси протягом років, а іноді і десятиліть. «Коли ненадійність стає перманентною і вважається такою, життя у світі все менше сприймається як пов'язана певними закономірностями, логічно послідовна та кумулятивна низка дій та станів, все більше воно нагадує гру, де зовнішній світ – це один із гравців, і він поводить себе так само, як і інші гравці, не показуючи своїх

карт. Як і в будь-якій іншій грі, плани на майбутнє мають тенденцію ставати тимчасовими та мінливими, простягаючись не далі, як на декілька кроків... Відрізки часу, які називають «майбутнім», стають коротшими, і час життя людини в цілому поділений на епізоди, які можна розглядати окремо один від одного» [8, с. 148-149]. У творі «Від паломника до туриста» З. Бауман вказує на те, що в епоху «важкої» індустріальної економіки людина, як правило, орієнтувалася на таку життєву стратегію, яка дозволяла їй досягти успіху і статусної позиції послідовно, шляхом підняття кар'єрними сходами з визначеним соціальним статусом і визначеними перспективами на кожній з них. За умов «гнучкої» економіки люди все більше схиляються до таких життєвих стратегій, як «фланер», «бродяга», «турист» та «гравець» [7]. Кожна з цих стратегій передбачає реалізацію максимально вигідних шансів у даний конкретний проміжок часу. Таким чином, життя молоді людини на кожному окремому його етапі представляє собою атомізований епізод, є слабо прогнозованим і визначається її вибором серед наявних у даний момент можливостей (реальних чи ефемерних). Розглянемо, до яких можливих наслідків у пролонгованій перспективі може призвести вищеописана прекарна життєва стратегія сучасного молодого покоління.

Так, на нашу думку, з високою вірогідністю можна прогнозувати у сучасних молодих людей, залучених до прекарних соціально-трудова практик, кризу середнього віку, що буде перебігати набагато болісніше, ніж у їх попередників. Криза середнього віку особистості (за Е. Еріксоном), перебігає у віці від 30 до 35 років, і основний її зміст полягає в тому, що особистість починає особливо гостро усвідомлювати кінцевість свого земного існування, усвідомлює той факт, що середина життя вже минула, а відтак починає активно аналізувати свої життєві здобутки, яких на цей час вдалося досягти. Якщо особистість загалом задоволена отриманим результатом, вона може коригувати свою поточну діяльність і ті соціальні практики, в яких вона залучена, проте не змінює кардинально стиль свого життя. Зокрема, вона, як правило, не змінює вид своєї професійної діяльності, не руйнує усталені соціальні зв'язки, не вдається до кримінальних і шкідливих для здоров'я практик. Якщо ж особистість не задоволена тим результатом, який вона

отримала в середині свого життєвого шляху, вона може зазнавати затяжних депресивних станів або вдається до спроб стрімко наздогнати можливості і шанси, втілити мрії, які були їй притаманні у молодому віці [135]. Як правило, такі спроби завершуються невдачею, оскільки особистість не визнає і навмисно не хоче помічати ті вікові зміни, які у ній відбулися, вдається до практик, які не відповідають її віковим можливостям і, зазнаючи фіаско, відчуває все більшу фрустрацію своїх потреб і поглиблення депресивного стану. Зазначимо, що криза середнього віку є одним з етапів психологічного розвитку кожної людини і була притаманна представникам попередніх поколінь, у тому числі і поколінню, що виросло, керуючись соціальними принципами «важкої» економіки та індустріального суспільства. Як вказувалося вище, сам принцип суспільства «важкої» економіки був побудований на тому, що працівник повинен був мати довготривалий план свого життя, кожний етап якого він чітко уявляв собі у цілісній системі життєвого проекту. Бачачи на самому початку свого трудового життя його результат і соціальний статус, ним породжений, працівник мав уявлення, які кроки необхідно зробити для його досягнення. Таким чином, дотримуючись такого плану, він застраховував себе від болючих наслідків кризи середнього віку. Фактично її фатальність чи більш-менш вдалий перебіг для працівника визначалися тим, наскільки усвідомлено, керуючись не тільки соціальним престижем, але і своїми природними нахилами, він обрав свою сферу діяльності. У той же час ми наголошуємо, що за прекарних соціально-трудова практик визначений кінцевий результат професійно-трудова діяльності і ставлення до життя як до своєрідного проекту стає неможливим: працівник знає, що у кожен момент усі його зусилля, витрачені на побудову стабільної кар'єри, можуть виявитися марними. Тому він не зацікавлений вкладати ресурси у своє віддалене майбутнє. Керуючись потребами виключно дня сьогоднішнього, він реалізує поточні завдання, але ці завдання не утворюють єдиного цілого, а є суто фрагментарними, такими, з яких не формується результативна сукупність. Часто змінювана робота прекарного працівника є сутнісним вираженням такого стану, коли кількість виконаних завдань не переходять у принципово іншу якість – соціальний статус, - а натомість

закріплюють у працівника все більш виражене екзистенційне відчуття, що він є малозначущим і легко замінюваним гвинтиком у корпоративній машині. Відтак, криза середнього віку прекарного працівника представляє собою системну відсутність конкретного, усталеного результату виконання життєвого проекту, «дедлайн» якого він відчуває з кожним прожитим роком. Саме явище прекарності сучасних соціально-трудова практик і породженого ними прекарного стилю життя в цілому зменшує шанси особистості підійти до віку 30 – 35 років з конкретними, визначеними здобутками. На нашу думку, виключення можуть становити приватні підприємці та працівники із життєвою стратегією «гнучких переможців», але такі працівники не можуть становити більшість. До того ж навіть вони перманентно відчувають ризик опинитися по той бік критеріїв успішності внаслідок зовнішніх умов, які від них не залежать. Відтак, зростає і вірогідність того, що з часом, з поширенням прекарних соціально-трудова практик серед молоді, збільшиться частка дорослих осіб, які не подолають кризу середнього віку і опиняться на узбіччі соціуму саме у той момент, коли за віковим показником минуть межу, де закінчуються великі шанси і стартові можливості.

Вагомим з точки зору пролонгованого ефекту і можливих соціальних наслідків є вплив прекарних соціально-трудова практик на молодь з позиції її сприйняття культурних цінностей, акумулювання культурних (наукових, мистецьких, ідейних та ін.) надбань попередніх поколінь, транзит цих надбань у сучасність. Як зазначалося вище, головна місія молоді у сучасному суспільстві полягає у реалізації її інноваційного потенціалу, оформлення нових стилів життя і нового типу світогляду. Завдяки такій якості молодого покоління суспільство розвивається, ефективно відповідаючи на виклики і запити сучасності. Однак для вироблення ефективних нових зразків мислення і поведінки необхідним є розуміння попередніх моделей світогляду. У такий спосіб забезпечується безперервність і наслідування поколінь, кожне з яких переосмислює накопичений досвід і вносить у нього нові, унікальні і актуальні ідеї. При прекарних соціально-трудова практиках у молоді гостро відчувається брак якісного дозвілля, в процесі якого і є можливим сприйняття і розмірковування над досвідом попередніх поколінь. Про цей феномен пише

британський дослідник Г. Стендінг у своїй книзі «Прекаріат: новий небезпечний клас»: «Одна з форм дозвілля – це залучення до культури та мистецтва. Зробитися шанувальником прекрасної музики, драматичного мистецтва, живопису та великої літератури, дізнатися історію країни та рідного краю – для всього цього необхідно знайти час, причому «якісний час» - такий, коли ми не відволікаємося, не переживаємо внаслідок невлаштованості, не вижаті, як лимони, після трудових буднів і не валимося з ніг від втоми після нічної роботи. У результаті виникає дефіцит дозвілля. На нього не вистачає часу. Або ж прекаріат відмовляє собі у культурному дозвіллі внаслідок почуття провини: йому здається, що у вільний час треба налаштовувати контакти або постійно вдосконалювати свій людський капітал, як того вимагають роботодавці» [118, с. 206]. Замість організації для себе якісного культурного дозвілля молоді прекарії повністю зосереджені на одному нагальному питанні: як знайти засоби для існування і як максимально реалізувати ті життєві шанси, які приносять пряму економічну вигоду.

У довготривалій перспективі розгортання прекарних соціально-трудова практик в умовах нелінійних суспільних трансформацій, на нашу думку, можливою є наступна тенденція. У більшості прекарних молодих працівників є намагання потрапити до лав працівників зі стабільною зайнятістю, про що свідчать численні дослідження. Найчастіше таку суспільну нішу займають представники так званого саларіату - у великих корпораціях це зазвичай менеджери середньої та вищої ланки, керівники різноманітних підрозділів та директор підприємства – та особи, зайняті стабільною підприємницькою діяльністю, а також частка працівників державних установ. Для того, щоб потрапити до лав працівників зі стабільною зайнятістю із прошарку прекаріату, молодій людині необхідно зарекомендувати себе, отримати ряд відзнак та заохочень з боку підприємства чи установи, які б свідчили, що вона є благонадійною. При цьому у роботі даного працівника повина простежуватися певна закономірність, причинно-наслідковий зв'язок, який умовно можна висловити таким чином: «Якщо я якісно виконуватиму свою роботу і буду отримувати бонуси, підвищення чи інші види заохочень з боку керівництва, то це може гарантувати мені через деякий час стабільну зайнятість». Іншими словами, у молодого прекарія

повинна бути впевненість у тому, що навіть за прекарних умов праці, у яких він знаходиться на даний момент, причинно-наслідковий зв'язок «якісна робота – підвищення, неякісна робота – штраф чи звільнення», є чинним. При нелінійності у суспільних трансформаціях, у тому числі і у трансформаціях у сфері соціально-трудоових відносин, причинно-наслідковий зв'язок між якістю виконаної роботи та наслідками її для працівника часто не зберігається. Однак у сфері соціально-трудоових відносин нелінійність для прекарія має дещо однобічний характер: якщо якісно виконана робота більше не гарантує отримання заохочень з боку керівництва, то невиконання чи неякісне виконання трудоових обов'язків не призведе до підвищення позицій робітника. Будь-яке підприємство, установа, фірма у питанні розширення штату зацікавлені у перевірених часом, досвідчених кадрах і у той же час не зацікавлені у так званих «темних кониках» на стабільних професійних позиціях, оскільки наслідки роботи таких працівників важко прогнозувати. Таким чином, нелінійність у трансформаціях соціально-трудоової сфери для молодих прекаріїв є односторонньою і не вигідною для них самих: потрапляння до лав саларіату з найнижчих прекарних позицій є маловірогідним, а «застрягання» у статусі прекарія і зміна трудоових позицій виключно у площині горизонтальної професійно-трудоової мобільності навіть при якісному виконанні трудоових обов'язків є частою практикою. Як наслідок, велика частка молодих прекаріїв буде не заохочена у якісному виконанні своєї роботи: відсутнім буде мотиваційний елемент позитивного закріплення [28, с. 38]. У результаті, на нашу думку, постраждає не тільки якість і стиль життя молодих прекаріїв, а і поступово, проте невідворотно зміниться і характер оточуючого соціального простору. Ми припускаємо, що його можна було б охарактеризувати як соціальний простір за моделлю хостела – міні-готелю квартирного типу, в якому мешканцям надається тільки мінімум необхідного і в якому вони надовго не затримуються, постійно змінюючи один одного. У такому соціальному просторі люди не мотивовані докладати зусиль для його вдосконалення, модернізації чи простого відтворення порядку. Натомість вони знають, що вже завтра від'їдуть до нового хостела з подібними умовами. У результаті життєвий простір поступово перетворюється на

великий «прохідний двір», який з часом занепадає. Про це, зокрема, писав З. Бауман у творі «Від паломника до туриста»: «На початку модерну «бродяга» ходив по заселених місцинах, він блукав тому, що ні в одній з цих місцин йому не вдавалося осісти, як це вже зробили інші. «Міщан» та «поміщиків» було багато, «бродяг» було мало. Постмодерн перевернув це співвідношення. Зараз майже не залишилося осілих місць. Навічно осілі мешканці прокинулися, стали переміщуватися, аби знайти «своє місце» - місце на землі, місце у суспільстві, місце в житті, які більше не існують або не приймають їх. Колись охайні вулички стають вбогими, заводи зникають разом із робочими місцями, напрацьовані в роботі навички більше не знаходять покупців, міцні стосунки між людьми руйнуються, залишаючи після себе огидні уламки. Сьогодні «бродягами» стають не від небажання чи нездатності до осілого життя, а внаслідок малочисельності місць, де можливо було б осісти» [7, с. 141]. Ми переконані, що за умов розповсюдження явища прекарності у сфері соціально-трудова відносин та закріплення тенденції нелінійності у ньому такий стан речей отримає своє закріплення.

На нашу думку, частина немотивованих у продуктивній і довготривалій діяльності прекаріїв за розгортання сценарію поширення нелінійних прекарних соціально-трудова практик «консервуватиме» свій невизначений соціальний статус у межах горизонтальної трудової мобільності і житиме за моделлю своєрідного хостелу (життєвий процес як перебування у хостелі). Частина ж молодих прекаріїв може вдатися до кримінальних соціальних практик. Ці люди також прирікають себе на прекарне існування, але при цьому проводять між собою і суспільством «водороздільну межу». У той же час при кримінальних соціальних практиках нелінійність може бути вигідною для прекарія, а постійний ризик грає тепер і на його користь. Вірогідність цієї користі все ще важко прорахувати, але шанс того, що вона може бути (шанс «легких грошей») у цих практиках для особистості з'являється. У тому разі, коли вона переживає таку можливість, вона отримує позитивне підкріплення для зайняття кримінальними практиками. Складається ситуація, коли суспільство, яке не гарантує особистості, (а тим паче - молодій особистості, перед якою стоять важлива місія побудови та забезпечення власної

родини), стабільної зайнятості з гідним заробітком, витісняє її по інший бік від чинної законодавчої системи. Молодий прекарій в очах суспільства винен в обох випадках: і тоді, коли він не здатен забезпечити гідне життя собі і своїй родині в умовах нестабільної зайнятості, і у тому випадку, коли він йде на порушення закону і тим самим виражає активний протест. Однак у випадку залучення до кримінальних соціальних практик прекарій відчуває, що своєрідним чином зберігає людську гідність і право вибору на той спосіб життя, який здатен забезпечити йому існування. У випадку ж, коли прекарій змушений роками на напівлегальних засадах перебувати в одному соціальному статусі без можливості кар'єрного росту, у нього складається екзистенційне відчуття того, що він є заручником чинної системи [27, с. 52]. Підтвердженням цієї тези, виголошеної нами, яка є актуальною для країн пострадянського простору, є висновок, до якого прийшла дослідниця прекарних соціально-трудова практик К. Клеман: різниця між західною та пострадянською флексибельністю (гнучкістю) праці полягає в тому, що неформальність у взаємовідносинах керівника та підлеглих у країнах ЄС обмежена тим, що особистісні домовленості закріплюються документально, а у пострадянських країнах діє успадковане з радянських часів правило поведінки керівника: «Я тобі дозволяю, пам'ятай мою доброту» [48, с. 90].

Частина ж молодих прекаріїв, яких не влаштуватиме ні сценарій нестабільних трудових практик, ні можливість реалізації у ризикованих кримінальних практиках, може витіснитися у новий, досі недостатньо досліджений, але не менш своєрідний суспільний прошарок так званих дауншифтерів. Дауншифтинг (від англ. «downshifting» - «спускатися вниз») – субкультура, представники якої свідомо відмовляються від високооплачуваної роботи, від думок про своє місце в суспільстві, від можливостей та блиску великого міста, від жорсткої конкуренції та шаленою гонитвою за багатством [20]. Натомість дауншифтери виїжджають у віддалені куточки світу чи у провінцію тієї країни, де вони мешкають, і починають займатися діяльністю, яка є неприбутковою, але дозволяє забезпечити помірне існування і відповідає їхнім природнім схильностям. На даний момент дауншифтинг як специфічний стиль життя притаманний

здебільшого молодим представникам зарплати, які досягли певних життєвих статків і реалізували як потреби фізичного рівня (за А. Маслоу), так і потреби вищих рівнів - потреб у безпеці, визнанні, приналежності до групи [77]. На дауншифтинг їх підштовхує розуміння того, що для власної самоактуалізації як найвищої потреби особистості вони не мають можливостей у чинній соціально-трудовій системі, або ж рід їхніх занять, в цілому успішних, не відповідає їх дійсним схильностям та вподобанням. Представники ж прекаріату (а тим паче молода його частина), все ще намагаючись потрапити до лав зарплати, не втрачають надії на те, що зможуть досягти вершини чи хоча б піднятися на вищі щаблі у соціальній ієрархії за прекарізованої соціально-трудової реальності, що, на їхню думку, дозволить їм реалізувати свої потреби. При прогресуванні нелінійності у прекарних соціально-трудових практиках молоді працівники скоро можуть дійти до висновку, що реалізація людських потреб взагалі є неможливою за нелінійних і абсолютно непрогнозованих наслідків трудової діяльності. Не бажаючи ні ставати частиною системи, що експлуатує людський капітал, ні складати опозицію системі у вигляді участі у кримінальних практиках, вони можуть забажати виходу поза межі такої системи і вести життя у принципово іншій системі координат. Масове поширення дауншифтингу серед молодих прекаріїв, які ще не досягли кар'єрних висот і навіть не намагаються цього робити, може стати символом нового часу – часу, коли соціум сам виштовхує своїх членів у простір, вільний від ознак сучасної цивілізації. У цьому просторі молоді прекарії повинні будуть шукати те, що цивілізація втратила на шляху свого стрімкого розвитку – стабільність і усвідомленість людського існування як поступового досягнення того сенсу, який у нього є індивідуально вкладеним. Однак, у той же час тенденція поширення дауншифтингу як соціального феномену свідчить про те, що суспільство у пролонгованій перспективі може виявитися настільки неспроможним запропонувати особистості можливі шляхи самоактуалізації, що вона буде витісненою з його лав. Дауншифтинг як поширена практика може стати початком такого процесу, як вакуумування цивілізаційного простору, коли наявні у ньому механізми набуття статусу і професійної мобільності будуть доступними для меншості при абсолютній безталанності більшості [20].

Отже, роль молоді у поширенні явища прекарності в сучасному соціумі є значною, оскільки саме вона є ключовим носієм суспільно-виробничих практик, стає на чолі глобального процесу виробництва суспільних благ як економічно активна соціально-демографічна група. До того ж, саме молодь виступає носієм нових зразків соціальних практик і виконує важливу місію оновлення чинної соціальної системи, оскільки сьгоднішні молоді люди, що знаходяться тільки на початку свого соціального становлення, – це завтрашні дорослі особи, на яких покладається роль рушіїв суспільного прогресу і одночасно стабілізації суспільства. Від того, наскільки комфортно почуватиме себе молодь у системі суспільно-виробничих відносин, наскільки повно вона реалізує свій творчий і професійний потенціал, залежить формування нових поколінь дорослих людей і нові перспективи розвитку суспільства загалом. Поширення прекарних практик у всіх сферах людського життя, а тим паче у сфері життєдіяльності і реалізації молодої особистості, не тільки збіднює її громадянський, соціальний, культурний потенціал, але і ставить питання наступності досвіду поколінь, питання того, яку екзистенційну позицію передаватиме молодь сьгодення своїм нащадкам – молоді майбутнього – і яку соціальну реальність на такому базисному підґрунті зможуть вибудувати представники майбутніх поколінь.

2.2. Особливості поширення прекарних практик в молодіжному середовищі України

Попередні розділи нашої роботи були присвячені всебічному висвітленню проблеми розгортання прекарних соціальних практик у молодіжному середовищі в умовах нелінійності соціальних трансформацій. У цьому розділі ми зосередимо нашу увагу на тому, як українська молодь діє у вищеописаних умовах і яким чином явище прекарності просякає соціальні практики, до яких вона долучається. Таким чином, нашою метою у цьому розділі буде дослідження того, якими є особливості життєдіяльності прекарної молоді в українських соціальних реаліях і яким чином вищеописані нами тенденції впливають на зміни екзистенційних орієнтацій молодих українців в умовах соціальних трансформацій сьогодення.

За матеріалами статті ««Юні, талановиті й скуті» в журналі «The Economist», з одного боку, сучасна молодь є «найщасливішою молоддю за всю історію планети». Молоді люди сьогодні багатші, освіченіші, вільніші. Вони житимуть довше завдяки сучасним технологіям та прогресу медицини. Однак водночас вони почуваються менш вільними. Серед проблем, які згадує публікація в «The Economist», — брак доступного житла та високий рівень безробіття, у тому числі й висока залученість до прекарних соціально-трудова практик [153].

За даними Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, в аналітичній записці «Ризики поширення та шляхи мінімізації тіньової зайнятості в Україні» за грудень 2015 р. вказано, що у неформальному секторі економіки в основному працюють особи працездатного віку, де їх частка у I-му півріччі 2015 р. складала 94,2 %. Одним з найвищих показників є рівень неформальної зайнятості у лавах молодих людей віком 15 – 24 роки (35, 8 %) [115]. Цей тренд підтверджується і Статистично-аналітичним оглядом ринку праці у першому півріччі 2014 року (Державна служба статистики України) [116].

За даними Державної служби статистики України, у першій половині 2014 року частка неформально зайнятих серед осіб 15 - 24 років становила 32 %, серед осіб 25 - 29 років – 24,7 %, серед осіб 30 - 34 років – 23,1 %, серед осіб 35 - 39 років –

23,3 %, серед осіб 40 - 49 років – 23,1 %, серед осіб 50 - 59 років – 22,5 %, серед осіб 60 - 70 років – 42,7 %. Отже, найвищий рівень неформальної зайнятості зафіксований серед молоді (15 - 24 роки) та осіб похилого віку (60 - 70 років) [116].

Зауважимо, що представники саме цих вікових груп є найменш соціально захищеними в країнах периферійного капіталізму, до яких належить й Україна. Дискримінація молоді (так званий ейджизм) у доступі до офіційних робочих місць, а також невеликий розмір отримуваних ними державних соціальних трансфертів змушує шукати неформальних джерел отримання додаткових засобів існування. Таким чином, значна частина молоді з самого початку свого трудового життя звикає до прекарних соціально-трудова практик, поступово вони стають одним з постійних елементів її стилю життя.

Слід зазначити, що в цілому по Україні спостерігається тенденція збільшення кількості працівників, зайнятих у неформальному секторі економіки. За даними Статистично-аналітичного огляду ринку праці у першому півріччі 2014 року, відсоток залучених у неформальних соціально-трудова практиках у 2014 році по відношенню до 2000 року збільшився на 10 %. Так, у 2000 р. відсоток залучених до неформальних трудова практик українців становив 14,8 %. У 2014 р. він вже склав 24,8 %. У 2015 р. відсоток населення, залученого до неформальної трудова діяльності, вже склав 26,5 %, хоча у 2016 р. дещо знизився – до 24,6 % [79, с. 11].

Ці дані, представлені Державною службою зайнятості та Державною службою статистики України, не можна вважати остаточними. Насправді кількість зайнятих у неформальному секторі економіки України може бути більшою, зважаючи на те, що на цей сектор, на думку експертів, припадає понад половини валового національного продукту. На користь цього свідчать результати досліджень К. Уільямса, а також Фонду «Інтелектуальна перспектива», за якими неформальна зайнятість виступає основним або допоміжним джерелом прибутків для 40 – 54 % домогосподарств [152, 110-112]. Це означає, що офіційні соціально-трудова практики поступово витісняються із соціального поля, а молодь України втрачає потенційні можливості стати штатними працівниками підприємства із всім спектром

закріплених трудових прав. Натомість вона витісняється у прекаріат і з загальної причини зникнення офіційних трудових місць.

За даними дослідження «Перехід на ринок праці молоді України. School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках», у 2015 р. рівень неформальної зайнятості серед української молоді склав 58,3 % проти 55,3 % у 2013 році. У неформальній зайнятості найбільше задіяні молоді люди віком 15 – 19 років (87,1 %), чоловіки (58,9 %) та жителі сільських поселень (60,9 %). Четверо з п'яти неформально зайнятих молодих людей (79,5 %) працюють у формальному секторі. У багатьох випадках згадана неформальність спричинена тим, що молоді люди не отримують повного пакету законодавчо визначених соціальних гарантій, не повністю обізнані щодо своїх прав та фактичного стану оформлення на робочому місці. Це свідчить про високу розповсюдженість неповного дотримання вимог чинного законодавства щодо соціального захисту працівників навіть офіційними роботодавцями та зловживання ними легковажним ставленням молоді до тонкощів трудових відносин [96, с. 62]. У поєднанні з фактором ейджизму, - дискримінації за віковою ознакою, - шанси української молоді отримати офіційне робоче місце різко спадають порівняно з іншими віковими групами. Своєрідну «солідарність» молоді України в обмеженні шансів отримати офіційне працевлаштування можуть скласти хіба що українські пенсіонери, але якщо у останніх головна соціальна місія полягає у передачі досвіду попереднім поколінням, то перші мають виробляти новий, інноваційний досвід, якому немає аналогу у минулому. Витрачаючи життєву енергію на боротьбу за виживання і існування в умовах латентної експлуатації в неофіційних трудових практиках, українська молодь втрачає свій інноваційний потенціал і поступово перетворюється на дешеву і низькокваліфіковану робочу силу, що, безумовно, підриває майбутні перспективи України як розвинутої та успішної європейської держави.

Ситуація із розгортанням прекарних соціальних практик в Україні у молодіжному середовищі ускладнюється ще й фактором глибокої кризи соціальних перспектив для молоді у вітчизняному соціальному просторі. Загальна картина кризи соціальних перспектив в контексті розгортання прекарності виглядає

наступним чином: для молодих людей у сучасних соціально-економічних реаліях досить обмеженою є дія соціальних ліфтів, які б дозволили їм отримати стабільні місця роботи із визначеним шляхом побудови кар'єри. Внаслідок браку професійного досвіду молодь не може претендувати на місця у прошарку «саларіату» та кваліфікованих професіоналів. Вона починає своє сходження по кар'єрних сходах із найнижчих стартових позицій (виняток становлять діти успішних батьків, які отримують фіксовані робочі місця за домовленістю). У свою чергу, ці найнижчі кар'єрні сходи передбачають такі умови праці, які не дозволяють молодій людині розглядати їх як своє основне і тривале місце роботи. Роботодавці заключають з молодістю нетривалі трудові контракти, «страхуючи» себе від довготривалих зобов'язань перед новим працівником. Частина молодих людей зосереджується на професійній кар'єрі «старого» індустріального зразка, проте робочі місця у даному економічному сегменті невпинно скорочуються. Для останніх існує єдиний соціальний «коридор» - потрапляння у лави прекаріату з можливою надією на подальшу стабілізацію професійної діяльності.

У повсякденному житті в конкретному суспільстві криза соціальних перспектив відображається у таких явищах, як безробіття, неможливість отримати достатній рівень освіти, обмеженість можливості соціального старту та висока вірогідність фальшстарту, відсутність перспективи професійного росту, неможливість особистості проявити себе у ролі члена громадянського суспільства тощо [62]. У цілому ми можемо зазначити, що усі перераховані характеристики кризи соціальних перспектив у суспільстві спричиняють такий стан особистості, за якого вона не здатна отримати визначений соціальний статус, що передбачає виконання певних соціальних ролей і формування певного типу соціальної ідентичності. З цієї причини обмеженість соціальних перспектив призводить до того, що у суспільстві виникає реальна загроза домінування низхідної соціальної мобільності над висхідною, а ті соціальні спільноти, які виявляються вразливими до дії кризи соціальних перспектив, опиняються у невизначеному, маргіналізованому положенні по відношенню до бажаних і реальних соціальних орієнтирів. Відтак, цілі суспільні прошарки опиняються «на узбіччі» суспільного розвитку і, внаслідок поширеної і

наростаючої у їх лавах депривації, складають небезпечний девіантний та криміногенний потенціал [140]. Цей потенціал може варіюватися від стану соціальної апатії до соціального протесту, який може мати як локальний, так і загальнодержавний та глобальний характер.

За визначенням Є. Бабосова, соціальна апатія - це стан особистості або соціальної групи, що характеризується повною байдужістю, соціальною та психологічною пасивністю, повною або частковою втратою інтересу до соціальної дійсності, байдужістю до явищ, що в ній відбуваються, ослабленням інтересів і спонукань до діяльності. Соціальна апатія притаманна на таких етапах розвитку суспільства, коли його члени об'єктивно не можуть або вважають, що не можуть змінити існуючу дійсність з її несприятливими для себе факторами [90, с. 882].

При соціальній апатії, яка є вираженням реакції на кризовий стан суспільства, молоді люди відчують пригнічення, відчуженість, небажання докладати зусиль та покладати цілі, оскільки свідомо і підсвідомо вважають, що зусилля будуть витрачені марно [126, с. 120]. Прямим свідченням такого душевного стану є думка, яку виголошує головний герой роману Е. М. Ремарка «Тріумфальна арка»: «Равік дивився у вікно. Про що ще думати? У нього вже практично нічого не залишилося. Він жив, і цього було достатньо. Він жив у нестійку епоху. Навіщо намагатися щось будувати, якщо скоро все це неминуче зруйнується? Краще вже плисти за течією, не витрачаючи сил, бо вони – єдине, що неможливо відновити. ...У час, коли все руйнується, знову і знову, з мурашиною впертістю будувати солідне життя? Він знав, скільки людей терпіли крах на цьому шляху. Це було зворушливим, героїчним, смішним і ... даремним. Тільки підривало сили. Неможливо зупинити лавину, що котиться з гір» [100, с. 49]. Соціальна апатія у цьому контексті виступає як певний захисний механізм для членів соціуму, своєрідний шар байдужості, який «відфільтровує» для них травмуючі фактори реальності. У такому випадку соціальна апатія може виступати і як адаптивний механізм, за допомогою якого люди здатні на деякий час пристосуватися до нових умов, які виникли занадто раптово для того, щоб до них можливо було підготуватися. Однак при цьому, піддаючись такому

соціально-психологічному стану, вони втрачають навіть ті мінімальні можливості, які перед ними постають за умов кризи соціальних перспектив [30, с. 38].

Однією із значних особливостей стану соціальної апатії є її «буферний характер» при переході від одного стану соціальної активності до іншого. При соціальній апатії у соціумі накопичується велика кількість нереалізованої енергії, яка, досягнувши критичної маси, шукає вихід у різноманітних формах соціальних актів. Однією з форм сплеску накопиченої енергії соціуму за період апатії є соціальний та політичний протест [60, 61].

У сучасній науковій літературі серед причин протесту, які виділяються на ступені макроаналізу, важлива роль належить показникам соціального самопочуття і динаміці соціальних очікувань населення. У зв'язку з цим слід докладніше зупинитися на феномені депривації, що є одним з центральних елементів в більшості з моделей конфліктів і пов'язаних з ними протестних дій. Під абсолютною депривацією розуміється в нерівність певних осіб або груп, які вони утворюють, по відношенню один до одного. До її проявів відносять бідність, безробіття, відсутність можливості навчати дітей, обмеження доступу до влади або до певних видів діяльності особам, що належать до певної національності, віросповідання, партійної приналежності тощо. Відносна депривація – це почуття та вироблені судження, коли індивідуум (член групи) вважає себе і особливо своє соціальне положення несприятливим по відношенню до інших індивідуумів в межах власної або іншої групи. Іншими словами, під відносною депривацією розуміється суб'єктивне відчуття незадоволеності, яка виявляється по відношенню до власного сьогодення [90, с. 261]. Таким чином, дане поняття відображає важливість відносних стандартів і точок зору людей, які безпосередньо впливають на характер їх соціальної поведінки.

Розглядаючи як суб'єкта певну соціальну групу, функціонування механізму депривації можливо описати таким чином. Під впливом зовнішніх дій відбувається порушення системи оцінок, що часто розширенням шансів соціальних порівнянь і їх вираження. При цьому наголошується, що очікування мають тенденцію до лінійного зростання. Втім залежність, що описує рівень задоволення від очікувань

має нелінійний характер. Дана нелінійність пов'язана з відставанням реальних шансів задоволення очікувань від зростання самих очікувань. На цьому етапі абсолютна величина розбіжностей стає настільки явною, що приводить до явищ фрустраційного порядку. У свою чергу, це сприяє формуванню мотивації включення суб'єкта депривації в ту або іншу форму участі в протестних діях [125, с. 385].

Політичний та соціальний протест молоді, спричинений явищем соціальної депривації, може відбуватися у різноманітних формах. Дослідники виділяють насильницькі та ненасильницькі форми соціального протесту, які можуть бути застосовані молоддю. Серед ненасильницьких форм соціального та політичного протесту можна виділити наступні: голосування проти всіх (протестне голосування), мітинг, мовчання, флешмоб, пікет, бойкот, голодування, петиція, марш протесту, страйк. Серед насильницьких форм соціального та політичного протесту дослідники виділяють наступні: бунт, перекриття доріг, захоплення адміністративних будівель, повстання, революція. Серед найбільш радикальних насильницьких форм соціального і політичного протесту, в яких може брати участь молодь в умовах кризи соціальних перспектив, виділяють екстремізм та тероризм [29, с. 105-107].

Слід зазначити, що агентами як соціальної апатії, так і соціального протесту часто виступають провладні елементи та засоби масової інформації. Дані агенти часто використовують засоби масових маніпуляцій та викривлення реальності, до яких особливо чутливою є молодь в силу своїх психологічно-вікових особливостей. Часто молоді люди стають жертвами настрою приреченості та бездіяльності або стають активними учасниками насильницьких соціальних актів без чіткого усвідомлення, якими мотивами вони при цьому користуються [29, с. 110].

Як ми вже зазначали, прекарність та криза соціальних перспектив як її каталізуючий фактор передбачають не тільки системно-державні та онтологічно витікаючи із природи молоді чинники, але і фактор індивідуального вибору особистих адаптивних механізмів, які вона буде застосовувати у цих умовах. Молода особа, яка опинилась у прекарній системі ринку праці та у середовищі кризи соціальних перспектив, стикається із головною проблемою, яка стає стрижневою у її трудових та соціально-побутових практиках, - відсутністю стабільності і захищеності

[118]. Це змушує її виробляти специфічні соціальні стратегії, спрямовані на пристосування до мінливостей соціально-економічної реальності. Про чотири типи цих стратегій зазначалося вище у цьому розділі. Так, за дослідженнями російської дослідниці К. Клеман, серед таких життєвих стратегій виділяють стратегії «жертв вимушеної гнучкості», «гнучких переможців», «адаптованих гнучких» та «непохитних бійців» [48]. Розглянемо особливості вибору цих життєвих стратегій в контексті проблеми прекарності та індивідуальних виборів української молоді.

«Жертви вимушеної гнучкості» – це люди, які змушені погоджуватися на прекарну працю, щоб забезпечити своє виживання, проте страждають від свого вибору, відчують значний психологічний тиск. Ситуація в українських реаліях виглядає тим паче складною, оскільки українці, у тому числі і українська молодь, традиційно не довіряють правоохоронним та правозахисним організаціям, обирають позицію невтручання навіть у тих випадках, коли нехтують їхніми правами. Про це свідчить дослідження «Молодь-2015». На запитання анкети «За останні 12 місяців чи брали Ви участь у будь-яких із наступних або інших громадських ініціативах добровільно, не розраховуючи на грошову винагороду?» 27 % респондентів відповіли, що діяльність з приводу захисту прав як їх самих, так і їхнього близького оточення їх не цікавить, 60 % цікавляться питанням свого правозахисту, проте не беруть участь у такій діяльності, і тільки 10 % респондентів беруть участь у справі захисту своїх прав [17, с. 59]. Таким чином, стикаючись із порушенням своїх трудових прав, українська молодь схильна терпіти, аніж вживати активних дій щодо припинення зловживань з боку роботодавця. Ситуація виглядає ще більш складною, виходячи із результатів дослідження «Перехід на ринок праці молоді України. School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках». Так, згідно цих результатів, молоді українці сьогодні є недостатньо обізнаними щодо власних прав у царині соціального захисту: 20,2 % молодих людей заявили, що вони не знають, що роботодавці повинні робити внески у Фонд соціального страхування від їхнього імені. Молодим людям не вистачає знань стосовно державних гарантій, зокрема, вони не можуть відрізнити гарантії, які роботодавці забезпечують добровільно, від тих, які їх зобов'язує надавати закон [96, с. 17]. У свою чергу, згідно парадоксу,

який описав М. Шульга у своїй монографії «Дрейф на узбіччя: двадцять років суспільних змін в Україні», там, де розвинутою є громадянська свідомість і обізнаність у правах, там наявною є виражена і активна протидія громадян порушенню їхніх прав, а, отже, більшим буде кількість звернень про порушення цих прав; у тих же країнах, де громадяни обізнані у своїх правах недостатньо, меншою буде кількість звернень про порушення цих прав – громадяни просто не зможуть відрізнити факти порушень від буденних ситуацій. Саме таку ситуацію на даний момент ми можемо спостерігати на теренах української держави [134, с. 133]. Отже, зазначимо, що вагомим фактором обрання стратегії «жертви вимушеної гнучкості» частиною української молоді є її незнання чинного трудового законодавства і звідси – небажання захищати ті трудові права, які їй гарантує держава.

«Гнучкі переможці» - люди, які свідомо обирають стратегію пристосування і гнучкості, відчувають навіть своєрідне задоволення від мінливих умов своєї праці, мотивуючи це тим, що проживають цікаве, авантюрне життя - самі долають перешкоди і досягають успіху. Однією з поширених форм зайнятості сучасної української молоді, яка відповідає стратегії «гнучких переможців», є так зване фрілансерство - робота у якості «вільного спеціаліста» на замовлення декількох клієнтів - і створення власного приватного підприємства. Результати досліджень свідчать, що серед молодого покоління поширені запити на підприємницьку діяльність, а також активне прагнення до підприємництва як власного життєвого та професійного вибору. Так, 45,5 % української молоді (40,1 % жінок і 51,1 % чоловіків) хотіли б працювати на себе. За результатами дослідження Міжнародної організації праці «Перехід від навчання до роботи молоді України», відкрити власну справу після завершення навчання планує 85,3 % молоді віком від 15 до 24 років [117, с. 142]. У той же час за даними дослідження «Перехід на ринок праці молоді України. School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках», в Україні 84,9 % молодих зайнятих є найманими працівниками. Частка самозайнятої молоді, таким чином, є дуже низькою та охоплює 2,5 % роботодавців, 8,0 % самозайнятих працівників і 3,0 % тих, хто працює на неоплачуваній роботі в сімейному бізнесі. Чоловіки у порівнянні з жінками частіше є самозайнятими працівниками і

роботодавцями, а серед жінок більшою є частка працівників на неоплачуваній роботі в сімейному бізнесі [96, с. 51]. Ці дані красномовно свідчать про те, що умови для створення власної справи в українських соціальних реаліях є несприятливими. Однак, за даними щорічних досліджень Світового банку, за легкістю ведення бізнесу Україна у 2013 р. посідала 137-е місце зі 183 місць, а у 2014 р. – 112 місце [117, с. 143]. Останні дані досліджень Світового банку, зокрема дані рейтингу «Doing Business – 2017», свідчать про те, що Україна посіла 80 місце серед 190 країн світу за легкістю процедури ведення підприємницької діяльності [122], а отже, зробила прогресивний крок вперед у розвитку та сприянні підприємницької активності населення. Однак, дані вітчизняних досліджень, як ми вже переконалися, свідчать про суперечність таких висновків, оскільки, попри позитивні тренди, які ілюструють дослідження Світового банку, в українських реаліях ведення підприємницької діяльності ще не стало дієвим соціальним ліфтом для більшості молодих і охочих до цієї трудової практики людей.

«Адаптовані гнучкі» - це працівники, які, на перший погляд, змогли пристосуватися до існуючих правил без помітної шкоди для себе [48, с. 84]. Як зазначається в аналітичній записці «Ризики поширення та шляхи мінімізації тіньової зайнятості в Україні», опублікованій на сайті Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України», приєднання молоді до лав осіб, залучених до неформальної зайнятості і їх адаптацію до цього явища можна розцінювати неоднозначно. З одного боку, участь у прекарних соціально-трудовах практиках все ж таки є вирішенням проблеми безробіття, яка на пряму зачіпає українську молодь [139; 49, с. 28]. Однак існують і «підводні» рифи» такої стратегії. Перше, що помічали інтерв'юери при бесіді з такими працівниками – це відсутність конкретних вимог до роботи: робота сприймається ними як необхідність, критерії її вибору не визначаються чітко. Другою характерною рисою характеру «адаптованих гнучких» є занижена самооцінка та невпевненість у власних силах [17, с. 31-32].

В контексті стратегій «гнучких переможців» та «адаптованих гнучких» цікавими є матеріали дослідження, що були опубліковані у щорічній доповіді Президентові України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні

«Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло» (за підсумками 2013 р.). Згідно цих матеріалів, українська молодь виявляє дещо суперечливі погляди на прекарний стиль роботи: у своїх настановах частина її виражає бажання працювати у великих приватних корпораціях та фірмах, робота в яких передбачає напруження і пристосування до умов перманентної прекарності, проте у той же самий час, молодь виявляє і орієнтації на комфортне життя без зайвого напруження. При цьому амбітність української молоді спадає з віком: особи віком 15–19 років виявляють бажання заробити багато грошей та побудувати блискучу кар'єру у той час, як особи віком 25–29 років орієнтуються на комфортні умови життя та більш-менш забезпечений стан своєї родини усім необхідним [117, с. 61, с. 133]. Цей тренд підтверджується результатами дослідження «Перехід на ринок праці молоді України. School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках». Так, за результатами цього дослідження, «підлітки (віком 15–19 років), більшість із яких зараз навчається, частіше вказують на ідеалістичні цілі, пов'язані з подальшим розвитком їхньої кар'єри – наприклад, 31,7 % заявили, що вони прагнуть зробити професійну кар'єру, а 8,5 % хотіли б заробити багато грошей. Серед старшої вікової групи (25–29 років), більшість представників якої вже почали власну кар'єру, частіше вказують, що головною їхньою метою є забезпечення гідного рівня життя родини (52,9 %). Лише 10,1 % і 7,5 % молоді старшої вікової групи, відповідно, визначили головними життєвими цілями зробити професійну кар'єру та мати дуже багато грошей. Вагомою причиною вікових розбіжностей щодо цілей трудового життя є набуття практичного досвіду працевлаштування та зайнятості. Молоді люди, стикаючись зі складностями та бар'єрами на шляху до гідної праці, поступово змінюють своє ставлення до найважливішої мети у житті на найбільш прагматичне. Ще однією причиною поширення менш амбітних цілей із віком є поступове зниження впливу та підтримки молоді особи з боку сім'ї та близького оточення. Самостійне життя молоді людини, і ще більшою мірою молоді родини, робить цілі більш прагматичними та обережними. Необхідно звернути увагу на помітно високу частку осіб, які чітко не визначились зі своєю найголовнішою метою у житті. Найбільша частка молоді, яка не може чітко

сформулювати свої прагнення, зафіксована серед молоді віком 20–24 роки (5,2 %)» [96, с. 46]. Таким чином, в українських реаліях наявною є така тенденція: з початком свого трудового життя молоді люди у своїх мріях та сподіваннях прагнуть обрати стратегію «гнучких переможців», часто не у повній мірі усвідомлюючи усі витікаючі з цієї стратегії наслідки у вітчизняній системі праці. З часом та з отриманим реальним трудовим досвідом значна частина цих молодих людей обирає стратегію «адаптованих гнучких», ставлячи у пріоритет відносно стабільне життя із компромісами стосовно своїх первинних запитів.

«Непохитні бійці» -люди, які на невизначеність, незахищеність, свавілля керівництва, «дику» конкуренцію та атомізацію відповідають солідарним «ми» [48, с. 88]. Найбільш ефективно цей тип працівників реалізує себе в профсоюзах, але не у традиційних, які працюють за патерналістською моделлю, а у молодіжних та студентських організаціях, створених ними самими «знизу» для колективного захисту. Слід зазначити, що для української молоді практика створення організації «знизу» є новою і мало задіяною, і така тенденція знаходиться у загальному тренді участі молодих українців у громадських об'єднаннях. Так, за матеріалами щорічної доповіді Президентів України Верховній Раді України про становище молоді в Україні «Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта, зайнятість, житло» (за підсумками 2013 р.), «в Україні у 2012 р. було зареєстровано 224 молодіжних громадських та 17 студентських організацій, а у 2009 р. - відповідно 192 і 16 організацій. Водночас дані досліджень свідчать, що частка молодих людей, які стверджують, що вони є членами молодіжних громадських організацій, складає не більше 2–5 %» [117, с. 73]. Як бачимо, українська молодь ставиться до громадських об'єднань підозріло, і членство у них часто є для неї суто декларативним. При такому ставленні до громадської, у тому числі і правозахисної, діяльності на даний момент неможливою є масова участь в організації профспілкових комітетів самих молодих працівників. Найбільш вірогідним для українських реалій є організація профспілки з боку роботодавця, але при цьому така профспілка не забезпечує ефективний захист прав молодих прекарних працівників.

Вищеперераховані життєві стратегії прекарних молодих працівників відображають їхній загальний психологічний адаптивний потенціал, зокрема особливості використання механізмів психологічного захисту. Так, у цілому можна сказати, що «жертви вимушеної гнучкості» не застосовують механізми психологічного захисту, страждаючи від наявної фрустраційної ситуації; «гнучкі переможці» використовують механізм реактивних утворень в комплексі із витісненням фруструючих обставин у простір несвідомого; «адаптовані гнучкі» повністю витісняють дратуючі фактори свого професійного життя, у той час, як «непохитні бійці» відповідають на цю ж саму ситуацію активним супротивом та колективним захистом своїх прав. Усі ці стратегії і пов'язані з ними механізми психологічного захисту, що застосовують молоді українські прекарії у своїх повсякденних практиках, у цілому задають основний лейтмотив їхнього життя. При цьому спостерігається аспект персонального вибору прекарія, як саме, за яким стилем життя здійснювати свою діяльність [24]. Таким чином, в однакових соціальних умовах, які носять і відкрито несприятливий характер, у особистості все ж залишається привілей вибору і можливість для персональної життєтворчості.

У той же час ця специфічна життєтворчість перебігає у системі досить чітко заданих координат, які впливають на особистість і задають їй певні рамки. У соціальній філософії цими рамками прийнято вважати трудові, політико-громадянські та соціокультурні практики. Спробуємо дослідити, як прекарні соціально-трудова практики впливають на економічні, політико-громадянські та соціокультурні практики української молоді, яким чином відбувається їхнє взаємопроникнення.

Трудові практики. Як бачимо з вищенаведених матеріалів, прекарні трудові практики все частіше стають об'єктивною реальністю сучасної української молоді. При цьому самі молоді люди здебільшого погоджуються на прекарні умови праці, принаймні у пріоритеті для них питання заробляння достатньої кількості грошей стоїть на першому місці, а питання захисту своїх законних трудових прав – на четвертому місці [17, с. 33]. У той же час серед причин звільнення молоді люди вказують причину знаходження більш прибуткового робочого місця на першій

позиції, а на другій та третій – відсутність перспектив кваліфікаційного росту та незадовільні умови праці [17, с. 34]. Отже, при виборі свого робочого місця молода людина часто ладна знехтувати захистом своїх трудових прав, проте у багатьох випадках саме ця проблема стає причиною втрати її робочого місця. При цьому, логічно, звичайною практикою для українських молодих прекаріїв стала часта зміна місць роботи – 47 % української молоді змінювали місце своєї роботи. Серед тих, хто міняв роботу, 26 % міняли її двічі, 25 % міняли її один раз, 22 % міняли її тричі або чотири і більше разів [17, с. 33-34]. Найвною є і проблема тимчасової зайнятості. В Україні рівень непостійної зайнятості швидко зростає: з 0,4 % у 2004 р. до 4,6 % у 2013 р. За результатами соціологічного дослідження «Молодь України-2015», 12 % молоді має тимчасову роботу, 48 % – постійну, 21 % – навчається, а 9 % молодих людей тимчасово не працюють, але шукають роботу. Крім того, є частка молоді, яка не працює, не навчається та не шукає роботу – 3 %. Тимчасову роботу частіше має молодь віком 20–24 років (17%), ніж старші вікові групи, що пояснюється відсутністю досвіду роботи та низькою кваліфікацією після закінчення навчання [17, с. 35.].

Проблема поглиблюється ще й тим, що українські молоді прекарії у багатьох випадках працюють не за фахом. Про це свідчать дані соціологічного дослідження «Молодь України-2015». Так, тільки 51 % української молоді продовжують працювати за фахом. При цьому одними з поширених причин того, що здобутий фах не забезпечує молодій людині робочого місця, є відсутність вакансій та недостатнє матеріальне забезпечення від такої роботи; рідше молодих людей не задовольняють умови роботи за фахом та інші причини [17, с. 31-32]. Ця тенденція у поєднанні із вищеописаною практикою зміни місця робіт говорить про те, що значна частина української молоді не може будувати стабільну кар'єру. Так, цікавим є факт, проілюстрований у дослідженні «Молодь України-2015»: у 50 % безробітної молоді немає свого резюме [17, с. 31]. Відомо, що у резюме пошукач роботи вказує дані про свою освіту, кваліфікацію, досвід роботи та умови бажаної роботи. Те, що половина молодих безробітних навіть не намагається оформити свій освітній та професійний досвід у структуровану форму, осмислити свої вимоги до наступного місця роботи і

визначитися зі своїми перспективами, може свідчити про те, що ці люди уникають питання оформлення своїх запитів до наступного місця роботи або не вважають за потрібне визначитися із своїм попередньо набутим досвідом і кваліфікацією та перспективами, які за допомогою них відкриваються. Таке уникання властиве, зокрема, людям, які не володіють стабільним професійним досвідом, що вимагає певної кваліфікації, тобто, інакше кажучи, немає предмету написання резюме, і особистість обирає стратегію неприйняття того факту, що професійно вона не склалася. Можливим буде припущення, що небажання оформити свій професійний досвід, знання та навички у єдину форму притаманне молодим людям, які обирають стратегію «адаптованих гнучких» та «вимушених гнучких», оскільки саме для них пріоритетним напрямком психологічного захисту є витіснення дратуючих факторів або життя зі стражданням від усвідомленої фрустрації.

У той же час далеко не всі молоді люди схильні до участі у прекарній формі трудової діяльності. Так, на питання «З якими труднощами Ви стикнулися під час пошуку роботи?» 24 % респондентів моніторингу «Молодь України-2015» відповіли, що це були пропозиції неофіційного працевлаштування, 23 % зазначили про пропозиції більш низької кваліфікації, ніж вони мають на даний момент [17, с. 31]. Отже, питання захисту трудових прав і стабільного професійного росту все ж таки є важливим для частини молоді України і стає одним із визначальних при пошуку ними роботи. Однак все ж таки слід віддати належне реальності, що це питання все ж таки не є пріоритетним у пошуку роботи серед української молоді. Пріоритетним питанням виступає можливість матеріального забезпечення та досягнення фінансового добробуту.

Матеріальне ж забезпечення української молоді наразі перебуває на низькому рівні. Важливим є не тільки фактичне матеріальне забезпечення, але і уявлення молоді України про свої фінансові здобутки і про можливість забезпечити гідний рівень життя собі і своїм близьким. Тільки 1 % молодих українців досягли бажаного фінансово забезпечення, 43 % вірять у те, що досягнуть матеріального успіху, 38 % не вірять у це, 18 % не визначилися [17, с. 18]. Ці показники вказують на високий рівень депривації молодих людей з самого початку їх професійного та дорослого

життя, їх усвідомлення своєї обмеженості і певної неповноцінності, яку вони пронесуть протягом всього свого життя без надії поліпшити його умови. Як відомо, депривація – це нестача економічного та емоційного підґрунтя, загальноприйнятого у якості базисної засади людського досвіду. Воно включає, у тому числі, дохід та забезпеченість житлом [146, с. 173]. У цьому питанні молоді українці знаходяться у невизначеному стані. Жоден респондент дослідження «Молодь України-2015» не відповів, що може придбати практично все, що захоче, натомість питання придбання житла «червоною ниткою» проходить по всіх категоріям української молоді. У цілому ж більшість молодих людей (42 %) здатна забезпечити свої базові щоденні потреби, проте не в змозі робити навіть невеликих заощаджень для придбання таких речей, як, наприклад, меблі, холодильник, телевізор [17, с. 18]. Ці дані говорять про те, що отриману заробітну плату молода людина фактично споживає, і ці гроші не йдуть на довготривалі стратегічні цілі, такі, як придбання рухомого та нерухомого майна, накопичення «фінансової подушки» до народження дитини тощо. За таких умов створення життєвих планів для молодої людини стає практично неможливим, оскільки невідомо, на які кошти здійснюватиметься їх реалізація. Таким чином, українська молодь у більшості своїй зосереджується на ситуативних потребах і відповідно ситуативних можливостях, що приносять їй максимальну вигоду тут і зараз.

Проблема із забезпеченістю власним житлом постає одним із закономірних проявів вищеописаної депривації. Однак вона має не тільки економічний, але і глибоко соціальний аспект. Так, за даними досліджень, внаслідок неможливості придбання власного житла більшість молодих людей продовжує жити з батьками [17, с. 19]. Цей тренд підтверджує дослідження «Цінності української молоді». Зокрема, у ньому наводяться такі дані: «У категорії осіб 14-19 років 84,1 % проживають разом з батьками і лише 6 % знімають житло. Молоді люди 20-24 років в основному теж проживають з батьками (62,7 %), 15,8 % їх орендують житло та 11,8 % мають власну квартиру чи будинок. Молодь у віковій категорії 25-29 років також частіше проживають у батьків (41,2 %), менше – мають власне житло (28,5 %)» [124, с. 49].

Закріплена тенденція проживання молодих українців разом зі своїми батьками приховує в собі загрозу для їхньої подальшої транзиції у доросле життя. Знаходячись у середовищі батьківського дому, молоді люди мають більше шансів стати інфантильними, втратити бажання, можливості і навички самотійно організувати своє життя, у тому числі поступово зникає і стимул формувати власну родину і власний, незалежний життєвий простір. Наявною є і сподівання на матеріальну допомогу від батьків у разі звільнення із чергового прекарного місця роботи. Про дану проблему писали такі дослідники, як Х. Ортега-і Гасет у своєму творі «Повстання мас» [93], Д. Естулін у роботі «Тавістокський інститут» [136] та ін. Особливо така інфантілізація стосується молодих чоловіків. Цікавим є і такий феномен, як інфантілізація самих батьків: батьки, проживаючи разом із дитиною, яка де факто вже стала дорослою за віковою ознакою, але фактично так і не сформувалася як самодостатня незалежна особистість, прагнуть також «не відставати» від молоді, копіюючи її повсякденні життєві практики. Дослідник соціальних процесів Д. Естулін вказує на те, що така поведінка батьків пояснюється таким чином: їм досить непросто визнати, що їхня дитина не розвинулася до стадії дорослої, самодостатньої особистості, оскільки це означає, що як батьки вони не є успішними і у вихованні зазнали помилок. Тому «коли дорослі стають самі інфантильними, їм легше примиритися з інфантильністю своїх дітей» [136, с. 255]. Інфантілізація як батьків, так і їхніх дорослих дітей проявляється у таких елементах повсякденних практик, як перегляд мультсеріалів, захоплення казковими героями, придбання одягу із героями мультфільмів, використання дитячого сленгу тощо. Можна сказати, що наявним є такий психологічний механізм захисту від стресових ситуацій, як регресія - поведінка особистості, яка означає повернення до вже пройденої стадії онтогенетичного розвитку. Однак найкарколомніший наслідок інфантілізації молодих людей виявляється не стільки у різноманітних формах її зовнішньої поведінки, скільки у закріпленні сталої риси характеру – відсутності відповідальності за власне життя і життя своїх близьких і нездатність самотійно приймати важливі життєві рішення. На більш широкому рівні розуміння ця проблема полягає у тому, що така особистість схильна до впливу різноманітних

маніпуляцій, оскільки потребує зовнішнього контролю і певного авторитету, який би нею керував. Також така «доросла дитина» не зможе виховати самостійність і відповідальність у власних дітях, і тому інфантильність у перспективі може призвести до перетворення молодих людей на однорідну масу псевдоіндивідуальностей. Однак і з вихованням наступних поколінь дорослих можуть виникнути проблеми, оскільки все поширенішою є тенденція відкладання народження першої дитини або навіть бажання ніколи не мати дітей (послідовники так званої течії «чайлдфрі»). Справедливо буде зазначити, що для українського суспільства з його укоріненими традиційними цінностями така тенденція на даний момент не є поширеною: за даними дослідження «Молодь України-2015» тільки 1 % молодих людей зазначили, що не хотіли б ніколи мати дітей, проте 16 % ще не визначилися із питанням кількості дітей у їхній родині [17, с. 16]. У той же час в інформаційному просторі ведеться активна дискусія стосовно того, чи необхідно молодим людям народжувати дітей і чи не заважають діти бути успішним. Як відомо, за принципом вікна Овертона, будь-яка соціальна настанова, що табується у суспільстві, з часом може стати загальноприйнятою нормою, якщо поступально пройде етапи впровадження у соціальне поле. Одним з таких етапів є публічний дискурс.

Політико-громадянські практики. Стратегія отримання вигоди за принципом «тут і зараз», породжена невпевненістю у завтрашньому дні і прекаризацією ринку праці, знаходить своє відбиття і у політичній діяльності молодих українців. Насамперед цей вплив простежується у консьюмеристській мотивації участі у політичних практиках. Варто зазначити, що така мотивація породжена не лише прекаризацією практик молоді взагалі, але й глибокою кризою політичної ідеології в Україні. За словами вищезитованого українського дослідника М. Шульги, українські партії сьогодні здебільшого представляють собою фінансові проекти, мета яких – здобути голоси громадян для просування у політичну еліту певних осіб. Вони не пропонують стратегічні, масштабні і детально розроблені моделі розвитку країни і суспільства, а натомість орієнтовані на прагматичні і короткотривалі цілі в інтересах окремих персон. «...за всі роки незалежності ніким не був

запропонований, у тому числі і незалежною інтелектуальною спільнотою, жоден великий проект майбутнього для суспільства, для держави. Не було навіть і утопічного, проте проекту майбутнього із надметою, проекту на десятиріччя, що був би спроможний захопити мільйони людей. Замість цього була ціла серія брехливих програм-обіцянок окремих політиків та політичних партій, присвячених, як правило, виборам президента або парламента. Найбільш масштабними проектами майбутнього для української еліти стали ідеї механічного приєднання до чужого проекту...» [134, с. 183].

Відтак, розчарувавшись у змісті політичної діяльності і розуміючи, що політики не зацікавлені у їхньому майбутньому, молоді люди перекладають прекарні стратегії на свої політичні практики. Найчастіше це означає участь у політичних акціях, мітингах, зборах, демонстраціях, протестних діях за гроші, без зацікавлення ідеологічним навантаженням політичної сили [127, с. 508]. Також поширеною є практика продажу своїх політичних голосів. Наразі в українському суспільстві присутній міф про те, що продають свої голоси лише люди похилого віку; тому іноді, як наслідок від цього соціального міфу, роблять висновок про те, що людей похилого віку слід усунути від участі у виборах, оскільки вони «проїдять» задарма майбутнє української молоді. У той же час дослідження свідчать про те, що тільки 24 % українців вважають участь у громадських та політичних акціях за гроші аморальною справою, і з них найвищий відсоток – 30 % - становлять люди похилого віку (більше 55 років), а найнижчий відсоток – 18 % - молодь [134, с.143]. Таким чином, суспільна думка необачно приписує молодим українцям високу ідейність і відданість чистій політичній боротьбі за власні інтереси. «Власні інтереси вони розглядають не через складне осмислення своєї приналежності до соціальної групи і, відповідно, групових інтересів, а через миттєву вигоду, ситуативний інтерес» [134, с. 145].

Молоді українці обирають стратегію отримання хоча б невеликих грошей «тут і зараз» від практично будь-якої політичної сили перед виборами замість того, щоб серйозно включатися у політичну діяльність [55]. Спостерігаємо такий соціальний феномен: отримуючи миттєву вигоду від участі у консьюмеристських політичних

практиках, які є прекарними за своєю суттю, торгуючи своєю громадянською ініціативою як певним товаром, що швидко псується, молоді українці задарма продають свої майбутні перспективи. Ці перспективи після виборів опиняються цілком в руках осіб, які ситуативно використовували молодих людей у якості дешевої і некваліфікованої робочої сили і, таким чином, не зацікавлені у їхньому розвитку як самодостатніх і гідних громадян, за політичну прихильність яких перед наступними виборами доведеться платити виконаними обіцянками. Можна відзначити, що консьюмеристські політичні практики, у яких бере участь українська молодь, акумулюють її прекарний стан, оскільки самі політичні сили, які у такий спосіб підтримує молодь, на пряму зацікавлені у її нестабільному фінансовому, політичному і соціальному становищі.

Не набагато оптимістичніше складається і ситуація з громадянськими практиками молодих українців. За даними дослідження «Цінності української молоді», більшість опитаної молоді (78,9 %) не бере участі у діяльності громадських організацій [124, с. 77]. За матеріалами дослідження «Молодь України-2015, серед опитаних представників молодого покоління українців 33 % відповіли, що не мають часу на зайняття громадянською активністю, 20 % зазначили, що не вірять у її результативність [17, с. 61]. Цікавим є той факт, що найбільший відсоток молодих людей, все ж задіяних у громадській діяльності, припадає на таку практику, як волонтерство (13 %), і у той же час 62 % молодих людей зазначає, що протягом останнього року не брали участь у жодній громадянській ініціативі [17, с. 62]. На основі цих даних ми вважаємо за необхідне зробити таке припущення: молоді українці у своїй громадянській активності не віддають перевагу системним практикам, як-то: участь у громадянських слуханнях, створення громадського об'єднання для поліпшення умов території, на якій проживає молода людина, - тобто практикам, які потребують налагоджених, тривалих і колективних дій – формування певної активної місцевої громади. Більш того – за даними опитувань, на думку молодих українців, саме у питанні формування своїх територіально-громадянських колективних ініціатив вони зазнають найбільшої протидії з боку держави [123]. Натомість молоді люди віддають перевагу

індивідуальним громадянським практикам або неучасті у таких практиках взагалі. Це припущення може говорити про значну атомізованість молодих українців як специфічної соціальної групи. На це ж вказує і попередньо розглянута участь молоді у політичних консьюмеристських практиках і пов'язана з ними причина – нездатність виробити спільний груповий інтерес, усвідомити свої окремі запити через цей загальний, інтегруючий інтерес. Однак у той же час висока залученість молодих людей до волонтерських практик говорить про те, що у них є креативний потенціал, бажання змінювати оточуюче середовище і життя оточуючих людей на краще, але цей потенціал є розпорошеним, йому бракує єдиного векторального напрямку, що оформив би ці індивідуальні зусилля у єдину соціальну силу.

Звідси закономірною є і неактивна участь молоді у роботі профспілок, про що вже зазначалося при розгляді життєвих стратегій прекарної молоді [17, с. 62]. Тут справедливо можна зазначити, що більшість сучасних профспілок працюють під патронатом керівництва підприємства, а тому часто виступають організацією, яка тільки підтверджує вже готові рішення цього керівництва і не виступає окремою одиницею захисту прав працівника. Однак проблема полягає у тому, що сама молодь часто незацікавлена у створенні профспілки «знизу», не займає провідну роль у такій громадській і правозахисній ініціативі, яка б дійсно забезпечила захист колективних прав працівників, хоча б і їх власними, проте організованими силами. Натомість молоді люди часто займають позицію спостереження за тим, як керівництво порушує їхні трудові права, або ж вони навіть не усвідомлюють, що їхні права порушують, оскільки не знають, що мають такі права. Про цей парадокс, як ми вже зазначали, пише український соціолог М. Шульга у своїй монографії «Дрейф на узбіччя: двадцять років суспільних трансформацій в Україні»: «Там, де високою є громадянська самосвідомість людей, там більш гостра у них реакція на порушення їхніх прав; там, де вона низька, може скластися враження про меншу кількість порушень прав людей» [134, с. 203]. Отже, маємо своєрідне «замкнуте коло»: чим менше молоді люди знають про свої права і про дієві механізми їх захисту, чим менше вони ладні докладати власних зусиль для свого правового захисту, тим більше їхніх прав порушується фактично і тим впевненішим у молодих

людей складається враження, що така «безправна» ситуація є нормою, а соціальну норму, у свою чергу, немає сенсу змінювати.

Імовірним є те, що для широкої обізнаності молодих українців у справі захисту їхніх прав необхідний певний майданчик для публічного дискурсу проблеми, для формування колективного духу правозахисної діяльності і для формування єдиного молодіжного групового інтересу. Таким майданчиком могли б стати молодіжні соціальні центри та клуби у кожному населеному пункті України. Самі молоді люди зазначають у відповідях на питання анкети, що вони потребують такого публічного місця спілкування і обговорення молодіжних ідей та ініціатив [17, с. 79]. Однак на даний момент робота молодіжних центрів та клубів є неефективною. Однією з вагомих причин цього стану є, по-перше, проблема із приміщенням центру (найчастіше він працює під патронатом органу місцевого самоврядування, але у той же час цей орган може диктувати центру умови його роботи і в разі потреби ліквідувати його право на зайняття приміщення), по-друге, часта «кулуарна» робота самих членів такого об'єднання, що стає своєрідним «закритим клубом», веде співробітництво із подібними центрами у населеному пункті або регіоні і не працює на широкий молодіжний загал. Показником такої «закритості» виступають відповіді респондентів на питання: «Чи знаєте ви про роботу молодіжних центрів / клубів у вашому місті / селі?». Здебільшого молоді люди відповідають, що нічого не знають про цю роботу, навіть якщо центр фактично існує [17, с. 79]. За даними дослідження «Цінності української молоді», про діяльність молодіжних центрів відомо лише 23,8 % опитаної молоді [124, с. 78]. Самі активісти центру часто впадають в ілюзію з приводу ефективності своєї роботи і своєї популярності на громадському рівні, і закріплює цей стереотип той факт, що часто вони працюють із такими ж громадськими активістами свого населеного пункту чи регіону, проте не орієнтуються на розширення своєї аудиторії і приєднання до себе широкого загалу молодих людей. Можна сказати, що у сфері молодіжної громадянської активності також формується своя «еліта», яка поступово формує свою закриту групу і стає відірваною від широких верств української молоді.

Соціокультурні практики. Соціокультурні практики молоді пов'язані, насамперед, зі сферою освіти та дозвілля. Здобуття освіти становить собою важливий етап на шляху до отримання бажаного фаху та пов'язаного з ним соціального статусу молодої людини, що у значній мірі визначатиме набір її соціальних ролей у майбутньому. Сфера дозвільних практик молоді становить собою не менш важливий рекреаційний ресурс для відновлення її фізичних та психічних ресурсів, витрачених на реалізацію соціальних ролей.

Як свідчать останні дослідження, попри стереотипізовану думку про те, що в соціальних настановах української молоді здобуття освіти все менше пов'язується безпосередньо із соціальним статусом особистості та можливістю забезпечити гідне життя собі та своїм близьким, орієнтація молодих людей на здобуття вищої освіти обумовлена, в першу чергу, можливістю кращого працевлаштування та отриманням високого соціального статусу. Так, за результатами дослідження «Соціально-економічний портрет студентів» (2016 р.) на запитання «Чому Ви здобуваєте вищу освіту?» половина опитаних студентів (50 %) відповіли, що прагнуть отримати знання та навички, які стануть в нагоді під час роботи, 51 % вбачають, що вища освіта надає можливість отримати хорошу роботу в майбутньому. Трохи більше третини молоді (38 %) здобувають вищу освіту для особистісного та інтелектуального розвитку. Водночас третина студентів (32 %) відповіли, що хочуть просто отримати диплом про вищу освіту, тому що наполягали батьки (8 %) та щоб переїхати в інше місто (6 %) [114]. Результати, які показує дослідження «Перехід на ринок праці молоді України. School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках», виявляє, що уявлення молодих українців про те, що здобуття вищої освіти гарантуватиме їм переваги при отриманні місця роботи, є слушними: результати обох раундів дослідження підтверджують, що отримання вищої освіти певною мірою захищає молодь від безробіття. У 2015 р. частка молоді із вищою освітою серед безробітних була меншою, ніж серед зайнятих (відповідно 45,0 % та 62,6 %). У 2013 р. відповідні значення склали 43,6 % та 63,6 %. Чим нижчим є рівень освіти, тим вище ризик потрапити до лав безробітних або економічно неактивних [96, с. 30].

Однак, хоча отримання вищої освіти і дозволяє молодим людям отримати певні преференції при зайнятті вакантних посад, здобуття конкретного фаху студентом ще не є гарантією того, що він працюватиме за обраною спеціальністю і що ця спеціальність відповідатиме природнім нахилам та здібностям студента. «За результатами дослідження «Соціально-економічний портрет студентів» (2016 р.), на вибір спеціальності впливали здебільшого власні уподобання студентів. Так, більшість студентів (50 %) обрала спеціальність, бо цікавляться нею, майже третина (29 %) – враховували престижність професії, можливість працевлаштування та гарного заробітку. В той же час 16 % обирали професію за порадою батьків, знайомих, відповідно до вартості навчання та можливості навчання за рахунок державного замовлення» [114]. Подібні тенденції фіксує і дослідження молоді «Молодь України-2015». Воно засвідчило, що 49 % молодих українців, обираючи спеціальність, на якій вони планували навчатися, орієнтувалися на спеціальності, які відповідають їхнім інтересам, захопленням, здібностям, 30 % – на спеціальності, які забезпечать гідний заробіток. Кожна десята молода людина (11 %) орієнтувалася на можливість отримати вищу освіту безкоштовно. Слід врахувати і результати дослідження «Вища освіта в Україні: громадська думка студентів», проведеного у 2015 році, згідно з якими, у майбутньому працюватимуть за отриманою спеціальністю майже половина студентів (46 %), а третина опитаних (34 %) – працюватимуть за спеціальністю у разі гідної оплати. За спеціальністю здебільшого збираються працювати студенти-митці (57 %), а студенти технічного профілю, навпаки, найменше налаштовані на роботу за обраною професією – лише 34 % планують працювати за фахом, а 41 % – залежно від майбутньої зарплати [15]. Ці дані дозволяють зробити первинний висновок про те, що питання професійного призначення поступово виходить із загального вжитку, у тому числі і серед молодих українців. Продиктовано це, в першу чергу, орієнтацією на виживання в сучасному українському суспільстві широких верств населення, про що свідчать численні дослідження [134], і разом з тим орієнтацією на заробляння грошей, аніж на реалізацію своїх здібностей і талантів, що в сучасному українському суспільстві часто суперечить один одному. Про проблему із професійним призначенням і

кар'єрної успішності свідчать такі дані дослідження «Молодь України-2015»: на питання, яких цілей у своєму житті ви вже досягли, молоді респонденти відповіли, що вже знайшли свою другу половину (32 %), народили дітей (30 %), здобули освіту для себе (30 %) – ці пункти є найпопулярнішими серед відповідей. Натомість тільки 23 % знайшли улюблену роботу, що відповідає їхнім здібностям, і тільки 7 % заробляють достатню, на їхню думку, кількість грошей на задоволення своїх потреб [17, с. 12]. Цей тренд у постановці і досягненні пріоритетних життєвих цілей підтверджують також результати опитування молоді, проведеного Центром «Омега» у 2016 р. на замовлення Міністерства молоді та спорту України. Так, майже 72 % молодих людей на перше місце серед життєвих цілей ставлять сімейне щастя. Наступними, за зниженням рейтингу, визначено такі важливі життєві складові, як: кар'єра (48 %), власна незалежність (38 %), можливість реалізувати власний потенціал (32 %) та багатство (25 %) [123, с. 30].

Отже, переважна більшість досягнутих молодими українцями життєвих цілей пов'язана із міжособистісними стосунками, у той час, як цілі, пов'язані з роллю молоді у становленні себе як затребуваного професіонала, що приносить своєю роботою користь суспільству і займається роботою, згідною зі своїми здібностями та талантами, залишаються ще недосягнутими, а інколи і невизначеними. Розрив між системою освіти і ринком праці, відсутність чітких орієнтирів при виборі спеціальності та розуміння необхідності постійного вдосконалення професійних знань і навичок призводять до того, що тільки половина (51 %) молодих людей працює за фахом і лише 35 % обрали цікаву роботу та її відповідність здібностям серед трьох найважливіших аспектів роботи. Розповідаючи про підвищення та розвиток особистісних або професійних навичок, яким займались самостійно протягом останніх 5 років, 40 % молодих людей згадали про самовдосконалення особистості, особистісний розвиток, ще 31 % назвали користування комп'ютером, і тільки 23 % згадали про самовдосконалення у сфері професійних інтересів [17, с. 25].

На нашу думку, вищеописана розбіжність між обранням спеціальності згідно з власними здібностями та вподобаннями та майбутньої роботи, яка приносить

матеріальну винагороду, але не відповідає цим здібностям, є підтвердження описаного нами явища кризи соціальних перспектив молоді України. Ця розбіжність, попри визначену реальну вигоду у грошовому еквіваленті, тим не менш приховує в собі екзистенційну загрозу для молодої людини, оскільки гальмує її особистісний творчий потенціал і у такий спосіб є одним із ймовірних каналів потрапляння молоді до лав прекаріату, із стратегією «адаптованих гнучких» та «жертв вимушеної гнучкості». Сучасне ж захоплення молоддю знаннями про особистісний розвиток і самовдосконалення можна пояснити високим тиском відповідальності на особистість з боку соціуму, який постулює ідею-стереотип про індивідуальну відповідальність особистості за свої невдачі і про зникнення самого поняття поразки чи невдачі з публічного дискурсу. Особливо цей тиск стосується молодих людей, які зазнають на собі впливу ейджизму – дискримінації за віковою ознакою, – що проявляється у стереотипах «молодь повинна працювати більше», «молодь не має права скаржитися, бо у неї і так вистачає сил», «а от у наші роки ми працювали більше» і т. п. Внаслідок таких усталених суспільних установок, що проявляються, у тому числі, і при прийнятті молодого працівника на роботу, останній змушений постійно відчувати провину у тому, що він не відповідає заданому орієнтиру невтомного працівника, і шукає виходу у ресурсах свого внутрішньопсихологічного потенціалу, що, тим не менш, не мінімізує впливу прихованої експлуатації [31, с. 54].

Ще одним наслідком нестабільності в трудових практиках прекарної української молоді і похідного від них недостатнього матеріального забезпечення є специфічна культура споживання. Оскільки потреби у матеріальних речах у молодої людини є значними, а ресурсів на усі бажані придбання їй не вистачає, то вона поступово переходить на споживання товарів низької якості та товарів, які вже були використовуваними («секонд-хенд»). Український соціолог М. Шульга вказує і на таку особливість молодих людей, як схильність до гедонізму: молода людина хоче споживати більше і отримувати через це споживання специфічне задоволення від життя. Однак, оскільки матеріальні ресурси не дозволяють їй споживати велику кількість якісних речей, вона починає споживати велику кількість мотлоху.

М. Шульга зазначає, що цей феномен є специфічним проявом бідних суспільств і своєрідною, примарною розкішшю бідних, які не хочуть самі собі зізнатися у своєму фактичному становищі [134, с. 224-225]. У свою чергу, дослідження свідчать про те, що рівень якості споживання молодих українців значно впав. Так, за результатами дослідження «Омнібус-2015», основними статтями економії стали одяг та взуття (59,1 % серед усіх опитаних, 56,3 % серед молоді віком 18–29 років), їжа (відповідно 42,5 % і 33,7 %), дорогі товари тривалого користування (відповідно 36,1 % і 35,7 %), ліки та медичні послуги (відповідно 32,5 % і 22,1 %). Молоді люди віком 18–29 років більше за всіх опитаних почали економити на відвідуванні ресторанів, інших закладів громадського харчування (35,2 % серед молоді віком 18–29 років, 29,4 % серед усіх опитаних), витратах на поїздки по Україні чи за кордон (відповідно 31,6 % і 26,5 %), дозвіллі, хобі, книгах, газетах, журналах (відповідно 26 % і 21,2 %), витратах на освіту, підвищення кваліфікації (відповідно 13,4 % і 8,2 %) [123, с. 75].

Отже, як бачимо, одним із наслідків надмірного навантаження на молодих українців, їх недостатнього матеріального забезпечення і засилля серед них суто заробітчанських інтересів є стан дозвільних практик молоді. Матеріали дослідження «Молодь України-2015» свідчать про те, що дозвілля української молоді часто перебігає у пасивній формі. Так, популярними видами дозвілля є перегляд телепередач, прослуховування музики, проведення часу у соціальних мережах. Натомість регулярні зайняття спортом, відвідування театру та участь у самодіяльності є найменш популярними способами проведення дозвілля української молоді [17, с. 45]. 75 % української молоді вважають, що в Україні є або скоріше є, ніж відсутні необхідні умови для реалізації права на спортивні заняття (заняття різними видами рухової активності). Натомість тих, хто гадає, що таких умов скоріше нема або нема, налічується 9 %. Однак навіть за наявності думки про те, що в Україні є необхідні умови для зайняття спортом, більшість молодих людей не присвячує цій активності свій час, зосереджуючись на пасивних формах підтримання здоров'я та фізичної форми, як-то: ходьба пішки, подолання або відсутність практики шкідливих звичок, намагання дотримуватися здорового

способу харчування [17, с. 49]. Найчастіше молоді люди пояснюють свою відповідь щодо необрання регулярних занять спортом браком безкоштовних секцій, високою вартістю занять або повною відсутністю спортивних секцій чи занять [17, с.49]. У цьому ми вбачаємо певне протиріччя між декларованою думкою молодих людей про достатні умови для занять спортом в Україні і їхніми нерегулярними спортивними практиками. Поширеною є відповідь молодих людей про брак вільного часу для регулярних занять спортом. Неготовність витратити час на будь-які фізичні вправи прослідковується і за результатами опитування 2016 року. Більше третини молоді (40,7 %) не займаються спортивними вправами взагалі, причому майже неістотно різниться кількість такої молоді у містах (40,2 %) та сільській місцевості (41,6 %). Кількість незайнятих фізичними навантаженнями осіб зростає з віком молодої людини – з 32,0 % серед молоді віком 14–19 років до 47,7 % серед молоді 30–34 років. Слід зазначити, що майже третина молодих людей відводять для занять спортом лише 1 годину на тиждень (29,1 %), а активними видами спорту займається 2–3 години на тиждень 16,4 % молодих людей [123, с. 35]. Отже, як бачимо, молоді українці займаються спортивними практиками нерегулярно, що, безумовно, позначається на стані їхнього здоров'я і не сприяє довгостроковій перспективі підтримання гарного самопочуття, а, отже, у такий спосіб, це є опосередкованим проявом прекарних життєвих стратегій.

Прекарні життєві стратегії мають свій вплив і на інші дозвільні практики української молоді. Як вже зазначалося вище, потреба економити в умовах виживання в сучасному українському суспільстві позначилася на таких культурно-дозвільних практиках, як читання літератури, розвиток власного хобі, відвідування культурних заходів тощо. На заміщення цих дозвільно-культурних практик приходять практики пасивного відпочинку, який не передбачає застосування активного життєтворчого потягу особистості. Цей загальний тренд у щоденних практиках українців яскраво ілюструє стаття Л. Скокової «Структура і динаміка культурно-дозвільних практик населення України» «Більшу частину вільного часу опитувані проводять удома, у родині. Найбільший обсяг занять протягом тижня за ці роки мають перегляд телепередач (79-87 %), читання газет (52-67 %),

прослуховування радіопередач (33-50 %)...Відпочивали, нічого не роблячи, 34–43 % опитуваних, і частка цих респондентів з роками зростає. Досить стрімко упродовж останніх років зростає популярність новітніх інформаційно-комунікативних технологій. Водночас скорочується обсяг практик читання, пов'язаних з паперовими носіями. Опосередковане традиційними (телебачення, радіо) і новітніми медіа домашнє дозвілля поступово займає дедалі більшу частину тижневого вільного часу опитуваних» [109, с. 460-461]. Також дослідниця зазначає, що поряд із «домашніми» дозвільними практиками трансформації зазнали і публічні дозвільні практики громадян. Зокрема, популярними публічними дозвільними практиками українців стали відвідування непродуктових магазинів і ринків (14–34 %), при яких придбання товарів розглядається не як необхідність, а як вид розваги, відвідування ресторанів, кав'ярень, пив-барів (4–11 %). При цьому вельми незначною є частка респондентів, які відвідують бібліотеки (5–7 %), театри, концерти, музеї, виставки (3-4 %), спортивні видовища (2–4 %), екскурсії (1–3 %). «Творчі культурні практики, які можна віднести до так званого серйозного дозвілля, що потребує значного часу, зусиль, компетентності, навичок, цікавлять невелику кількість опитуваних. Займаються на тижні громадською роботою 4–5 %, відвідують гуртки, курси, студії близько 2 %, беруть участь у художній самодіяльності до 1 %. Заняття, які можна віднести до хобі, преферує незначна кількість респондентів: прикладна творчість – рукоділля, вишивання, карбування тощо – 5–13 %, художня творчість – 2–4 %, колекціонування, фотографування – 2–3 %, раціоналізаторство, конструювання – 1–2 %» [109, с. 462-463]. При цьому цікавою є думка молодих українців, представники яких більше, ніж усі інші категорії населення, схильні вважати, що ситуація із дозвільними практиками в Україні змінилася на краще.

Цей загальний тренд у зміні характеру дозвільних практик населення України є актуальним і для молодих громадян і зберігається у сьогоденні, що ілюструє «Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року)». «Проведення вільного часу сучасною молоддю, переважно, має пасивний характер. Щодня або майже щодня 56 % молоді дивляться телевізор, 52 % – прослуховують музику, по 44 % дивляться вдома

фільми або спілкуються з друзями на сайтах соціальних мереж, 39 % читають новини або іншу інформацію в Інтернеті, 36 % зустрічаються і спілкуються з друзями. Щодо того, якими видами діяльності молоді люди надають перевагу принаймні раз на тиждень, то це, в першу чергу, особисті зустрічі та спілкування з друзями або знайомими (44 %), перегляд вдома кінофільмів (38 %), читання журналів і газет (29 %), підтримання хорошої фізичної форми (заняття вправами або спортивні ігри (29 %), прослуховування музики (28 %). Найбільш поширеними видами діяльності, якими молодь займається принаймні один раз на місяць, третина опитаних (33 %) назвали проведення часу на свіжому повітрі (відвідування парку, пляжу, виїзд на природу або проведення часу на відкритому повітрі), 30 % – вдосконалення побуту або ремонтні роботи у себе вдома, кожен четвертий (по 25 %) – читання журналів, газет або відвідання кафе, барів, ресторанів. Лише час від часу (рідше, ніж раз на місяць) молоді люди подорожують по Україні (56 %), відвідують концерти або шоу (48 %), музеї або художні виставки (46 %), ходять у кіно (45 %), відвідують спортивні заходи як вболівальники (36 %), ходять до нічних / танцювальних клубів або караоке-барів (34 %), ходять до театру (32 %). Щодо культурних запитів, то мало представників української молоді відвідує театр: принаймні раз на місяць таким чином проводять вільний час 9 % молодих людей, третина (32 %) ходить до театру рідше, ніж раз на місяць, 54 % ніколи не ходить до театру. При цьому лише 18 % молоді відмовляють собі у відвідуванні театру через брак коштів. Порівняно з театром, музеї та художні виставки молодь відвідує трохи частіше: принаймні раз на місяць – 12 % молоді, рідше, ніж раз на місяць – 42 %. Не відвідує музеї та художні виставки 39 % молодих людей. Ніколи не читають книжок 17 % молодих людей і стільки ж читають їх щодня (17 %), майже кожен четвертий (23 %) – рідше, ніж раз на місяць. Про те, що не вистачає коштів на задоволення потреб у читанні, заявили лише 6 % респондентів» [123, с. 97-99].

Такі дані досліджень говорять про те, що у способі організації свого дозвілля молоді люди рідко застосовують свій творчий потенціал, докладають певних зусиль і розвитку своїх навичок, які не приносять їм відкритої консьюмеристської користі. Частою відповіддю молодих людей на питання, чому вони не займаються творчою

продуктивною діяльністю під час свого дозвілля, є твердження про те, що їм бракує часу і грошей. Фактично весь час, який припадає на дозвілля пересічного молодого прекарія, він реалізує на відновлення своїх фізичних ресурсів, а на зайняття творчими видами активності у нього не вистачає життєвої енергії. Особливо цей феномен помітний у діяльності молодих заробітчанин, які переселяються до великих міст із провінції у сподіванні знайти своє життєве призначення. Часто такі молоді люди тяжко працюють на прекарній роботі, яка не забезпечить їм ні стабільного фінансового росту, ні здобуття кар'єрних висот, без відпочинку весь робочий тиждень, а протягом вихідних днів вони намагаються відновити свої фізичні ресурси на весь наступний робочий тиждень. Про такий життєвий стиль красномовно свідчать різноманітні картинки, меми та комікси у соціальних мережах, які активно схвалюють молоді люди. Основне гасло, яке у них постулюється, - треба якимось чином дожити до вечора п'ятниці; тоді, власне, і настане життя (сон, прийняття їжі, перегляд серіалів вдома), яке триватиме рівно до ранку понеділка. Таким чином, у свідомості молодих людей закріплюється стереотип, що більше половину свого життя вони «марнують» на роботі, а залишок часу намагаються «вирвати» у життя ті невеликі крихти задоволень, які воно може їм запропонувати. Про ставлення молодих людей до власного життя як до незаперечної цінності, як до великого творчого проекту, як до сфери реалізації свого бачення відносин між людьми і ставлення до себе у такому випадку не доводиться говорити.

Цікавим є і така поширена думка серед молодих людей: за даними дослідження «Молодь України-2015», 62 % з них прагнуть регулярно їздити на відпочинок за кордон і у той же самий час 68 % ніколи не бували за кордоном [17, с. 45-46]. Постає питання: який мотив змушує молодих українців так хотіти потрапити за кордон, якщо переважна більшість із них протягом свого вільного часу не цікавиться історією, культурою, звичками і традиціями інших країн, натомість надаючи перевагу пасивним видам дозвілля? До того ж наведені вище дані красномовно говорять, що більшість молодих українців не можуть собі дозволити такий дорогий спосіб проведення дозвілля. Ми робимо припущення, що таке популярне бажання

регулярних закордонних подорожей молодих українців можна пояснити декількома причинами:

- по-перше, витіснена потреба втекти хоча б на якийсь час від проблем, які постійно трапляються вдома, у рідному місті, у рідній країні і які неможливо вирішити самостійно; також бажання побачити інакші зразки способів життя;

- по-друге, «пласке мислення», яке активно формується соціальними мережами: необхідна «картинка успіху», навіть якщо фактично ця картинка не підкріплюється статусом, здібностями і можливостями особи; часто особа зазнає прямих матеріальних збитків для того, щоб забезпечити цю «пласку картинку» і відправити як меседж її своїм знайомим у соціальних мережах, тим самим підвищивши свій соціальний престиж;

- по-третє, феномен, який описав З. Бауман у своєму творі «Від паломника до туриста»: людині у середовищі постмодерну потрібен дім, у який вона хоче повертатися час від часу, проте коли вона живе у ньому безвиїзно, то починає сприймати цей дім як свою в'язницю [7].

Таким чином, омріяні подорожі за кордон для молодих українців, постають як ефемерний спосіб позбавлення проблем, породжених прекарною, нестабільною реальністю. Проте така «пігулка від прекарності» триватиме недовго: повернувшись додому, ці молоді люди будуть ще більше розчарованими оточуючою реальністю, і віртуальний престиж, породжений виставленими світлинами у соціальних мережах, не буде здатен компенсувати дійсні будні виживання, з якими молоді українські прекарії стикаються кожного дня [32, с. 249].

Наявною є і така тенденція у настроях української молоді, коли значна частина її починає мріяти виїхати за кордон на тимчасові заробітки, аніж жити в Україні і розвивати її потенціал. Так, «із зменшенням віку збільшується кількість тих людей, які вважають еміграцію найкращим способом вирішення проблем із незадовільним матеріальним станом» [124, с. 48]. Загалом бажання поїхати за кордон на тимчасові заробітки в найближчому майбутньому висловили особи віком 20-24 років (24 % серед усіх опитаних) та 25-29 років (22,4 % серед усіх опитаних) [124, с. 58]. Хоча респонденти, які виявляють готовність податися на тимчасові заробітки за кордон,

здебільшого планують потім повернутися в Україну, їхня зневіра у те, що на Батьківщині можливо отримувати гідну заробітну плату, говорить про брак поступальних стратегій життєвого успіху молоді саме на цій території і саме у цих соціальних умовах. Це означає, що Україна у значної частини її молодих громадян не асоціюється із країною, де можна стати успішним, реалізуючи виважений життєвий план.

Отже, в цілому можна зазначити, що прекарні трудові практики згубно впливають на стан розвитку української молоді та української держави загалом. Молоді українці поступово орієнтуються на практику виживання у складних економічних, політичних та соціокультурних умовах. Це, у свою чергу, має свій негативний вплив як на особистісному, так і на громадянському та національному рівнях. На особистісному рівні молодий український прекарій стає атомізованою соціальною одиницею, поступово втрачає навички колективного захисту своїх трудових прав і перестає мислити категоріями групових інтересів, зосереджуючись виключно на інтересах індивідуальних та ситуативних. Від такої життєвої стратегії страждає захист його трудових прав, які самотійно, виключно власними зусиллями він не здатен захистити.

На громадянському рівні це відбивається у дефіциті суто громадянських, колективних ініціатив і неефективній роботі громадянського суспільства як специфічного соціального інституту, що покликаний контролювати діючі державні органи, агрегувати до них певні колективні запити. Роль молоді у цій діяльності є визначальною, оскільки саме вона задає нові зразки поведінки в мінливих умовах сьогодення і повинна формувати усталені колективні соціальні практики нового зразка. Натомість українська прекарна молодь втрачає навички такої діяльності, зосереджуючи свою увагу на хиткому і нестабільному мікрокосмі власної атомізованої життєдіяльності.

У результаті дефіциту громадянської ініціативи на національному рівні відбувається стагнація розвитку української нації: Її основні продуктивні сили оформлюються у вигляді окремих атомізованих суб'єктів інтересу, при цьому не оформлюється загальнонаціональний інтерес і загальнонаціональна ініціатива.

Зрозуміло, що загальнонаціональна ініціатива, значну роль в якій відіграють молоді люди, повинна проявляти себе у тандемі із ініціативою діючої влади, проте у ній в українських реаліях відбувається перманентна криза. В цілому криза національної ініціативи, криза соціальних перспектив і загальнонаціонального інтересу проявляється у відсутності масштабних проєктів розвитку і великих способів реалізації цих проєктів. Так, молодь України на даному етапі не задіяна в реалізації масштабних національних проєктів розвитку нашої держави. Натомість вона в цілому зосереджена на виконанні прекарних обов'язків (здебільшого у сфері послуг), які у перспективі не призводять до переходу на вищі рівні розвитку держави і на підвищення життєвого рівня як цілої нації, так і пересічного громадянина. Виникає ситуація незатребуваності молодіжного потенціалу, молодіжної життєвої енергії, молодіжної творчості на теренах української держави: цим силам фактично немає адекватного місця застосування. У той же час молодіжний потенціал, спрямований у певне русло під детально розробленою ідеологією та стратегічним планом розвитку держави міг би стати точковою рушійною силою виходу зі стану трансформаційної нестабільності в Україні.

Висновки до другого розділу

Молодь є соціально-демографічною групою, особливо вразливою до впливу прекарних тенденцій. Така вразливість пояснюється онтогенетичними та психофізіологічними особливостями молодих людей, які притаманні їм з причини їхнього особливого соціального статусу та ролі – транзиції у доросле життя і переходу від стану дитини до стану самодостатньої дорослої особистості. Такі онтогенетичні властивості, як перехідний статус молоді по відношенню до поколінь дітей та дорослих, незнання власного потенціалу, істинних потягів до «спорідненої» праці, схильність до максималізму, невміння знаходити компроміс між власними ідеалами та об'єктивною реальністю, високий ступінь навіюваності, некритичність до отриманої інформації, роблять свідомість молодої людини вразливою до тенденцій перманентної невизначеності, більше того – часто роблять їх привабливимом для молодої людини. У той же час поширення прекарних тенденцій у соціальних практиках молоді сприяють її атомізації, формуванню фрагментарного мислення, заниженої самооцінки, витіснення дратуючих факторів у сферу підсвідомого, відмови від юнацьких мрій та природніх нахилів до визначених видів діяльності. Усі ці фактори у перспективі можуть призвести до нищівної кризи середнього віку прекарного, але вже дорослого працівника, яку останній може і не подолати. У соціальній площині можливе витіснення частини молодих прекарних працівників за межі суспільства і залучення їх до практик, що стануть альтернативою напівлегальним прекарним, – до кримінальних практик та дауншифтингу. У площині екзистенційного відчуття реальності прекарність може призвести у свідомості молодої людини до орієнтації у життєвому процесі виключно на плинний момент часу, поза яким не існуватиме ні минулого, ні майбутнього; зникне наступність поколінь, натомість відбуватиметься детрансценденталізація нахилів та потягів пересічної особистості, для якої великі цілі і значні звершення, що осягають і стосуються декількох поколінь і сприяють соціальному безсмертю, стануть неактуальними. У цьому контексті молодь як особлива соціально-демографічна група являє собою специфічний «тамбур» прекаріату, оскільки саме через неї прекаріат поповнюється представниками наступних поколінь, які

передають своїм нащадкам прекарні зразки трудової поведінки. Внаслідок цього прекарність і похідне від неї безправне становище робітників і зміна стилю їхнього життя, орієнтація на посттранценденталістські тенденції у соціальних практик закріплюватимуться і отримуватиме міжгенераційну структуру. Тому для того, щоб мінімізувати наслідки прекарності у всіх вищезокреслених перспективах і зберегти сенсовідтворювальну діяльність у суспільстві, необхідним є увага і реформування та вдосконалення трудових (а відтак і соціально-побутових, політичних, культурних і т. ін.) практик молоді.

У вітчизняних реаліях українська молодь вже впевнено демонструє прекарні моделі поведінки, які проявляються у її трудових, політичних, соціокультурних практиках. Зміни ж у характері соціальних практик української молоді знаходять своє відображення також у зміні її екзистенційної позиції та настанов. У цілому українська молодь демонструє такі ж тенденції прекаризації своїх соціальних практик та свідомості, як і прекаризована молодь глобалізованого світу загалом. Зокрема, серед таких тенденцій можна виділити: орієнтацію на плинний момент часу, реалізацію максимальної кількості можливостей у короткостроковій перспективі, при цьому – непопулярність довгострокових перспектив та моделі докладання значних зусиль для отримання результату у пролонгованому майбутньому, регрес у практиках дозвілля і брак систематизованої діяльності тощо. Однак у вітчизняних реаліях розгортання прекарності у молодіжному середовищі має і свої особливості. Так, в Україні прекаризація трудових і похідних від них соціальних практик відбувається на тлі кризи соціальних перспектив молоді, що поглиблюється явищем селекторного колапсу в українських державних трансформаційних процесах. Внаслідок селекторного колапсу українських соціальних трансформацій українська молодь втрачає ті механізми соціальних ліфтів, які є доступними для молодих прекаріїв країн з розвинутою неоліберальною економікою. Відтак перспективи прекарної української молоді опиняються під загрозою, що порушує питання непривабливості для неї подальшого проживання на теренах України і вкладання своїх матеріальних, фізичних, творчих ресурсів у її довгостроковий розвиток. Селекторний колапс у справі прекаризації трудових і

похідних від них соціальних практик спричинює і такий стан, коли перманентна невизначеність у питанні захисту трудових прав молодих українських прекаріїв поглиблюється станом соціальної аномії та невизначеності у базових принципах функціонування державної системи загалом. У такий спосіб прекаризація свідомості молодих українців та їхня орієнтація на плинний момент часу набувають не тільки характеру тенденції, присутньої практично у всьому неоліберальному економічному просторі, але і характеру втечі від мінливої, незрозумілої і небезпечної реальності. В контексті такої ментальної втечі розгортаються і різноманітні адаптивні стратегії молодих українців до прекарної соціальної дійсності, які засновані на механізмах психологічного захисту, що у багатьох випадках збіднює креативний та інноваційний потенціал української молоді, робить її простим виконавцем наданої роботи, проте сприяє знеціненню її як самодостатньої творчої одиниці, ладної змінювати особисте життя, свій соціальний простір, свою країну та приймати участь у процесі життєвого сенсотворення.

Список використаних джерел до другого розділу

1. Аза Л. О., Москаленко В. В. Соціалізація // Соціологія : короткий енциклопедичний словник / під ред. В. І. Воловича. Київ, 1998. С. 479-480.
2. Аристотель. Политика. Москва : АСТ, 2006. 393 с.
3. Арон. Р. Демократия и тоталитаризм / пер. с фр. Г. И. Семенова. Москва : Текст, 1993. 303 с.
4. Бабосов Е. М. Социология : энциклопедический словарь. Москва : Либроком, 2009. 480 с.
5. Балакірева О. М. Диференціація життєвих шляхів молодого покоління залежно від факторів соціального середовища // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. 2007. № 13. С. 6-9.
6. Бархаев А. Б. Социально-психологические условия становления волонтерства как социальной практики современной молодежи // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21–22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 275-277.
7. Бауман З. От паломника к туристу // Социологический журнал. 1995. № 4. С. 133-154.
8. Бауман З. Текущая современность / пер. с англ. под. ред. Ю. В. Асочакова. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 240 с.
9. Бойко Н. Інтернет як ресурс впливу громадян на владу в сучасному українському суспільстві // Українське суспільство, 1992–2013. Стан та динаміка змін : соціологічний моніторинг / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2013. С. 375-381.
10. Бонхёффер Д. Жить вместе : пер. с нем. Москва : Рашн Ресорсес Пресс, 2000. 112 с.
11. Боряз В. Н. Молодёжь: методологические проблемы исследования. Ленинград: Наука, 1973. 155 с.

12. Вежновец Н. Е. Молодежь // Социология : энциклопедия / сост. А. А. Грицанов и др. Минск, 2003. С. 572-573.
13. Ведров О. В каком темпе бригадир кричит, в таком темпе нужно и работать / Олексій Ведров [Електронний ресурс] // Інтернет-журнал «Спільне». 2012. Дата оновлення: 28.11.2012. Режим доступу: <http://commons.com.ua/v-kakom-tempe-brigadir-krichit-v-takom/> (дата звернення: 12.12.2014).
14. Виготський Л. С. Структура і динаміка віку // Психологія розвитку та вікова психологія / Кутішенко В. П., Ставицька С. О. Київ, 2009. С. 67-78.
15. Вища освіта в Україні: громадська думка студентів [Електронний ресурс] // Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, фірма «Юкрейніан соціолоджі сервіс». 2015. Дата оновлення: 10.06.2015. Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/vishcha-osvita-v-ukraini-gromadska-dumka-studentiv> (дата звернення: 15.06.2015).
16. Воловская Н. М., Плюснина Л. К., Русина А. В. Незанятое население и самозанятость в сибирском регионе // Социологические исследования. 2015. № 5. С. 52-60.
17. Волосевич І., Герасимчук С., Костюченко Т. Молодь України-2015 : матеріали соціологічних досліджень «ГФК ЮКРЕЙН». Київ : ООН в Україні, 2015. 88 с.
18. Воронова А. В. Неформальные социальные практики самореализации молодежи в системе социокультурных образований [Електронний ресурс] // Современные исследования социальных проблем. 2012. № 7. Дата оновлення: 07.08.2013. Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/neformalnye-sotsialnye-praktiki-samorealizatsii-molodezhi-v-sisteme-sotsiokulturnyh-obrazovanii> (дата звернення: 23.10.2015).
19. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва : Эксмо, 2005. 1136 с.
20. Гладков П. А. Дауншифтинг и аномия: классическая теория Р. К. Мертон и ее современное приложение [Електронний ресурс] // Гуманитарные научные исследования. 2012. № 3. Дата оновлення: 08.03.2012. Режим доступу: <http://human.snauka.ru/2012/03/1868> (дата звернення: 18.05.2014).

21. Гнучке використання персоналу, аутсорсинг, аутстафінг, позикова праця як форми нестандартної (нестійкої) зайнятості і їх застосування в Україні: допоміжні матеріали по діях профспілкових організацій в умовах застосування нових форм зайнятості працівників [Електронний ресурс] // Донецький обласний совет профсоюзів. Дата оновлення: 14.11.2015. Режим доступу: <http://www.osps.dn.ua/index.php?type=material&task=1119> (дата звернення: 20.11.2015).
22. Головатий М. Ф. Навчи себе сам. Київ : МАУП, 2002. 120 с.
23. Головаха Є., Жуленьова О. Соціальна напруженість і потенціал протесту в українському суспільстві // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін / Інститут соціології НАН України. Київ, 2015. С. 193-202.
24. Гончарова Е. А. Адаптивные механизмы психики современных прекариев: особенности, проблемы, скрытая социальная угроза // Actual Questions and Problems of Development of Social Science : Internat. scientific-pract. conf., Kielce, June 28–30, 2016 / Holy Cross University ; Faculty of Liberal Arts and Education. Kielce, 2016. P. 162-165.
25. Гончарова О. О. Маніпулювання свідомістю молоді як одна із особливостей трансформації сучасного українського суспільства // Роль суспільних наук у забезпеченні стабільності і розвитку глобальних світових процесів у ХХІ ст. : за матеріалами міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 3–4 квітня 2015 року / Київ. наук. суспільствознавча організація. Київ, 2015. С. 70-74.
26. Гончарова О. О. Маніпулятивні практики: теоретичний контекст // Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : за матеріалами звітно-наук. конф. викладачів, аспірантів і докторантів Ін-ту соціології, психології та соціальних комунікацій / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. Вип. 1. С. 20-24.
27. Гончарова О. О. Мистецтво жити в суспільстві некалькульованого ризику: соціологічно-філософський аспект // Актуальні проблеми філософії та соціології.: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 4. С. 50-54.

28. Гончарова О. О. Ризики життєвих стратегій: теоретико-методологічний дискурс // Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень : за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 20–21 лютого 2015 року / НО «Відкрите суспільство». Дніпропетровськ, 2015. С. 37-42.
29. Гончарова О. О. Соціальна апатія та соціальний протест як форми біфуркації в умовах трансформаційних суспільств // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2014. Вип. 16. С. 103-116.
30. Гончарова О. О. Соціальна апатія та соціальний протест як чинники динаміки соціальних систем // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності»: за матеріалами II Міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 13–14 лютого 2015 р. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2015. С. 37-40.
31. Гончарова О. О. Соціальні практики маніпуляції свідомістю молоді // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії / М-во освіти і науки України, Запорізька державна інженерна академія. З., 2017. Вип. 69. С. 51-56.
32. Гончарова О. Сучасні практики маніпуляції свідомістю молоді // Молодіжна політика: проблеми та перспективи : зб. наук. пр. / Дрогобиц. держ. пед. ун-т імені Івана Франка. Дрогобич ; Жешув, 2015. Вип. 6. С. 244-251.
33. Грей С. Чотири міфи про «клас фрилансерів» [Електронний ресурс] / Сара Грей // Інтернет-журнал «Спільне». 2015. Дата оновлення: 18.06.2015. Режим доступу: <http://commons.com.ua/chotiri-mifi/> (дата звернення: 29.06.2015).
34. Громадський моніторинг якості адміністративних послуг, які надаються Міністерством юстиції України : аналітичний звіт / заг. ред. Тимощука В. П., Курінного О. В. Київ : ФОП Москаленко О. М., 2016. 96 с.
35. Желнина А. А., Зиновьев А. А., Кулева М. И. «На районе»: молодежные солидарности на городской периферии // Социологические исследования. 2013. № 10. С. 69-76.
36. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата

- оновлення: 14.09.2003. Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2998-12> (дата звернення: 20.08.2016).
37. Заславская Т. И. Современное российское общество: социальный механизм трансформации. Москва : Дело, 2004. 400 с.
38. Здравомыслов А. Г. Потребности. Интересы. Ценности. Москва : Политиздат, 1986. 223 с.
39. Зеленков М. Ю. Социологический взгляд на проблемы современной российской молодежи [Электронный ресурс] // Электронный научно-практический журнал «Современные научные исследования и инновации». 2014. № 5. Дата оновлення: 17.05.2014. Режим доступу: <http://web.snauka.ru/issues/2014/05/33920> (дата звернення: 18.09.2015).
40. Зиммель Г. Избранное : в 2 т. Москва : Юрист, 1996. Т. 1. 671 ; Т. 2. 607 с.
41. Зубок Ю. А., Чупров В. И. Социокультурный механизм формирования отношения молодежи к образованию // Социологические исследования. 2013. № 1. С. 78-90.
42. Зязюн І. А. Свобода діяльності суб'єктів учіння у цілепокладанні громадянської активності // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Історія. Філософія. Політологія. Київ, 2010. Вип. 1. С. 47-53.
43. Изгоев А. С. Об интеллигентной молодежи: заметки о ее быте и настроениях [Электронный ресурс] // Электронная библиотека «Вехи» : сб. ст. о рус. интеллигенции. Дата оновлення: 12.03.2012. Режим доступу: <http://www.vehi.net/vehi/izgoyev.html> (дата звернення: 17.04.2014).
44. Иконникова С. Н. Молодежь: социологический и социально-психологический анализ. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1974. 53 с.
45. Йонсон С. Запаковані [Электронный ресурс] / пер. Лілія Чуліцька та Роксолана Машкова // Інтернет-журнал «Спільне». 2012. Дата оновлення: 24.10.2012. Режим доступу: <http://commons.com.ua/zapakovani/#more-13368> (дата звернення: 17.09.2015).
46. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. XXI век. Москва : Алгоритм, 2013. 432 с.

47. Кирдяшкин И. В. Молодежь как дефиниция перехода // Известия Томского политехнического университета. Томск, 2012. Т. 321, вып. 6. С. 173-177.
48. Клеман К. Флексибельность по-русски // Социологический журнал. 2007. № 4. С. 74-91.
49. Ковалёва А. И., Луков В. А. Социология молодежи : теоретические вопросы. Москва : Социум, 1999. 234 с.
50. Козина И. М. Работники заемного труда // Социологические исследования. 2013. № 5. С. 19-31.
51. Козлов А. А., Лисовский А. В. Молодой человек: становление образа жизни. Москва : Политиздат, 1986. 168 с.
52. Кон И. С. Молодежь / Игорь Кон // Философский энциклопедический словарь / редкол.: Аверинцев С. С. и др. 2-е изд. Москва, 1989. С. 413-414.
53. Кон И. С. Психология ранней юности. Москва : Просвещение, 1989. 256 с.
54. Конт О. Дух позитивной философии / пер. с фр. И. А. Шапиро. Ростов-на-Дону : Феникс, 2003. 251 с.
55. Косякова Н. Як студенту заробити на виборах ? [Електронний ресурс] // Електронний портал «Солдат-студент». Дата оновлення: 10.10.2015. Режим доступу: <http://soldat-student.com.ua/yak-studentu-zarobiti-na-viborah/> (дата звернення: 20.06.2016).
56. Куцепал С. В. Інфосфера як простір буття сучасної людини // Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія : зб. наук. пр. до 75-річчя Національного авіаційного університету. Київ, 2008. № 1 (7). С. 25-29.
57. Куцепал С. В. Homo virtualis як продукт культури інформаційного суспільства // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2009. Вип. 25. С. 195-201.
58. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. Москва : Гнозис, 1995. 192 с.

59. Лапина-Кратасюк Е. Особенности новых медиа [Электронный ресурс] // Интернет-проект о современной фундаментальной науке «Постнаука». 2015. Дата оновлення: 21.01.2015. Режим доступу: <http://postnauka.ru/video/38005> (дата звернення: 22.01.2015).
60. Лашевская А. Д. Социальный протест и социальная критичность: новые времена // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология / Мин-во образования и науки РФ, Пермский гос. нац. исслед. ун-т. Пермь, 2013. № 2 (14). С. 15-21.
61. Лебедев С. А. Философия науки : словарь основных терминов. Москва : Академ. проект, 2004. 320 с.
62. Левашов В. К. Риски устойчивого социально-политического развития // Социологические исследования. 2013. № 10. С. 61-69.
63. Левикова С. И. Неформальная молодежная субкультура как новая социальная практика и место поиска идентичности молодежи в современном мире // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21–22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 223-225.
64. Лисовский В. Т. Социология молодёжи. Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1996. 361 с.
65. Литвинчук О. В. Историчні аспекти маргінальності // Гілея. Историчні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. Вип. 90. С. 209-212.
66. Литвинчук О. В. Трансформації ідентичностей у контексті адаптивних процесів // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2016. Вип. 65. С. 107-116.
67. Литовченко І. В. Особливості сучасних засобів масової інформації як соціального інституту інформаційного суспільства // Вісник Національного

- авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. Київ, 2014. Т. 19, № 1. С. 37-40.
68. Луков В. А. Концептуализация молодежи в XXI веке: новые идеи и подходы // Социологические исследования. 2012. № 1. С. 5-17.
69. Луков В. А. Теории молодежи : междисциплинарный анализ. Москва : Канон + РООИ «Реабилитация», 2012. 528 с.
70. Лупандин В. Н. Ценностные ориентации российской молодёжи в условиях общества риска // Вестник Орловского государственного университета. Серия: Новые гуманитарные исследования. Орел, 2008. № 2. С. 217-223.
71. Луценкова Т. М. Содержательная и временная характеристики жизненных стратегий современной молодежи // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21–22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 175-177.
72. Ляшко С. В. Виртуальное общение в повседневных практиках современной молодежи // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21–22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 227-229.
73. Макеев С. А. Состояние и перспективы исследований социальной стратификации // Проблеми розвитку соціологічної теорії : матеріали VII Всеукр. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: множинність сучасності та простори ідентичностей», Київ, 20-21 травня 2010 / Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка ; Ін-т соціології НАН України. Київ, 2010. С. 12-17.
74. Малахов В. С. Алотоны и автохтоны: мигранты как субъект социального взаимодействия // Политические исследования. 2015. № 1. С. 111-125.
75. Манхейм К. Диагноз нашего времени. Москва : Юрист, 1994. 700 с.

76. Маркузе Г. Одномерный человек / пер. А. Юдина. Москва : REFL-book, 1994. 304 с.
77. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / пер. с англ. А. М. Татлыбаевой. Санкт-Петербург : Евразия, 1999. 478 с.
78. Матвеева Н. А. Социальная толерантность молодежи: теория и практика межгруппового взаимодействия // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21–22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 11-13.
79. Матеріали Державної служби зайнятості України: на основі даних Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. Дата оновлення: 07.07.2017. Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350797> (дата звернення: 08.07.2017).
80. Мелашенко Е. А. Особенности конструирования практик жизненного успеха // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21-22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 60-63.
81. Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура // Социологические исследования. 1992. № 2/4. С. 118-124.
82. Молоде Покоління України: ескіз Соціального Портрета / Укр. наук.-дослід. ін-т проблем молоді ; В. М. Балакірева, Л. В. Волинець, М. Ф. Головатий та ін. Київ : А.Л.Д., 1995. 89 с.
83. Молодь України у дзеркалі соціології / за ред. О. М. Балакірева, О. Яременко. Київ : Укр. ін-т соціологічних досліджень, 2001. 210 с.
84. Молодь України: від освіти до праці / С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, І. Марценюк. Київ : НаУКМА, 2010. 204 с.
85. Муляр В. І. Самореалізація особистості як соціальна проблема (філософсько-культурологічний аналіз). Житомир : Вид-во ЖІТІ, 1997. 214 с.

86. Населення України. Трудова еміграція в Україні / під ред. Е. М. Лібанової, О. В. Позняка, О. А. Малиновської. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2010. 233 с.
87. Немчинов І. Г. Осмислення історії як соціальної реальності: нова парадигма філософсько-історичного значення // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. Вип. 84 (№ 5). С. 255-257.
88. Ницше Ф. Злая мудрость : афоризмы и изречения. Москва : Триада-Файн, 1993. 240 с.
89. Нікітіна Т., Любива Т. Громадянська активність населення України // Українське суспільство, 1992–2013. Стан та динаміка змін : соціологічний моніторинг / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2013. С. 107-112.
90. Новейший социологический словарь / сост.: А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин и др. Минск : Книжный дом, 2010. 1312 с.
91. Новиков Б. В. Отчуждение : сб. ст. Киев : Четверта хвиля, 2009. 376 с.
92. Омельченко Е. Л. Солидарности и культурные практики молодежи начала XXI века : теоретический контекст // Социологические исследования. 2013. № 10. С. 52-61.
93. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс. Москва : АСТ, 2002. 510 с.
94. Паращевін М. Релігія як фактор суспільної активності населення // Українське суспільство, 1992–2013. Стан та динаміка змін : соціологічний моніторинг / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2013. С. 12-134.
95. Пелевин В. Операция «BurningBush» // Ананасная вода для прекрасной дамы : сб. рассказов и повестей / Виктор Пелевин. Санкт-Петербург, 2016. С. 7-129.
96. Перехід на ринок праці молоді України: результати міжнародного дослідження «School-to-work transition surveys» в Україні у 2013 та 2015 роках / Е. Лібанова, О. Цимбал, О. Ярош, Л. Лісогор. Женева : Міжнар. бюро праці, 2016. 125 с.
97. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Москва : Просвещение, 1969. 172 с.

98. Піча В. М. Культура вільного часу: філософсько-соціологічний аналіз. Львів : Світ, 1990. 149 с.
99. Померанц Г. С. Страстная односторонность и бесстрастие духа. 2-е изд. испр. Санкт-Петербург : Центр гуманитар. инициатив : Университетская книга, 2014. 618 с.
100. Ремарк Э. М. Триумфальная арка. Москва : Вита-центр, 1992. 448 с.
101. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. Москва : Изд-во АН наук СССР, 1957. 328 с.
102. Руссо Ж.-Ж. Сочинения. Калининград : Янтарный сказ, 2001. 416 с.
103. Ручка А. О. Ідентифікаційний потенціал особистісних взірців // Соціокультурні ідентичності та практики / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2002. С. 195-200.
104. Саєнко Ю. Молодь: зміни в суспільній свідомості // Українське суспільство, 1992 – 2013. Стан та динаміка змін : соціологічний моніторинг / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2013. С. 344-340.
105. Самаркина И. В. Политическая картина мира и общественные практики молодежи: опыт эмпирического исследования // Человек. Общество. Управление. 2010. № 4. С. 36-45.
106. Санкова Л. В. Прекаризация занятости в современной экономике: системный риск или «особая» форма флексибилизации // Уровень жизни населения регионов России. 2014. № 4 (194). С. 44-53.
107. Сидоренко Н. Ценности нового поколения [Електронний ресурс] // Интернет-издание «Краматорская правда». 2015. Дата оновлення: 18.10.2015. Режим доступу: http://krampravda.dn.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=6279:2015-10-18-06-40-35&catid=32:culture&Itemid=59 (дата звернення: 20.12.2015).
108. Скокова Л. Залученість населення України до практик споживання музики // Українське суспільство, 1992–2013. Стан та динаміка змін : соціологічний моніторинг / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2013. С. 401-410.

109. Скокова Л. Структура і динаміка культурно-дозвілєвих практик населення України // Українське суспільство. Двадцять років незалежності : соціологічний моніторинг / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2011. С. 458-470.
110. Сохань Л. В. Потенциал молодёжи как личностный ресурс регулирования событийной насыщенности жизни // Молодь в умовах нової соціальної перспективи : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф., м. Житомир, 17–18 травня 2005 р. / Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна» (Житомир. філіал). Житомир, 2005. С. 150-152.
111. Социокультурные практики: теория и методы исследования : науч. альманах / под ред. П. К. Гречко и Ю. М. Резника. Москва : Изд-во РУДН, 2012. Т. 1: Идентичность и социальное конструирование. 235 с.
112. Социология контркультуры: инфантилизм как тип мировосприятия и социальная болезнь / Ю. Н. Давыдов, И. Б. Роднянская, Г. В. Осипов, В. А. Карпушин. Москва : Наука, 1980. 264 с.
113. Соціальні умови попередження девіантної поведінки молоді на сучасному етапі / О. Балакірева, П. Дупленко, І. Жогло та ін. // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання : зб. наук. публ. / Укр. ін-т соціальних досліджень. 2008. Вип. 7. С. 58-65.
114. Соціально-економічний портрет студентів [Електронний ресурс] : результати опитування / Т. Жерьобкіна, М. Куделя, І. Самохін та ін. Київ : Аналітичний центр «Cedos». Дата оновлення: 30.05.2016. Режим доступу: <https://www.cedos.org.ua/uk/osvita/sotsialno-ekonomichniy-portret-studentiv-rezultaty-opytuvannia> (дата звернення: 17.09.2016).
115. Статистичний щорічник України за 2014 рік / за ред. І. М. Жук. Київ : Держ. служба статистики України, 2015. 586 с.
116. Статистично-аналітичний огляд стану ринку праці у I півріччі 2014 року [Електронний ресурс] / Державна Служба Статистики України. 2014. № 279/0/09.1-29вн-14. С. 6. Дата оновлення: 17.10.2014. Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/rp/pres-reliz/arh_pr2012.html (дата звернення: 25.08.2015).

117. Стратегічні пріоритети молодіжної політики: освіта зайнятість, житло: щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2013 р.) / під. ред. Г. М. Надтоки, С. І. Болтівець, В. О. Рябенко та ін. Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2014. 368 с.
118. Стэндинг. Г. Прекариат: новый опасный класс / пер. с англ. Н. Усова. Москва: Ад Маргинем Пресс, 2014. 328 с.
119. Суїменко Є., Семашко О., Сакада М. Особливості працевлаштування столичної молоді України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2003. № 2. С. 160-183.
120. Тихонович В. О. Мотиви трудової активності особи. Київ : Наук. думка, 1972. 136 с.
121. Торосян Н. Г. Субкультуры и их роль в обществе // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21–22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 259-260.
122. Украина поднялась на три пункта в рейтинге Doing Business-2017. [Електронний ресурс] // Інтернет-издание «Экономическая правда». 2016. Дата оновлення: 25.10.2016. Режим доступу:<http://www.epravda.com.ua/rus/news/2016/10/25/608951/> (дата звернення: 29.11.2016).
123. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді : щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики ; редкол.: Жданов І. О. (голов. ред.) та ін. Київ : Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики, 2016. 200 с.
124. Цінності української молоді: результати репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді / Дмитрук Н., Падалка Г., Кіреєв С. та ін. Київ : М-во молоді та спорту України, 2016. 90 с.
125. Чугуева Е. А. Политический протест в андеграундной музыкальной культуре времен «перестройки»: основные формы выражения и трансформация в современных реалиях // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки:

наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. Вип. 75 (№ 8). С. 384-386.

126. Чугуева Е. А. Социальная апатия как феномен трансформационного общества // По материалам XVI международной конференции, посвященной проблемам общественных и гуманитарных наук (культурология, религиоведение, искусствоведение, социологические науки, политологические науки), Москва, 01 февраля 2014 г. / Центр гуманитарных исследований «Социум». Москва, 2014. Ч. 3. С. 118-122.

127. Чугуева О. О. Ціннісний аспект політичної агітації в передвиборчих кампаніях сучасної України // Наука. Студентство. Сучасність : тези IV Всеукр. наук.-практ. конф. / Миколаїв. нац. ун-т імені В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2013. С. 506-508.

128. Чупров В. И., Зубок Ю. А., Уильямс К. Молодежь в обществе риска. Москва: Наука, 2003. 231 с.

129. Чурилов Н. Н. Учись обнаруживать манипуляции // Компаньон. 2007. № 31/32. С. 26-28.

130. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры. Москва : Прометей, 1993. 512 с.

131. Шкаратан О. И., Карачаровский В. В., Гасюкова Е. Н. Прекариат: теория и эмпирический анализ (на материалах опросов в России, 1994-2013) // Социологические исследования. 2015. № 12. С. 99-110.

132. Шугальский С. С. Социальные практики молодежи в сфере развлечений мегаполиса как социальная реальность : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 «Социальная философия» / М-во образования и науки РФ, Моск. гум. ун-т. Москва, 2013. 176 с.

133. Шугальский С. С. Социальные практики: интерпретация понятия // Знание. Понимание. Умение. 2012. № 2. С. 276-280.

134. Шульга Н. А. Дрейф на обочину: двадцать лет общественных изменений в Украине. Киев : Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. 488 с.

135. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. Москва : Прогресс, 1996. 342 с.

136. Эстулин Д. Тавистокский институт / пер. П. Самсонов. Минск : Попурри, 2014. 368 с.

137. Юхтовская Т. В. Манипуляция общественным мнением в сообщениях информационных Интернет-агентств // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21–22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 265-268.
138. Ядова М. А. Современное и традиционное в ценностях постсоветской молодежи // Социологические исследования. 2012. № 1 С. 114-126.
139. Яценко Л. Д., Якушенко Л. Д. Ризики поширення та шляхи мінімізації тіньової зайнятості в Україні (аналітична записка) [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України, Відділ соціальної політики. Серія: Соціальна політика. № 23. Дата оновлення: 02.03.2014. Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf (дата звернення: 03.03.2015).
140. Beck U. Ecological Politics in an Age of Risk. Cambridge : Polity Press, 1995. 202 p.
141. Bergius R. In Richtung auf eine psychologische Theorie des Jugendalters // Jugend in Spektrum der Wissenschaften / F. Neidhardt u. a. München, 1970. S. 49-116.
142. Eisenstadt S. N. From Generation to Generation. London : Transaction Publishers, Rutgers University, 2002. 13 p.
143. Griesse H. M. Sozialwissenschaftliche Jugend theorien. Weinheimund ; Basel : Beltz Verlag, 1977. 180 S.
144. Hall G. S. Adolescence: its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion, and education. New York : D. Appleton & Co, 1904. Vol. 2. 813 p.
145. Henig R. M. What Is It About 20-Sometings ? [Електронний ресурс] // The New York Time Magazine. 2010. Дата оновлення: 18.08.2010. Режим доступу: http://www.nytimes.com/2010/08/22/magazine/22Adulthood-t.html?_r=4&hpw=&pagewanted=all& (дата звернення: 20.09.2016).

146. Honcharova O. O. Precarious Young People and the Right of Free Time : Flexible Working Hours and Hidden Exploitation // European Reforms Bulletin : scientific peer-reviewed journal. 2015. № 4. P. 106-109.
147. Jary D., Jary J. Dictionary of Sociology. New York : Harper Perennial, 1999. 601 p.
148. Keniston K. The Uncommitted. Alienated Youth in American Society. New York : Harcourt, Brace & World, 1965. 500 p.
149. Mead M. Culture and Commitment: a study of the Generation Gap. New York : The Bodley Head, 1970. 128 p.
150. Neidhardt F. Die junge Generation. Opladen : Westdeutscher Verlag, 1970. 70 S.
151. Tenbruck F. H. Jugend und Gesellschaft. Freiburg : Christophorus Verlag GmbH & Co, 1962. 181 S.
152. Williams C. C., Round J., Rodgers P. The Role of Informal Economics in the Post-Soviet World. The End of Transition ? New York : Routledge, 2013. 231 p.
153. Young, gifted and held back [Электронный ресурс] // The Economist. 2016. Дата оновлення: 23.01.2016. Режим доступу: <http://www.economist.com/news/leaders/21688856-worlds-young-are-oppressed-minority-unleash-them-young-gifted-and-held-back> (дата звернення: 19.09.2016).

РОЗДІЛ 3. ЧИННИКИ ТА ШЛЯХИ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ НЕГАТИВНОГО ВПЛИВУ ПРЕКАРНИХ ПРАКТИК НА УКРАЇНСЬКУ МОЛОДЬ

3.1 Чинники мінімізації негативного впливу прекарних практик на молодь України

У попередніх розділах ми детально розглянули проблему прекаризації сучасної української молоді, безпосередній та прихований вплив цього явища на її повсякденні практики і пов'язану з цим кризу її майбутніх перспектив в сучасному українському суспільстві. У цьому розділі ми спробуємо визначити, яким чином негативний вплив прекарних практик молоді можна мінімізувати і які суб'єкти соціальних відносин можуть бути залучені в процесі цієї мінімізації.

Як вже зазначалося вище, негативний вплив прекарних трудових практик молоді поширюється на особистісному, громадському та національному рівнях. При цьому на кожному з цих рівнів стрижневою є проблема атомізації і нездатності формування колективних, групових та загальнонаціональних інтересів. Зосередимось на кожному рівні поширення явища прекарності окремо та, відповідно, на деяких можливих шляхах вирішення цієї проблеми.

Особистісний рівень розгортання прекарності. Цей рівень поширення явища прекарності відбивається на життєдіяльності окремого індивіда як першочергового суб'єкта прекарності. У загальному плані його вплив проявляється у атомізації прекарного працівника по відношенню до поколінь своїх батьків та поколінь своїх майбутніх нащадків. Усе його життя зосереджується суто на потребах дня сьогоденного, пріоритетними стають ситуативні інтереси. Натомість його специфічний життєвий досвід стає атомізованим по відношенню до досвіду його попередників та наступників, оскільки досвід перших не адекватний новим умовам реальності, а досвід останніх не представляє суттєвого інтересу у щоденних складних умовах виживання. Якщо немає змоги залишити спадку, то не існує і нащадків, яким би цей спадок хотілося передати. Звідси випливає такий стан прекарія, коли він страждає від дефіциту своєї наступності поколінь, і він опиняється у «вакуумі родоводу». У результаті молодий прекарій перетворюється на

людину без минулого і майбутнього. Це, у свою чергу, зумовлює його соціальну деградацію: коли особистість зосереджується тільки на проблемі виживання і реалізовує свій інстинкт самозбереження, постійно знаходячись у стані тривожності і невпевненості, то у її свідомості поступово зникають суто людські орієнтації на вічність та безсмертя (у тому числі і соціальне), на збереження своєї присутності як у пам'яті своїх дітей, так і у історичному процесі. Без бажання подолати фізичну кінцевість свого існування у різноманітних соціокультурних формах людина поступово починає втрачати своє суто людське обличчя [1, 33, 68].

Особистісний рівень поширення прекарності і переходу її у стиль мислення молодого прекарія, його моделі сприйняття оточуючого світу відбивається також не лише у його атомізованості по відношенню до минулих та прийдешніх поколінь, а й до атомізованості по відношенню до самого себе. Це проявляється, у першу чергу, в тому, що прекарій нехтує своїми інтересами заради інтересів роботодавця, що пропонує йому прекарну працю. Зокрема, як свідчать дані досліджень молоді України, невеликий відсоток молодих людей займаються продовженням своєї фахової чи професійної освіти, розвивають свій творчий потенціал у різноманітних формах діяльності (хобі), займаються спортом та підтриманням свого фізичного і психологічного здоров'я у належній формі; натомість у їхніх настановах превалюють заробітчанські інтереси [17, 41]. Це говорить про те, що в цілому українська молодь не зацікавлена всебічно розвивати свої навички і таланти, чим суттєво збіднює свій творчий потенціал, збіднює шляхи і можливості свого самовираження. У свою чергу, це означає, що молода людина часто не знає і не здогадується, на що насправді вона здатна, яке є її життєве покликання. Фактично прекарій у таких умовах є незнайомою людиною по відношенню до самого себе («сторонній» за А. Камю [24]). У результаті непомітно, але очевидно страждає сфера його соціалізації і взаємодії з оточуючими, оскільки він не орієнтується у обсязі своїх здібностей і відповідно не може поділитися із оточуючими своїми здобутками. Творча інтенція невпинно зникає із щоденного обігу людських стосунків, залишаючи після себе формалізм і брак міжлюдської кооперації на глибокому психологічно-емоційному рівні.

У той же час у особистості, у тому числі і у молодого прекарія, залишається привілей вибору життєвої стратегії, яку він може обирати в умовах прекарності своєї праці. Поширення прекарності на особистісному рівні відбувається в обмеженому просторі – свідомості самого прекарного працівника, а, отже, у великій мірі залежить не тільки від зовнішніх соціальних умов, але і від особистісного вибору самого працівника. Одвічним є питання економіста і філософа К. Маркса про те, чи повністю буття визначає свідомість, чи все ж таки свідомість у певній мірі визначає особливості буття. Ми притримуємося думки про те, що, оскільки боротьба прекарного сприйняття оточуючого соціального простору із сприйняттям його як сфери специфічної пролонгованої людської творчості розгортається на відомому «полігоні» - у свідомості конкретної людини – то від персонального вибору цієї конкретної людини не в останню чергу залежить, яка з двох моделей сприйняття дійсності переважить. Для того, щоб запобігти прекарному сприйняттю дійсності і породженому ним стану специфічного «безчесності» та «безцільності», прекарій має усвідомити, що, незважаючи на соціальні умови прекарного буття, його життя як феномен людського розгортається у перспективах, що значно перевищують інтервал його фізичного життя. Відтак, усі його дії і породжені ними наслідки по відношенню до колишніх та прийдешніх поколінь мають характер обумовленості. Подолання прекарності на особистісному рівні означає, на нашу думку, перенесення соціальних орієнтацій та настанов із ситуативних інтересів до пролонгованих перспектив - поетапне планування своєї діяльності та забезпечення її закріпленого результату, бачення себе у перспективі часу, що розгортається поступально і лінійно. За такої зміни кута зору на оточуючу реальність можливі зміни і у щоденних практиках прекарних працівників: вони зорієнтуються на підтримання свого здоров'я (у перспективі – забезпечення гарного самопочуття та соціальної ефективності не тільки у молодому, але і у дорослому, і у похилому віці), створення матеріальної та духовної бази для своїх дітей (у перспективі – забезпечити дітям вищу якість життя, ніж у самого прекарія, забезпечити собі підтримку дітей у майбутньому (взаємодія поколінь), вивчення історії, культури, мистецтва, різноманітних видів прикладних дозвільних практик (у перспективі – розуміння

досвіду попередніх поколінь, можливість знайти у ньому аналоги свого теперішнього становища для знаходження відповіді на актуальні питання; всебічне розкриття свого творчого потенціалу та реалізація талантів – подолання відчуженості від самого себе).

Подолання прекарності на особистісному рівні схоже при первинному розгляді цього аспекту на «революцію людини», феномен якої детально описував філософ та дослідник соціальної динаміки Г. Маркузе. І вищеописане подолання прекарності на особистісному рівні, і «революція людини» мають у своєму змісті елементи схожості. Перш за все, це «велика відмова» окремої людини брати участь у «грі» суспільства споживачів та ситуативних можливостей, відмова визнавати своїми ті потреби, яке сучасне суспільство нав'язує, відмова від одномірної свідомості, яка навіюється через канали ЗМІ, відмова від норм «споживацької» моралі, базові орієнтири якої змінюється в залежності від умов та зисків осіб, які її нав'язують. Однак існує нагальна відмінність: «революція людини» Г. Маркузе передбачає розрив у свідомості людини між теперішнім та майбутнім; умовно кажучи, розгортається на кшталт паломництва біблейського героя Моїсея по пустелі із стародавніми євреями, сутність якого полягала у стиранні пам'яті обраного Богом народу про ганебний період рабства. Пропонована ж нами модель подолання прекарності на особистісному рівні конкретною людиною полягає у протилежному – налагодженні її ментальних зв'язків із власним минулим для розуміння своєї транзитивної місії для представників майбутнього, розуміння взаємообумовленості між діями та наслідками, розуміння своєї особистісної відповідальності за ці наслідки. У цілому можна зазначити, що подолання прекарності на особистісному рівні є своєрідним подоланням внутрішнього егоїзму та зосередження на собі як на носії унікального життєвого досвіду, що, безумовно, є хибною думкою, адже тільки у взаємодії з іншими людьми та через продуктивну діяльність особистість у повній мірі самоактуалізується [62].

Однак у даному твердженні стикаємося із парадоксом: усвідомлення прекарності сприйняття і мислення прекарним працівником суто на особистісному рівні не вирішує проблему його атомізованості по відношенню до таких же, як він

сам, прекарних працівників. Подолання прекарності лише на рівні власної свідомості долає атомізацію між особистістю та представниками минулих і майбутніх по відношенню до неї поколінь, а також по відношенню особистості до самої себе (розгортається у полі абстрактних конструкцій), проте не змінює характеру соціальної динаміки. Навіть якщо кожен прекарний працівник буде протестувати проти прекарності на рівні персональної боротьби у своїй свідомості, він буде «одиноким борцем» і постійно стикатиметься із розчаруванням, що приносить об'єктивна соціальна реальність. Для подолання прекарності серед самих прекарних працівників як рівноправних і рівноцінних акторів соціального процесу необхідним є перехід на інший рівень їх усвідомленості – усвідомленості колективних, узгоджених інтересів, що передбачає громадський рівень подолання прекарності.

Громадський рівень розгортання прекарності. Громадська прекарність приймає такі форми, як продаж голосів на виборах, участь за гроші в різноманітних політичних акціях та мітингах, небажання приймати участь у формуванні профсоюзів, громадських організацій, об'єднань за інтересами, замовчування фактів порушення своїх трудових та громадянських прав тощо (про що йшла мова у попередньому підрозділі роботи). Головною особливістю громадського рівня розгортання прекарності є неусвідомленість групових інтересів і неусвідомленість можливості їхнього колективного захисту. У результаті кожен член групи страждає наодинці від порушення своїх прав і від кризи групової ідентичності. «Якісний стан групової ідентичності може бути різним – від слабкого емоційно-чуттєвого відчуття зв'язку її членів з групою до підвищення рівня інтенсивності суб'єктивної єдності з нею» [66, с. 88]. Розгортання прекарності на громадському рівні безпосередньо пов'язане із браком солідарності серед прекаріїв. «Солідарність характеризується через внутрішньогрупові та міжгрупові відносини. Вона передбачає довіру, причому, перш за все, внутрішньогрупову довіру. Зрозуміло, що вона має бути вищою між членами даної групи, ніж між членами даної групи та представниками інших груп» [66, с. 89]. Тобто якщо при розгортанні прекарності на особистісному рівні атомізація розгортається на кшталт вертикальної мобільності, у розрізі

транзитивності між минулим та майбутнім – по відношенню до самого прекарного працівника та поколінь, що передують та слідуєть після нього – то, при розгортанні прекарності на громадському рівні атомізація відбувається на кшталт горизонтальної соціальної мобільності – по відношенню до прекарних працівників як рівноцінних та одночасних агентів соціальної дії.

Для переходу на рівень вирішення проблеми громадської прекарності необхідною є кооперація, взаємодія прекарних працівників, формування їхнього специфічного групового інтересу. Однак формування групового інтересу є неможливим при суто особистісній усвідомленості прекарності. Як зазначає український дослідник М. Шульга, «в процесі вивчення соціальних групових інтересів було виявлено, що без спеціальної пізнавальної діяльності самі члени соціальних груп глибоко проникнути у сутність своїх групових інтересів не можуть. Як правило, соціальні інтереси осягаються теоретично, не самою групою, а колом осіб, що спеціалізуються на пізнавально-теоретичній рефлексії інтересів груп, – вченими, політиками, ідеологами, лобістами. Ці спеціалізовані команди осягнення групових інтересів намагаються передати, запровадити у свідомість членів групи ті знання і уявлення про групові інтереси, які вони напрацювали. На цій основі під впливом цілеспрямованих та стихійних факторів формуються певні уявлення членів групи про свої соціальні інтереси» [66, с. 90]. Таким чином, самі прекарії, навіть за умови високого рівня усвідомленості своєї особистісної прекарності, не здатні усвідомити у повній мірі свої групові інтереси і, виходячи з цього, формувати колективні засоби свого захисту. Для переходу на громадський рівень вирішення проблеми прекарності прекаріату необхідна група лідерів, які б систематизували набір його інтересів та вимог і розробили б його цілісну базисну ідеологію як специфічної соціальної групи (класу – як вважають деякі дослідники). Головна проблема виникнення такої групи ідеологів полягає, на нашу думку, у тому, що не існує платформи соціального дискурсу для обговорення проблем прекарності, більше того – часто ця проблема не усвідомлюється як така і сприймається у якості норми. Вище ми зазначали, що в контексті проблем прекарної української молоді дослідження виявили потребу і одночасний брак роботи молодіжних центрів та

клубів як платформи для публічного дискурсу молодіжних проблем. Запит на формування такої платформи дискурсу під кутом зору прекарності ще не є достатньо оформленим на даний момент в українському суспільстві. У той же час саме на громадському рівні вирішення проблеми прекарності - формуванні групового інтересу та почуття солідарності – можливим є зміна соціальної реальності і артикулювання інтересів і запитів прекаріїв на національному рівні.

Національний рівень розгортання проблеми прекарності. На цьому рівні розгортання прекарності наявним є головний і вирішальний лейтмотив – ставлення до батьківщини суто як до території, де прекарій проживає тимчасово і яку він не готовий розвивати, керуючись ситуативними інтересами та вигодою. При цьому батьківщина чи навіть і країна, в якій прекарій проживає тривалий час і де вже встиг адаптуватися, не сприймається як довгострокова інвестиція, як поле для реалізації та вкладання своїх ресурсів. Таке ставлення притаманне не тільки пересічним робітникам, але і правлячій еліті, яка у такому випадку є прекарною за своєю суттю і своїм вибором: орієнтація на миттєву вигоду і просування за допомогою інституту виборів до правлячих кіл на один термін говорить про паразитичне ставлення до країни та електорату, що сприймається у якості засобу для досягнення влади, проте не мети реалізації своїх владних повноважень. Прекарність на національному рівні небезпечна перспективою відсутності будь-якої системності у державному управлінні на поталу ситуативним інтересам політиків і, виходячи з цього, ситуативним, консьюмеристським інтересам громадян, які грають за їхніми правилами. Як наслідок браку системного підходу та стратегічних, розроблених планів розвитку великі території стають занехаяними, непридатними для життя громадян, стають «мертвими зонами». Цей феномен детально описав британський дослідник З. Бауман у творі «Від паломника до туриста»: не маючи змоги осісти надовго на конкретних територіях, прекарії перетворюються на бродяг, які переходять з місця на місце у пошуках кращої долі. Території, на яких вони перебували, стають занедбаними і спустошеними: люди не вкладають у них свої сили, час та гроші, не пов'язують себе з конкретним географічним місцем, яке можна назвати «дім» [8, с. 137]. За такої орієнтації на життєвий простір, в якому діє

прекарій, неможливо говорити про розвиток нації та наступність поколінь. На конкретних прикладах можна показати, що не відбуватиметься значних стратегічних будівництв, розвитку промисловості, сільського господарства, торгівлі високоякісним, наукомістким товаром, розвитку освіти, науки, культури тощо. Натомість із країни поглинатимуться ті ресурси, які ще збереглися з часів попередніх урядів, які практикували системний, діяльнісний підхід. Частково така модель розгортання прекарності на національному рівні притаманна і Україні, адже з часів розпаду СРСР не мав місце жоден успішний стратегічний проект розвитку країни, натомість приватизації зазнали ті промислові великі об'єкти, які залишилися на території України. Матеріально-технічна база виробництва залишається застарілою з тієї ж причини, промислові потужності не модернізуються, чим забезпечується критичне відставання від розвинутих країн Заходу.

На нашу думку, при національному рівні розгортання прекарності наявним є повернення до вертикальної моделі транзитивності між минулим та майбутнім – відсутність здатності як громадян, так і представників правлячої еліти мислити не лише ситуативними матеріальними інтересами, але і цінностями, що відображають наступність і зміну поколінь. Серед цих цінностей можна виділити цінність національної гідності, патріотизму, історичного минулого, покоління нащадків тощо. Таким чином, для подолання прекарності на особистісному та національному рівнях необхідним та першочерговим є усвідомлення окремим прекарієм і всієї нації загалом своєї транзитивної місії між минулим та майбутнім, місії вдосконалення та розвитку того потенціалу і тих можливостей, які є сьогодні і якими будуть користуватися майбутні покоління. Цю специфічну місію можна також назвати місією соціального безсмертя та неперервності основ людського існування. Її будуть здійснювати представники наступних поколінь, що також, у свою чергу і у свій час, стануть транзитом у майбутнє для своїх дітей. Для подолання ж прекарності на громадському рівні необхідним є формування почуття солідарності (тобто довіри, що породжує собою бажання і готовність діяти колективно) між представниками розрізненого прекаріату, а це передбачає не тільки процес усвідомлення місії транзиту між минулим та майбутнім (мета), але і формування навичок колективного

захисту групових інтересів та колективної боротьби у випадку порушення цих інтересів (засоби). Справедливим буде зазначити, що громадський рівень розгортання прекарності слугує також своєрідним транзитом від суто особистісного розуміння прекарності до національного, і навпаки. Іншими словами, тільки усвідомлення проблеми прекарності і своєї місії переходу від минулого до майбутнього буде недостатнім без формування навичок забезпечення такого переходу – колективної взаємодії громадян заради групових інтересів, формування сталих соціальних спільностей.

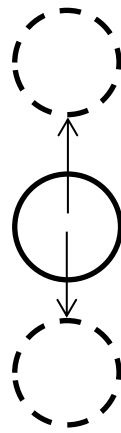

Рис. 4. Подолання прекарності на особистісному рівні

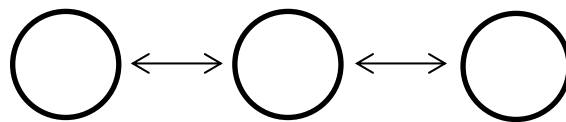

Рис. 5. Подолання прекарності на громадському рівні

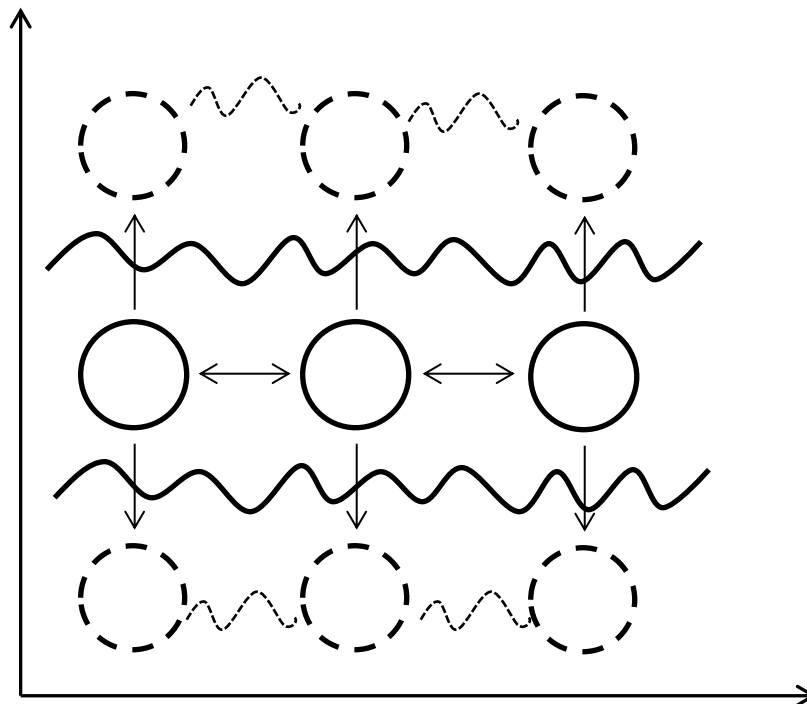
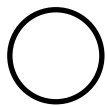

Рис. 6. Подолання прекарності на національному рівні

Умовні позначення:

- рівень усвідомлення особистості самою себе як повноправного суб'єкта соціальних відносин і громадянина

- ставлення до представників інших поколінь свого роду як до проекції себе у минулому та майбутньому

- шляхи взаємодії

- шляхи взаємодії у проекції минулого та майбутнього

З наведеної схеми і вищевикладеного матеріалу стає зрозумілим, що оскільки усвідомлення транзитивної місії між минулим та майбутнім відбувається на особистісному та національному рівнях, то саме з цих осередків прекарності і є можливим виникнення первинного імпульсу для її подолання. У першому випадку маємо початок моделі розвинутого громадянського суспільства, в останньому випадку – патерналістську модель розвитку держави. Іншими словами, у першому випадку імпульс змін у колективній свідомості, її переорієнтація від ситуативних

інтересів кожної окремої особистості до інтересів організованої спільності йде від самого громадянина (прекарія у нашому випадку), у другому – модель організованої спільності задається державним апаратом «згори», і під неї підлагоджуються орієнтири на колективну взаємодію конкретної особистості, яка у них задіяна. Отже, відповідно до цих різних моделей і різного вектору подолання прекарності (або від рівня національного – до громадського – і до особистісного; або від особистісного – до громадського – і до національного) будуть різнитися і суб'єкти подолання прекарності, і їхня специфічна роль і функції у даному процесі.

За моделі державного патерналізму головним суб'єктом подолання прекарних практик виступає держава і уся система її законодавчих, виконавчих та судових інститутів. Фактично така система мала місце під час існування СРСР. Вона також зберігається у таких країнах, як КНДР, Швеція, ОАЕ тощо у питанні регулювання економікою. Держава, зокрема, регулює різноманітні економічні сегменти ринку, створює стабільні державні підприємства зі стабільними робочими місцями, забезпечує законодавчу базу, яка обслуговує ці робочі місця і відповідно задає модель для недержавних підприємств. Якщо повертатися до українських реалій, то від патерналістської моделі керування економікою на сьогоднішній день залишився чинний Трудовий кодекс, який закріплює права робітників і механізми колективного захисту їхніх трудових прав, значний обсяг яких вже не спостерігається в реальному соціальному просторі [22]. Також рудиментами патерналістської системи можна вважати чинні профспілкові комітети, сформовані «згори», які раніше слугували реальним механізмом захисту прав працівників і працювали в тандемі із державними органами перевірки. Однак на сьогодні вони являють собою своєрідних «провісників» вимог роботодавців, виконуючи суто інформативну функцію для представників трудового колективу. Всі ці елементи патерналістської системи, які не функціонують сьогодні, являють собою елементи застарілого тезаурусу і детектору, які не вписуються у селектор сучасного українського суспільства і гальмують його розвиток.

Друга модель мінімізації впливу прекарності – за допомогою ефективно діючого інституту громадянського суспільства – представляє собою принципово

інший вектор ініціативи: свідомі прекарії об'єднуються у спільноти і артикулюють свої інтереси до роботодавців і органів державної влади, в ході чого за допомогою лідерів руху прекаріїв, лобістів, політичних партій ці інтереси агрегуються і видаються у вигляді готових політичних рішень. При вірогідній спокусі пояснювати успіх такої моделі виключно лідерським і громадським потенціалом самих прекаріїв було б, на нашу думку, досить необачним повністю притримуватися такого твердження. Звичайно, свідомість прекарного працівника відіграє велику роль у питанні його здатності кооперуватися з подібними йому працівниками, формувати у цьому середовищі почуття солідарності та вироблення групових інтересів. Однак не останню роль відіграє і фактор можливості у даному суспільстві утворювати і розвивати подібні спільноти (право на громадські об'єднання, свобода думки і слова, право на страйк тощо), і фактор наявності «прекарних трибунів» (на кшталт народних спікерів), які б виступали від імені цієї соціальної групи, і фактор наявності платформи для широкого соціального дискурсу для можливості висування таких лідерів. У свою чергу, як зазначалося вище, прекарії мають проблеми із виробленням почуття солідарності, а поява «народних трибунів» прекаріату невід'ємно пов'язана із накопиченням латентного протестного потенціалу цієї соціальної групи та виникненням відповідної розробленої теоретико-ідеологічної бази. Одним із дієвих механізмів захисту прав прекаріїв за цієї моделі є утворення і розвиток соціально-політичного руху прекаріату для ефективного агрегування його інтересів у державні інститути влади. Формування такого руху є своєрідним апогеєм розвитку громадської позиції. У той же час досягти цього апогею неможливо швидко, цей процес є поступальним і кумулятивним за своєю природою, що означає поступове накопичення протестної соціальної енергії, яка за переходу певної точки біфуркації перетворюється на конкретні соціальні дії.

Слід зазначити, що за такого шляху мінімізації впливу прекарності на соціальні практики – за допомогою розвитку громадянського суспільства – держава та роботодавці виступають у ролі вторинних суб'єктів мінімізації впливу прекарних практик, у той час як у першій розглянутій нами моделі – моделі державного патерналізму - держава виступала первинним суб'єктом такої мінімізації.

На основі наведених роздумів можна зробити висновок, що заміна старого селекторного принципу – патерналістської системи – новим селекторним принципом – розвитком ефективного громадянського суспільства – може слугувати відповіддю на питання, як слід мінімізувати вплив прекарних трудових практик на свідомість і життєві практики української молоді. Можна було б зробити первинний висновок про те, що відповідальність за усвідомлення негативного впливу прекарності знаходиться в ініціативі самих прекарних працівників і що тільки у їхній компетенції та відповідальності є формування почуття солідарності та оформлення своїх групових інтересів. Однак, на нашу думку, механізм громадського захисту прекарних трудових прав, який би діяв результативно, в сучасних українських реаліях неможливо виробити швидко, протягом років чи навіть десятиліть. Спроба скопіювати цей механізм у країн Заходу зазнає невдачі, оскільки менталітет громадян західних країн і відповідні йому громадянські інститути формувалися впродовж століть і закарбувалися в історичній пам'яті цих народів. Як приклад, можна звернутися до повстань луддитів в Англії, що протестували проти скорочення робочих місць внаслідок виникнення парових машин, повстань фландрських ткачів у Середньовічній Європі, які відкрито виступали зі зброєю проти своїх феодалів, формування торгівельного союзу Ганзи у Німеччині, який захищав вільних торговців від феодалів та піратів, тощо. Українське ж суспільство, відмовившись від патерналістської моделі розвитку держави, сформованої впродовж сторіч внаслідок підлеглості до великих імперій, неспроможне за об'єктивних причин здійснити перехід у громадській свідомості до принципово іншої моделі за короткий проміжок часу. Як зазначалося вище, саме рудименти патерналістського селекторного принципу у своїй більшості слугують чинним механізмом захисту трудових прав українських працівників де-юре, тому виключати їх із обігу незаплановано, швидко і не пропонуючи жодних альтернатив було б ще більшим порушенням прав прекаріїв і погіршенням їх становища на ринку праці, ніж це є сьогодні - в умовах селекторного колапсу суспільства. Таким чином, швидкий перехід до другої моделі мінімізації впливу прекарності – за допомогою ефективно

діючого інституту громадянського суспільства – також не представляється можливим і логічно виваженим.

На нашу думку, жоден із запропонованих селекторних принципів, що забезпечують мінімізацію шкідливого впливу прекарних практик в інших суспільствах, а також комбінаторний принцип поєднання цих двох селекторних принципів є недієвими і навіть несприятливими для розвитку сучасного українського суспільства і для долі молодих українських прекаріїв зокрема. Проблема полягає не стільки у пошуку вдалого прикладу селекторного принципу для сучасного українського суспільства, скільки винайдення нового, унікального принципу, що був би природнім для чинних українських соціальних умов і забезпечував би у них стабільний соціальний стан.

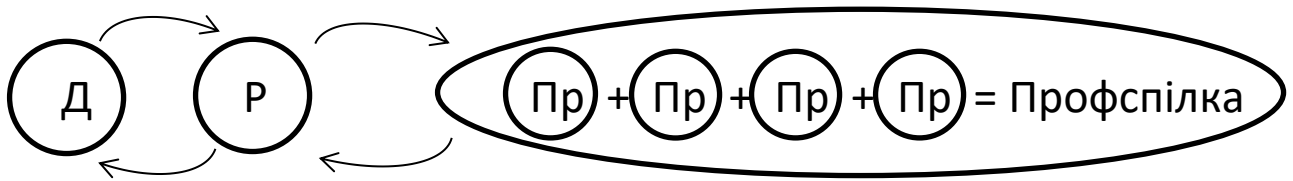
Ми пропонуємо такий селекторний принцип мінімізації впливу прекарних практик на населення України і на українську молодь зокрема. Він базується на такому понятті, як економічний інтерес. Жоден із суб'єктів мінімізації впливу прекарних практик для ефективності цього процесу не повинен керуватися тільки своїми світоглядними, моральними, гуманними настановами (абстрактними поняттями), але повинен бачити у мінімізації прекарності та нестабільності свій прямий (матеріальний) інтерес. Так, первинний імпульс дій, пов'язаних із мінімізацією прекарності (пов'язаний з усвідомленням), повинен виходити з боку держави в цілому та її окремих органів та інститутів. Для забезпечення стабільного стану країни, для усвідомлення того, що перманентна нестабільність і прекарність є економічно не вигідними, при владі повинні знаходитися люди, які на пряму зацікавлені у своєму майбутньому саме на цій території. Такі практики, як переведення державних коштів в офшорні зони, орієнтація виключно на грошові дотації із міжнародних фондів, ціна за які – проведення нав'язаних реформ і фактичне скорочення суверенітету України, навчання дітей політиків за кордоном і придбання за кордоном нерухомості, повинні бути заборонені.

Далі – політик, зацікавлений у стратегічному, пролонгованому розвитку країни, на яку він працює, оскільки таким чином забезпечується і його персональна стабільність, буде автоматично зацікавленим і заохоченим до продуктивної та

обдуманій державницькій діяльності. Продуктивна ж та продумана державницька діяльність, спрямована на всебічний розвиток країни, не передбачає її експлуатацію, натомість означає поступальне відновлення, регенерацію ресурсів, у тому числі і людського капіталу. Українські політики, в свою чергу, не забезпечують прямий патерналізм та жорстке планування економіки, а здійснюють вплив на первинних агентів виникнення прекарності – роботодавців, зокрема українських підприємців. Забезпечуються такі умови побудови бізнесу, коли нестримна експлуатація робочої сили прекаріїв є економічно не вигідною (наприклад, зміна трудового законодавства України із загальним принципом відповідальності роботодавця, високі штрафи за порушення трудового законодавства та перевірка підприємства державними органами, розширення повноважень профспілок і заохочення працівників приймати у них активну участь, зменшення обсягу податків з підприємства, яке має високу кількість працівників, що працюють впродовж років чи десятиліть тощо). Таким чином, патерналістські тенденції мають місце, але вони спрямовані не безпосередньо на прекаріїв, а на контроль агентів виникнення прекарності – роботодавців. Пересічному роботодавцю має стати вигідно утримувати штат стабільно працюючих, соціально захищених працівників: за це держава повинна його матеріально заохочувати, а у випадку порушення прав працівників - суворо карати. Таким чином, роботодавець із потенційного порушника прав своїх працівників перетворюється на їхнього головного союзника.

Далі - профспілки, діючі «знизу», сформовані із самих працівників, забезпечуватимуть функцію додаткового контролю за діяльністю роботодавців. У них формуватиметься той самий громадський рівень мінімізації прекарності, який передбачає виникнення почуття довіри до представників своєї соціальної групи і формування групових інтересів та ідентичностей. Розвиток групових інтересів та орієнтація на стабільні робочі місця автоматично забезпечать і усвідомлення пересічними колишніми прекаріями важливості наступності поколінь і формування почуття не тільки солідарності, але і патріотизму, орієнтації на збереження ресурсів та потенціалу України для своїх нащадків.

Таким чином, такий селекторний принцип мінімізації впливу прекарних практик можна зобразити за допомогою схеми:

Умовні позначення:

Д – органи державної влади;

Р – роботодавці;

Пр – працівник.

Рис. 7. Селекторний принцип мінімізації впливу прекарних практик

З вищенаведених роздумів бачимо, що даний селекторний принцип базується на засадах трипартизму – співпраці трьох суб'єктів соціально-трудових відносин – профспілок, роботодавців та органів державної влади. Головною його особливістю є подвійний контроль за діяльністю роботодавців – з боку державних органів та з боку профспілок, але при цьому стабільний колектив штатних працівників є засобом отримання підприємствами державної підтримки, пільг та привілеїв, а для представників державного апарату – стабільною електоральною базою.

Логічним з даної моделі селекторного принципу мінімізації прекарності постає питання: як забезпечити інтерес представників правлячої еліти України у розвитку нашої країни, оскільки, згідно запропонованої схеми, саме від представників державної влади повинен надійти первинний імпульс мінімізації прекарності. Практика сучасних революцій в Україні (що за своєю суттю були державними переворотами, оскільки призвели тільки до зміни правлячих еліт, а не до якісної зміни самої соціальної системи загалом) показує, що видимість оформленого політичного протесту, який відбувається за консьюмеристських мотивів його учасників, не відповідає суті колективних протестних дій, що передбачають існування виражених групових інтересів та запитів. За

консьюмеристського підходу до участі у протестних діях замовниками політичного шоу під назвою «революція» є самі політичні еліти, і інтереси, які вони впроваджуватимуть у життя у своїй майбутній політичній діяльності, є виключно їхніми особистими інтересами. Таким чином, попередня модель зміни політичних еліт в Україні є недієвою з точки зору ефективності захисту прав пересічних громадян і пролонгованої, планомірної стратегії розвитку України.

На підтвердження тези про неефективність змін політичних еліт в Україні слугує і той факт, що ініціативи підтримки та контролю за роботодавцями у питанні надання стабільних робочих місць українській молоді (які ми описували як невід'ємний елемент запропонованого нами селекторного принципу мінімізації прекарності) вже неодноразово здійснювалися українським урядом різних років і різних скликань, проте у всіх цих ініціативах відсутньою була системність та послідовність у їх запровадженні. Так, у 2004 році було ухвалено закон «Про забезпечення молоді, яка отримала вищу або професійно-технічну освіту, першим робочим місцем з наданням дотації роботодавцю». Він передбачав виплату дотацій обсягом як одна зарплата. За період 2006 - 2011 років дію закону призупиняли чотири рази. Найбільшу кількість випускників було працевлаштовано 2010 року: 2713 осіб отримали роботу, держава на це витратила 19,734 млн грн (приблизно 7 273 грн на одну особу). Експерти Національного інституту стратегічних досліджень відкрито визнають, що механізм набув незначної ефективності не через недосконалість механізму, а з причини регулярного призупинення дії цього закону [21].

З 2013 року згідно Закону України «Про зайнятість населення», на зміну дотаціям прийшла інша форма підтримки підприємців – 50-відсоткова компенсація суми єдиного соціального внеску. Ця ініціатива здається нам сумнівною з точки зору її ефективності, оскільки вартість створення нового робочого місця значно перевищує такі виплати та податкові пільги [56].

Сьогоднішня немотивованість українського уряду впроваджувати державні програми для підтримки молодих робітників простежується у обсязі видатків із державного бюджету на запровадження дієвих програм для забезпечення

стабільного працевлаштування молоді України. Так, у 2013 році Міністерство соціальної політики України виділило 25 млн грн за програмою «Надання роботодавцям дотацій та компенсації для забезпечення молоді першим робочим місцем». У 2014, 2015 та 2016 роках відповідних статей видатків не було. Станом на початок 2016 року на нові робочі місця з компенсацією роботодавцю витрат єдиного соціального внеску працевлаштовано 14 тис. безробітних та 9,3 тис. осіб, які отримали нові робочі місця в пріоритетних видах економічної діяльності [42], поряд з тим, що в Україні зареєстровано 416,4 тис. безробітних. Водночас майже в незміненому вигляді продовжує діяти стаття 197 Кодексу законів України «Про працю», що передбачає надання молодим спеціалістам віком 15-28 років роботи за фахом на період щонайменше трьох років. Таким чином, підкреслимо, що ініціативи запровадити матеріальні заохочення для роботодавців і тим самим забезпечити стабільні робочі місця для української молоді у державній діяльності вітчизняної правлячої еліти спостерігалися, як і спостерігаються закріплені юридичні норми, які передбачають такі державні гарантії. Однак політичний праксис, здійснюваний політиками, які не є зацікавленими у довгостроковому, планомірному розвитку країни, залишається іншим за своїм змістом від задекларованих норм. У цьому нами вбачається перепона на шляху до формування окресленої схеми нового селекторного принципу мінімізації впливу прекарних практик на населення України і на українську молодь.

Для захисту інтересів пересічних громадян, на нашу думку, необхідним є політичний протест, що призвів би до зміни селекторного принципу функціонування влади (попередньо викладений вище). Як зазначалося вище, самі прекарії у своїй атомізованості неспроможні виробити групові інтереси та солідарність. Тому для роз'яснення цих групових інтересів необхідним є виникнення платформи широкого соціального дискурсу для прекаріїв, що поступово може викристалізувати окремих лідерів та посприяти виникненню соціально-політичного руху із розробленою ідеологічною базою та моделлю захисту трудових і громадянських прав. Формування соціально-політичного руху прекарних працівників як такої ідеологічної платформи на даний момент представляється нам

одним із можливих кроків на шляху до зміни чинного неефективного селекторного принципу функціонування українського суспільства. Таким чином, приходимо до певної надбудови первинно запропонованої схеми селекторного принципу мінімізації впливу прекарних практик: первинний імпульс такої мінімізації виходить з кола держави та її органів, проте сама правляча еліта повинна бути сформована на запит громадян в ході політичних трансформацій еліт. Таким чином, правляча еліта не тільки зацікавлена у стабільності розвитку України як території зосередження її інтересів, але і у становищі українських працівників, які є її головними «замовниками». Головна функція державних органів, підконтрольних громадянським інститутам, - це не простий патерналізм, а делегування роботодавцям захисту прав працівників і жорсткий контроль за виконанням ними своїх обов'язків.

Запропонована схема селекторного принципу мінімізації впливу прекарних практик на населення України являє собою розгляд проблеми у широкій перспективі, передбачає задіяння глибоких сил соціальної динаміки, кожен із вищезазначених суб'єктів якої (державні інститути, підприємці-роботодавці, профспілки, партійці, представники руху за захист прав прекаріїв) відіграють специфічні ролі, що становлять собою нерозривний комплекс. Іншими словами, ця система не запрацює ефективно або не запрацює взагалі, якщо окремі суб'єкти соціальної динаміки будуть діяти за принципами іншого соціального селектору. Наприклад, навіть найвідданіша боротьба за трудові права прекаріїв не буде успішною, якщо державні органи не впроваджуватимуть у політичну практику артикульовані вимоги прекарних працівників. Так само і найсуворіший контроль державних органів не буде спроможний захистити працівників від зловживання обов'язками їхніх роботодавців, якщо самі працівники не будуть зацікавлені у такому захисті. Однак для того, щоб така система запрацювала, необхідним є оформлення широкого руху за трудові права прекаріїв і зміна принципу функціонування державної влади в Україні. Для цього, у свою чергу, необхідна певна світоглядна позиція українських прекаріїв, на яку можливим було б накладання ідеології захисту трудових прав, ідеологію спільних, колективних дій. У цій справі велику роль відіграватиме

українська трудяща молодь як носій нових цінностей і нових соціальних практик по відношенню до представників попередніх поколінь.

Для переходу від жорсткої атомізації до формування узгоджених групових інтересів українським молодим прекаріям необхідно зрозуміти ключовий принцип: колективними діями можна досягнути набагато більших результатів, аніж одиничними незлагодженими намаганнями. Слід зазначити, що українці вже поступово починають усвідомлювати це і формувати громадянські об'єднання, спрямовані на захист своїх інтересів та трудових прав. Прикладом може послугувати Конфедерація вільних профспілок України (КВПУ), яка об'єднує значну частину вільних профспілок України і представляє собою дієву платформу для публічного дискурсу проблеми захисту трудових прав українців та для колективних дій у питанні їх захисту. Головними здобутками КВПУ за останні п'ять років є активна боротьба проти ухвалення проекту нового Трудового кодексу України протягом усього періоду, яка не дозволила владі прийняти цей неоднозначний документ; успішне відстоювання інтересів найманих працівників різних галузей і регіонів у судах, поновлення незаконно звільнених членів профспілки на роботі та отримання ними коштів за вимушений прогул та нанесену моральну шкоду; низка успішних акцій протесту. Серед них – акція протесту 28 квітня 2016 року, у якій також взяли участь активісти незалежних профспілок, зокрема Незалежної профспілки гірників України, Вільної профспілки залізничників України, Вільної профспілки освіти і науки України, Вільної профспілки медичних працівників України, Вільної профспілки підприємців України, Вільної профспілки студентів Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, Вільної профспілки «Захист справедливості». Мітингувальники тримали у руках такі плакати: «Ні скороченню робочих місць!», «Вимагаємо своєчасної виплати зарплати!», «Перерахунку соціальних виплат бути!», «Податок на пенсії – ганьба уряду», «Де наша заробітна плата?», «Ні скороченню професій, які дають право на пільгову пенсію!», «Менше лікарень – менше українців!», «Профспілкове «ні» трудовому геноциду», «Ні новому трудовому кодексу». Профспілкові діячі також виступили проти наступу на трудові права та погіршення соціально-економічного

становища людей найманої праці Серед артикульованих вимог до діючої влади, виражених діячами вільних профспілок України, можна виділити наступні: припинити практику впровадження реформ за рахунок погіршення соціально-економічного становища громадян; погасити заборгованість із заробітної плати найманим працівникам і не допускати цього в подальшому; ініціювати перед Верховною Радою України зняття з розгляду проекту Трудового кодексу України через його невідповідність Конституції України, міжнародним нормам і стандартам; не допускати скорочення робочих місць у бюджетній сфері; сприяти відновленню виробництва і створенню нових робочих місць; підвищити заробітну плату найманим працівникам; не допустити погіршення умов охорони праці та нехтування технікою безпеки; забезпечити підвищення прожиткового мінімуму до реальних потреб громадян [36].

Варто відзначити, що питання захисту трудових прав і розгортання життєвих перспектив починає турбувати безпосередньо контингент української молоді. Традиційно за захист своїх прав та надання можливостей життєвих стартів виступає українське студентство. Так, на теренах нашої держави успішно діють «Рух проти деградації вищої освіти», Профспілка працівників освіти і науки України (до якої також входять і студенти), вищезгадана Вільна профспілка студентів КНУ ім. Тараса Шевченка, студентська профспілка Київського національного економічного університету та ін. Зокрема, голова студентської профспілки Київського національного економічного університету О. Чабанюк виступала 2 листопада 2016 року на парламентських слуханнях у Верховній Раді на тему «Ціннісні орієнтації сучасної української молоді» [65]. Отже, молоді українці поступово на платформі студентського профспілкового руху починають об'єднуватися у справі артикуляції своїх інтересів та запитів до органів державної влади.

Цікавим є і той факт, що частина української молоді вже є обізнаними про проблему прекаріату та розгортання прекарності у вітчизняному соціальному просторі і активно намагаються розповсюдити цю інформацію серед своїх однолітків. Так, показовою є акція одиничного соціального протесту А. Мамай проти прекарізації вищої освіти та життєвих перспектив студентської молоді

Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури. В ході цієї акції студентка сиділа на порозі свого навчального закладу, роздавала викладачам, студентам листівки з інформацією про прекаріат і намагалася донести свою позицію щодо того, що для молодих мистецтвознавців, художників та архітекторів України прекарна праця – це невіддалене майбутнє і проблема, яку слід вирішувати вже сьогодні [64]. Таким чином, проблема прекарності праці молодих українців і її опосередкований вплив на інші сфери життя молодої людини вже сьогодні стають предметом громадського дискурсу, у тому числі і у лавах молодих громадян.

Наголосимо і на тому, що обізнаність молодих людей у питанні розгортання прекарності в Україні має місце у великих містах-культурних центрах країни, зачіпає переважно студентську молодь, яка традиційно є найбільш креативною та відкритою для нових ідей частиною молоді. Таким чином, говорити сьогодні про широкий публічний дискурс проблеми прекарності у молодіжному середовищі ми не можемо. Однак поява акцій протесту молодих людей проти цього соціального явища говорить про початок формування інтересу молодих людей до цієї проблеми. При достатньому поширенні такого дискурсу, у тому числі і через платформу вільних профспілок, можливо було б формування групового інтересу молодих українців у їхньому широкому загалі до питання захисту їх трудових прав і продуктивного, творчого способу життєдіяльності.

Таким чином, чинники мінімізації негативного впливу прекарних практик на молодь України можна умовно поділити на два базові рівні – національний та особистісний. На національному рівні мінімізації негативного впливу прекарних практик на молодь необхідним є вироблення нового селекторного принципу функціонування державної системи загалом і розвитку вітчизняних виробничих сил зокрема. Цей новий селекторний принцип, у свою чергу, передбачає пролонговані стратегії розвитку Української держави та вироблення такої законодавчої бази, яка б захищала працівників від розгортання прекарності та описувала ті форми виробничих відносин, які з'явилися і функціонують у соціальній реальності. На особистісному ж рівні подолання прекарності необхідним є усвідомлення самою молоддю особою згубності прекарних життєвих стратегій та прекарного стилю

життя загалом. Як ми вже зазначили, українські студенти вже починають замислюватися над цим питанням та аналізувати перспективи розгортання прекарності у власному житті. Цей факт свідчить про те, що освіта як одна із значних і поширених соціальних практик, у яку є залученими молоді українці, виступає вагомим каналом обізнаності у питанні впливу прекарності на їхнє особисте майбутнє. Отже, використання ресурсу освіти як такого каналу мінімізації негативного впливу прекарності на молодих українців є необхідним у цій справі. Вивченню цього питання і буде присвячений наступний підрозділ нашої роботи.

3.2. Роль освіти в обмеженні прекарних практик в молодіжному середовищі

Як було зазначено у попередньому підрозділі, студентська аудиторія України на сьогоднішній день становить собою той контингент молодих людей, які демонструють хоча і часткову, але обізнаність у питанні впливу прекарних практик на їхнє подальше життя. Однак поряд із розширенням кола суспільних інтересів молодих людей та можливості отримання ними високої кваліфікації сучасний український університет представляє собою один із вагомих каналів потрапляння молоді нашої держави до лав прекаріату. У цьому підрозділі ми ставимо за мету дослідити природу цієї суперечності і через аналіз тих шляхів прекаризації, яких зазнає молодь через процедуру отримання вищої освіти, виділити можливі шляхи мінімізації ролі сучасного університету у такому процесі, а також перетворення його на один із дієвих механізмів розвитку особистісної, громадянської та державно-національної свідомості студентів.

Як це вже було проаналізовано нами вище, первинний імпульс подолання прекарних тенденцій може виникнути на особистісному та національному рівнях. Процес здобуття вищої освіти представляє собою одне із можливих джерел такого імпульсу. Можливість такої мінімізації дії прекарних соціальних практик вищою освітою одночасно на особистісному та національному рівнях представляється нам можливою передовсім тому, що освіта як об'єкт дослідження може розглядатися у трьох значеннях:

1. як результат освітнього процесу;
2. як безпосередньо сам процес освіти;
3. як цілісна освітня система – соціальний інститут [67].

Таким чином, здобуття вищої освіти представляється нам одночасно як процес засвоєння знань (тобто їх творче осягнення, пропускання через призму власної свідомості та світосприйняття), та як результат – формування висококваліфікованого професіонала, що в цілому означає особистісні новоутворення у студента, кристалізацію його життєвої позиції та потенційне

здобуття власного унікального місця у чинній соціальній системі. У той же час освіта постає перед нами і як соціальний інститут, який тісно пов'язаний із іншими соціальними інститутами, у тому числі і з ринком праці, і з державою, і тому змушений знаходитися у постійному взаємозв'язку із ними, відповідати на виклики соціальної системи і бути взаємоузгодженим із ними. Отже, традиційно роль освіти у мінімізації прекарних практик у життєдіяльності суспільства проявляється у тому, що студенту вона надає цілісне знання і оформлені парадигми сприйняття реальності; випускникові вона надає визначений і цілком конкретний фах; суспільству вона надає висококваліфікованих професіоналів, які займають відповідні соціальні ніші, і у такий спосіб суспільство зазнає своєї структурованості.

Сучасний український університет як платформа отримання вищої освіти безпосередньо представляє собою одне із можливих джерел імпульсу мінімізації прекарності на особистісному рівні. Така роль університету пов'язана з розумінням його у двох якостях: як джерела отримання визначеного фаху випускником і як специфічної науково-комунікативної платформи, яка сприяє формуванню у студента цілісного уявлення про оточуючий світ і свого місця у ньому. Відповідно можемо розглядати класичну соціальну місію університету в контексті мінімізації прекарності у двох вимірах:

- з одного боку, університет представляє комплексний набір знань та навичок для отримання відповідного фаху та компетенцій, що у майбутньому забезпечить студенту зайняття певного соціальної ніші;

- з іншого боку, університет сприяє усвідомленню та розумінню студентом складних соціальних процесів, які, так чи інакше, впливають на його життя та індивідуальний досвід, формує у студента певну світоглядну позицію, що стає для нього стрижневою, сприяє його соціальній орієнтації.

Однак в умовах неоліберального зразку управління економікою на вітчизняному соціальному просторі університет поступово втрачає такий сенс своєї соціальної місії. Центральною ідеєю неоліберальних трендів у розвитку освіти є надання студентам освітніх послуг, що перетворює університет на одне із численних економічних підприємств. Зміщення акцентів з процесу навчання на здобуття

освітніх послуг спричинюють таку тенденцію, як товаризація освіти. При товаризації вищої освіти вирішальну роль починає відігравати сам факт отримання диплому у якості документу про надання освітніх послуг. При цьому визначну роль відіграє товарно-грошовий обіг між замовником освітніх послуг (студентом) та виконавцем освітніх послуг (університетом). Однак засвоєння знань і формування у студента професійних компетенцій у цьому процесі стає неочевидним, здобуття освіти втрачає свою орієнтацію на процесуальність, а диплом у багатьох випадках перетворюється на своєрідний симулякр знань та навичок, якими випускник насправді може не володіти. Слід особливо підкреслити, що для засвоєння знань, навичок та вироблення професійної компетенції необхідним є час, якісна робота викладача та ініціатива і здатність сприймати матеріал самого студента, його планомірна робота над своїм інтелектуальним самовдосконаленням. Надання ж університетом освітніх послуг часто передбачає пасивну роль студента у їх прийнятті, що не сприяє його активному включенню в процес перетворення себе на професіонала. Ця тенденція особливо яскраво представлена в українських реаліях, де під виразом «надання освітніх послуг» студент часто розуміє обов'язок викладача поставити потрібну оцінку, а університету – видати диплом вже внаслідок того факту, що студент заплатив гроші за своє навчання.

На основі товаризації освіти і перетворення університету на підприємство надання освітніх послуг піддається переосмисленню і місія вищої освіти як процесу, результату та соціального інституту, що сприяє мінімізації прекарності.

1. *Здобуття вищої освіти як процес, що мінімізує прекарність: зміна місії.*
У сучасних умовах наявність диплому про закінчення вищої освіти у випускника вишу не обов'язково вказує на приналежність студента до академічних традицій та обізнаності із здобутками фундаментальної науки. Академічність же вищої освіти та зв'язок із фундаментальною наукою є одними із способів доведення до студентів систематизуючого підходу до розуміння оточуючої соціальної дійсності, наступності у досвіді представників різних поколінь, а, відтак, і подолання прекарності у загальній картині світу студента. Формальне ж здобуття фаху студентом призводить до такої гуманітарної загрози, як девальвація цінності знання.

Про цю проблему детально пише українська дослідниця С. Щудло у своїй монографії «Вища освіта у пошуках якості: quo vadis»: «Молоді люди часто демонструють утилітарне ставлення до знання, воно у багатьох випадках вже не сприймається ними як самоцінність» [67]. Знання ж, позбавлене своєї фундаментальності, системності, представлене у вигляді лише того матеріалу, який потрібен для вирішення конкретного завдання, призводить до моделі фрагментарного мислення, внаслідок чого втрачається цілісне бачення картини світу. Отже, знання, отримані в університеті, можуть стати за своєю суттю прекарними – такими, що є дійсними і вартими засвоєння у даний, конкретний момент часу. Вони більше не є опорою для особистості у мінливій соціальній реальності. Відтак, змінюється і світоглядна позиція цієї особистості: у ній більше не існує беззаперечних авторитетів чи перевірених орієнтирів. Такий підхід до феномену життя і професійної діяльності зокрема породжує собою прекаріат – людей, які сприймають тимчасовість, непевність та невизначеність як невід’ємну компоненту свого життя.

Однак у той же час стикаємося із таким парадоксом: саме формування визначеної світоглядної позиції та засвоєння системних, фундаментальних знань, некалькульованих у розрізі плінного моменту, забезпечують особі можливість адаптуватися до мінливої соціальної реальності. Справа полягає у тому, що вузькопрофільна вища освіта, зосереджена на потребах мінливого ринку праці, вже не встигає за швидкістю змін на ньому. Таким чином, навіть отримавши знання, що відповідають потребам роботодавців, студент не є застрахованим від «старіння» цих знань через декілька років. Натомість формування системного знання створює у студента необхідний «каркас» сприйняття, за допомогою якого він у подальшому зможе систематизувати та класифікувати новий, більш актуальний для даного часу матеріал. Особливість фундаментального знання полягає у тому, що воно не застаріває, а становить собою специфічний фрейм усвідомлення дійсності, за допомогою якого можна зорієнтуватися як у минулому, так і у сьогоденні, і у майбутньому. Саме такої орієнтації у дійсності, розуміння її системності бракує молодим прекаріям.

Ми переконані, що альтернативою фрагментарним знанням у вищій школі і подальшій прекаризації мислення є викладання філософських дисциплін протягом усього навчального процесу, на всіх курсах, які проходить студент. Філософські дисципліни дозволяють відновити взаємозв'язок, прослідкувати причинно-наслідкову залежність між різними блоками знань, пояснити різноманітні явища соціального буття у ретроспективній та перспективній моделі. Натомість у сучасних навчальних планах університетів обсяг філософських дисциплін скорочується, а їх викладання здебільшого представлено тільки на перших курсах навчання, коли у студента ще не сформовані навички сприйняття академічної інформації. У результаті плачуться нове покоління українців, яке є обмеженим у своїй здатності осягати абстрактні поняття і у своїй свідомості є залежними від диктату мінливої, тривожної реальності [19, с. 163-164].

2. *Здобуття вищої освіти як результат, що мінімізує прекарність: зміна місії.* З одного боку, зміщення акцентів з процесуальності освітньої діяльності на механізм видання документів про вищу освіту призводить до того, що у сучасних неоліберальних умовах значення диплому про отримання вищої освіти знецінюється і представляє собою вже не своєрідний показник високих інтелектуальних здобутків його власника, а один із сертифікатів для отримання будь-якої роботи взагалі. Ми погоджуємося з думкою російського дослідника О. Бібкова про те, що у сьогоденних умовах диплом про здобуття вищої освіти вже потрібен для отримання робочого місця у таких галузях, які раніше вимагали лише свідоцтва про закінчення професійно-технічної освіти або не вимагали жодного свідоцтва про отримання освіти; наприклад, сфера туризму, готельно-ресторанного бізнесу, розважальної діяльності, ведення домогосподарств тощо [37]. Відтак, диплом про здобуття вищої освіти втрачає якість свідоцтва про високий інтелектуально-освітній рівень особистості, її професійну компетентність та здатність здійснювати високоспеціалізовану та наукомістку роботу. Відповідно його отримання вже не є беззаперечною перевагою випускника на ринку праці, а здобуття вищої освіти вже самим своїм фактом не гарантує особистості здобуття відповідного цій освіті соціального статусу.

З іншого боку, поряд із тим, що диплом про здобуття вищої освіти вже не є показником високого освітньо-наукового рівня випускника, наявною є і тенденція відставання освіти за мінливими умовами ринку праці. Як наголошує дослідниця С. Щудло, така тенденція є загальносвітовою внаслідок і такої причини, як підвищення темпів оновлення інформації, її плінного і часто непередбачуваного характеру і пов'язана із цим нестабільна ситуація на ринку праці - постійно змінюваний попит на різноманітні професії [67]. У ситуації невизначеності на ринку праці навіть випускник, який на виході із університету отримав диплом затребуваного фаху, у перспективі через декілька років може стикнутися із проблемою попиту на свої знання та навички. Закінчивши університет, випускник часто стикається з проблемою: знання, отримані в університеті, є неактуальними для дійсного ринку праці, натомість необхідно перевчитися чи підвищити свою кваліфікацію. Таким чином, здобуття вищої освіти стає для молоді все більше суто формальною процедурою, в результаті якої вони отримують документ – диплом про отримання закінченої вищої освіти, – проте не отримують ґрунтовні знання та професійні навички, необхідні їм як основа для побудови стабільної та визначеної кар'єри [47].

Альтернативою вищеокресленим прекарним тенденціям є планомірна робота як університетів, так і самих студентів із потенційними роботодавцями, які пропонують стабільні робочі місця випускникам, налагодження довготривалих партнерств із останніми, формування дієвого каналу потрапляння випускника із лав університету після його закінчення до лав стабільного працевлаштування.

3. *Вища освіта як соціальний інститут, що мінімізує прекарність: зміна місії.* На основі товаризації освіти і перетворення університету на підприємство надання освітніх послуг піддається переосмисленню і місія вищої освіти як соціального інституту. З одного боку, інститут вищої освіти разом із інститутом держави та механізмом вільного ринку сьогодні вже не гарантує своїм випускникам обов'язкове потрапляння до тих соціальних ніш, професії яких випускники обрали при вступі до навчального закладу. Таким чином, інститут вищої освіти вже не є налагодженим соціальним ліфтом до омріяних соціальних ніш і відповідних їм

соціальних ролей. Однак у той же час залученість до інституту вищої освіти є необхідною умовою для самого шансу потрапляння до високих соціальних ніш. Така ситуація зі зміною ролі вищої освіти у транзиції молоді до вищих щаблів соціальної ієрархії вдало описана дослідником У. Беком, який називає вищу освіту вокзалом із примарними потягами: раніше потяги ходили за розкладом, і кожен, хто бажав прибути до певного місця потягом, мав купити квитка і гарантовано потрапляв туди, куди бажав. Однак тепер примарні потяги ходять не за розкладом, ходять переповненими або й змінюють свій маршрут в процесі ходу, проте все одно для того, щоб потрапити кудись потягом, доводиться купувати квиток і ризикувати помилитися. Отже, сьогодні здобуття вищої освіти у чинних соціальних реаліях є обов'язковою умовою для зайняття престижних соціальних ніш, але й далеко не останньою. У такий спосіб можемо говорити про те, що здобуття вищої освіти сьогодні вже не є гарантією від прекарного способу життя та прекарних соціально-трудова практик, проте все ж таки є першочерговою умовою для незалучення випускників до них.

Таким чином, у переважній своїй більшості випускники вітчизняних вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) стикаються з таким соціальним феноменом, якому ми схильні дати назву «соціально-статусної смерті» після отримання диплому про вищу освіту. Сутність цього феномену полягає у тому, що випускник знаходиться у маргінальному стані після закінчення ВНЗ: вчора він був у статусі студента – людини, яка має стабільне місце навчання, а у багатьох країнах (особливо на пострадянському просторі) і стабільний заробіток у вигляді стипендії, також має певне положення у соціальній структурі суспільства, свою соціально-статусну роль, - а сьогодні він вже знаходиться у статусі безробітного поза межами соціально-трудова відносин і перспектив, які вони породжують. Також зазначимо, що студенти ВНЗ здебільшого користуються повагою у суспільстві: на них покладають надії як на майбутній економічно активний клас, як на інтелектуальний капітал суспільства та як на молодіжну спільність, що несе в собі потужний креативний імпульс для зміни чинної соціальної реальності. До безробітних же сучасне суспільство ставиться з пересторогою, вбачаючи у них потенційну загрозу

стабільності та добробуту. Г. Стендінг так пише про метаморфозу ставлення до безробітних у сучасному світі глобальної економіки: «В епоху, що передувала глобалізації, вважалося, що безробіття обумовлено економічними та структурними факторами. Безробітний – нещасний, якому просто не поталанило, і він опинився у неправильний час і у неправильному місці...За неоліберальної моделі економіки безробіття стало справою індивідуальної відповідальності, чимось майже «добровільним». Людей стали розглядати як більш чи менш «працевдатних», а, отже, проблему безробіття можна вирішити, якщо підвищити їх працевдатність, оновити їх навички або змінити їх звички та настрої. Це спростило перехід до наступної стадії – викривати та соромити безробітних як ледарів та утриманців» [60, с. 209]. До того ж, саме усвідомлення людиною того, що диплом про отримання вищої освіти нічого їй не гарантує і що вона опинилася «на дні» після юнацьких мрій та амбіцій, пригнічує, створює відчуття потужної фрустрації і нереалізованості свого особистісного потенціалу. У випадку «соціально-статусної смерті» після закінчення ВНЗ настає криза самоідентифікації: людина дезорієнтується у соціальному просторі, відчуває себе у ньому непотрібною, при цьому переживаючи приховане почуття провини за свій стан. Лише невелика кількість студентів після закінчення ВНЗ знаходять більш-менш стабільну роботу, ВНЗ часто не займаються працевлаштуванням своїх випускників, тому більшість студентів опиняються сам на сам із проблемою безробіття та нестабільного, негарантованого і соціально незахищеного заробітку.

Змінився і характер взаємозв'язків соціального інституту вищої освіти та держави. Так, в останні роки все більшої поширеності набуває тенденція академічної автономії вишів, при якій державні органи моніторингу якості освіти здійснюють переважно функцію контролю, а функції планування, організації та забезпечення навчального процесу покладаються на виконавчий склад ВНЗ. Така політика держави, з одного боку, є втіленням функціонування західноєвропейських зразків освітньої системи, проте у чинних українських реаліях у багатьох випадках спричинює безсистемність у керуванні інститутом вищої освіти як певною усталеною організацією. Окремі елементи такого інституту стають фрагментарними

частинами вже не єдиного цілісного утворення. Принцип університетської автономії, запроваджений на вітчизняних теренах, являє собою втілення принципу неоінституціоналізму у сфері освіти. За визначенням дослідника К. Павленка, неоінституційний підхід дає змогу аналізувати не лише те, як правила регулюють поведінку людей, але і те, як інтереси людей впливають на формальні та неформальні правила. Саме при неоінституціональній парадигмі розвитку соціального інституту(у тому числі – і інституту вищої освіти) досить важко домовитись між агентами соціальної дії, інтереси яких часто суперечать один одному. Отже, виникають значні труднощі із встановленням єдиного стандарту освіти. При цьому деякі представники неоінституціоналізму піддають сумніву постулат про те, що агенти діють, виходячи з можливості отримання максимальної користі, вважають домінуючим принцип задоволеності. Наочним прикладом такої ситуації є те, що академічна автономія вишів у сучасній Україні проявляється і у можливості останніх запроваджувати плани навчальних дисциплін, які можуть суттєво відрізнитися у різних навчальних закладах. Це, у свою чергу, відкриває простір для маніпулювання обсягом навчальних дисциплін у навчальних планах. Зокрема, для того, щоб залучитися популярністю у абітурієнтів і забезпечити їх більший набір при вступній кампанії, керівники вишів цілком природно будуть віддавати пріоритет профільним дисциплінам і розширювати обсяг годин на їх викладання за рахунок загальноосвітніх дисциплін. Оцінити ж гуманітарний «пробіл» у своїй освіті студенти як молоді і недосвідчені люди ще не в змозі, тому при позиціонуванні гуманітарних наук як способу витрачання часу віддають перевагу тим ВНЗ і тим навчальним програмам, які забезпечують вузькопрофільний підхід до навчання. У результаті скорочення обсягу викладання гуманітарних дисциплін представляється вигідною економічною стратегією для ВНЗ, проте у довгостроковій перспективі призводить до зниження якості вищої освіти, недоліків у формуванні цілісної світоглядної позиції випускника, браку орієнтації у особливостях розгортання соціальної реальності загалом, що в цілому робить молоду особистість вразливою до особливостей мінливої реальності.

Згідно прийнятого Закону України «Про вищу освіту», університет отримав автономію у питанні набору свого кадрового складу. При цьому велику роль отримали факультети та інститути у питанні набору професорсько-викладацького складу. Згідно цього закону та Наказу Міністерства освіти і науки України № 1005 від 05. 10. 2015 «Про затвердження Рекомендацій щодо проведення конкурсного відбору при заміщенні вакантних посад науково-педагогічних працівників та укладання з ними трудових договорів (контрактів)», викладач обирається на основі конкурсного добору та процедурою таємного голосування на рівні кафедри, навчального інституту чи факультету та Вченої Ради університету. Подальшим етапом стає укладання контракту на 5 років із ректором університету. З одного боку, як свідчать деякі чиновники Міністерства освіти і науки України, така процедура обрання викладача на посаду забезпечить здорову конкуренцію серед лав професорсько-викладацького складу та визначну роль колективу структурного підрозділу при прийомі на роботу колеги. Зворотною стороною цього процесу є перетворення професорсько-викладацького складу університету на найманий персонал, залежний від волі керівництва. Особливо відзначимо, що робота за тимчасовими контрактами є однією з ознак прекарної праці. Міністерство освіти і науки України пояснює дане нововведення забезпеченням принципу академічної мобільності викладачів, які де-юре отримують можливість працювати у декількох ВНЗ у різних містах впродовж свого життя [46], та академічної автономності керівництва ВНЗ, яке самостійно може визначати склад професорсько-викладацького складу на основі пріоритетів університету [59]. Однак на практиці таке нововведення не представляється нам ефективним, оскільки український викладач із чинним рівнем заробітної плати не може дозволити собі планомірні переїзди із міста в місто, а університет традиційно залишається корпоративною структурою, як у минулі часи, проте його керівництво отримує більше важелів для впливу і тиску на викладачів. Робота викладача, таким чином, не втрачає своєї осілості і приналежності до певного ВНЗ, проте отримує додатковий аспект стресу та стан невизначеності, що є ознаками прекарної праці.

Автономія ВНЗ від державного планування, зокрема від процедури державного замовлення на випускників певних спеціальностей, має своє відображення у тому, що університети мають самостійно встановлювати партнерство із потенційними роботодавцями (про що йшла мова вище). Часто перед ВНЗ ставиться у розряд не лише бажаних, але і у багатьох випадках обов'язкових питань взаємодія з іноземними роботодавцями, забезпечення конкурентоспроможності випускників на іноземному ринку праці. Зворотною стороною такої взаємодії є не лише сумнозвісний «відтік мізків» українських випускників, але і зниження їхньої професійної кваліфікації, коли за кордон від'їжджають не висококваліфіковані працівники, а дешева робоча сила. Сучасні українські університети у такий спосіб часто сприяють своєрідному «виштовхуванню» свого студента у прекаріат за допомогою освітніх та псевдоосвітніх програм. Однією з таких програм є «Work and Travel», яка пропонує студентам відвідати Сполучені Штати Америки, отримати тимчасове місце роботи (зазвичай таке, яке не вимагає кваліфікації), заробити гроші, які потім можна витратити на подорожі країною. Така модель праці є прямим втіленням прекарного зразка соціально-трудова практик і сприяє прекаризації мислення студентів, які починають сприймати її як бажаний еталон і омріяну життєву перспективу. Головна ж «місія» даних програм у залученні студентів до прекарних трудових практик полягає у тому, що останні починають сприймати такі практики як свій життєвий і кар'єрний старт при отриманні першої заробітної плати, проте поза увагою студентів залишаються такі аспекти трудових практик, які пов'язані із пролонгованими життєвими стратегіями: перспективи побудови стабільної кар'єри, отримання соціального статусу, підвищення професійної кваліфікації тощо – аспекти, що пов'язані із заняттям індивідом певної визначеної соціальної ніші.

Декларований принцип університетської автономії в Україні передбачає незалежність університетів від централізованого впливу держави і можливість їх заробляти гроші на грантових проектах, шляхом продажу наукових розробок різноманітним економічним компаніям. Однак декларований принцип передбачає і інший вид залежності – залежність від фінансування університету «зі сторони»,

залежність характеру наукових розробок від економічного попиту на них на вільному ринку товарів та послуг. У такий спосіб наука як соціальний інститут опиняється у заангажованому становищі відносно глобального ринку товарів та послуг, стає залежною від мінливого і непередбачуваного у реальності постіндустріалізму капіталу [37]. Це означає, що дослідження, які не несимуть у собі прямого економічного зиску, будуть недостатньо фінансовані або згорнуті. Це закономірно передбачає і деградацію нематеріального сектору людського виробництва – виробництва сенсів і цінностей. Криза ж цінностей та сенсів веде за собою і деградацію феномену людського як такого, підриває основи трансцендентності людського буття і витісняє його з позицій широкої життєтворчості на орбіти прекарності – орієнтації на плинний момент часу та миттєву вигоду.

Кожна із вищеперерахованих тенденцій у системі вищої освіти України несе у собі своєрідну загрозу прекарності для студентів – учасників навчального процесу. На особистісному рівні останніх це означає відчуження від довготривалих життєвих стратегій внаслідок утилітарного ставлення до отримуваних знань, пов'язування їх передовсім із майбутньою матеріальною вигодою, фрагментарністю знань, неформування з них цілісної життєвої позиції. Орієнтація на ставлення до освіти як до товару зумовлює такий стан, коли студент є споживачем освітніх послуг, проте він внаслідок браку свого життєвого досвіду та нерозвиненості інтелектуального потенціалу ще не здатен адекватно оцінити, які знання будуть для нього корисними, а які – й необхідними для формування цілісного світогляду. Відтак, необізнаний споживач часто відмовляється від тих послуг і тих знань, які є для нього ціннісно неочевидними, але саме які і забезпечують його сходження на новий щабель соціально-професійного та особистісного розвитку. Ставлення до освіти як до специфічного товару спричинює і появу дипломів-симулякрів, які свідчать про сформовані професійні компетенції, яких не існує насправді у даного студента. Це, на нашу думку, спричинюється підміною понять на вітчизняному соціальному просторі: студент часто розуміє товарність освіти саме через виданий про неї документ, аніж про час, який викладач витрачає на роботу зі студентом для його

навчання. Відсутність же професійних компетенцій зумовлює добровільне обмеження випускника у можливостях отримання стабільного робочого місця: навіть при нагоді його зайняти випускник не буде ладен відповідати встановленим вимогам.

На загальнонаціональному рівні товаризація вищої освіти також має під собою прихований прекарний контекст. Так, інститут вищої освіти стає більш автономним по відношенню до чинної державної системи, а це, у свою чергу, означає, що він є більш відірваним від загальнонаціонального державного курсу. Більша автономія вишів, з одного боку, забезпечує їм необхідну свободу від авторитарності впливу держави, а з іншого – позбавляє систему вищої освіти встановлених стандартів, які забезпечують її монолітність та системність, оскільки задані стандарти кожен виш встановлює, виходячи із власного планування та забезпечення навчального процесу. Оскільки сучасні університети перетворюються все більше на комерційні заклади, вони мають підлаштовуватися під попит студентів і роботодавців, а оскільки стабільності на ринку праці не існує, то нестабільною є і процес планування, реалізації та контролю за веденням навчального процесу. Сфера вищої освіти стає такою ж нестабільною та непередбачуваною, як і інші сфери життя у сучасному трансформаційному суспільстві, і при незалежності її від загальної національної стратегії вона перетворюється на середовище перманентної нестабільності та гнучкості, що є, у свою чергу, сприятливим середовищем для поширення прекарних стратегій.

Альтернативою вищеокресленої безсистемності у плануванні та розвитку національного інституту вищої освіти, на думку української дослідниці Л. Хижняк, є активна роль держави не лише у контролюванні, але і у плануванні та реалізації освітньої політики, особливо в умовах сучасної економіки неоліберального зразку. Як зазначає Л. Хижняк, «...гармонізувати відносини між інститутом освіти та інститутом ринку без втручання держави навряд чи можливо» [63].

Говорячи про систему вищої освіти сучасної України, необхідно зазначити, поряд із вищеокресленими тенденціями прекаризації молоді через канал освіти, які розгортаються на глобальному рівні у державах з неоліберальною економікою, вона

зазнає і додаткового обтяжуючого фактору прекаризації – селекторного колапсу українських соціальних трансформацій. Як ми зазначали вище, явище селекторного колапсу українських соціальних трансформацій впливає практично на всі соціальні сфери, які формують вітчизняну соціальну систему. У сфері освіти на практиці це проявляється у збереженні рудиментальних механізмів радянської системи освіти та намаганнях Міністерства освіти і науки України стрімко «озахіднити» вищу школу, без врахування її вітчизняної специфіки.

Про дію селекторного колапсу у сфері вищої освіти України говорять і такі дослідники, як К. Астахова, Н. Веретенникова, Д. Норт, В. Пелехова, В. Полтерович, С. Садрицька, С. Щудло та ін. Автори, проте, здебільшого використовують термін «інституційна пастка» для позначення суперечливої дихотомії у існуючих особливостях функціонування інституту вищої освіти в Україні. Так, за визначення Д. Норта, інституційна пастка – це певне рішення у соціальній системі, яке блокується, і його неможливо відмінити. За визначенням В. Полтеровича, інституційна пастка – це неефективна соціальна норма, яка самопідтримується. Результатом появи інституційних пасток постає формування інституційного конфлікту між чинними та новими нормами і, як наслідок, поява або нежиттєздатних інститутів, або стійких, проте неефективних утворень. Визначним є і той факт, що проблема селекторного колапсу у сфері вищої освіти України та її вплив на прекаризацію молодого покоління українців стають предметом широкого публічного дискурсу вже сьогодні і представляють собою матеріал не тільки для теоретико-наукових пошуків, але і громадянських ініціатив та дебатів у цьому питанні [39].

Ми у даній роботі спробуємо систематизувати на основі розробок українських учених ідеї щодо відображення селекторного колапсу (інституційних пасток) у системі вищої освіти України та їх зв'язок із розгортанням прекаризації соціальних практик молоді.

Так, серед проявів селекторного колапсу (інституційних пасток), можна виділити такі основні проблеми:

- пастка сумісництва професорсько-педагогічного складу;

- дисертаційна пастка;
- пастка Болонського процесу;
- пастка ефективності зовнішнього незалежного оцінювання;
- впровадження сертифікатів зовнішнього тестування (у цьому контексті мова йде про зміст тестових завдань);
- політизація освіти (особливо таких дисциплін, як історія, політологія, література та ін.);
- пастка державної монополії на освіту;
- інформаційна пастка щодо кількісних та якісних характеристик освітнього середовища та ін.[43, с. 569].

Українська дослідниця В. Пелехова доводить, що «основні хвороби вітчизняної вищої школи, отримані в ході її комерціалізації, набули вигляду інституційних пасток» [43, с. 28]. Одну з них вона вбачає у конфлікті між потребою освітнього бізнесу розширюватися та необхідністю забезпечення якості освіти. Цей конфлікт, на її думку, має наслідком безпрецедентне падіння якості вищої (втім, й інших рівнів) освіти. Ринок освітніх послуг досить чутливий до кон'юнктури. Підпорядковуючись ринковим механізмам, навчальні заклади «приречені» проводити політику збереження та збільшення чисельності студентів. Це веде до зниження прохідного бар'єру до вишу, падіння рівня знань та, відповідно, вимог до студентів з боку викладачів. За словами Є. Балацького, за умов комерціалізації вищої освіти утворюються університети-мутанти, які здійснюють «воістину віртуозну мімікрію, намагаючись відповідати правилам та нормам при порушенні самого духу вищої освіти» [7, с. 30]. Така ситуація також трансформується в інституційну пастку. А. Бронська, здійснивши аналіз основних інституційних конфліктів системи вітчизняної вищої освіти, доходить висновку, що в Україні утворилися два види інституційних пасток. «Перший вид пастки (організаційний) – неефективна, але стійка система вищих навчальних закладів-мутантів, яка не надає якісної, повноцінної освіти; другий вид пастки (ментальний) – неефективна, але стійка система звичаїв, що спрямовує студентів на відхід від здобуття знань.» [12, с. 97].

Російська дослідниця Н. Веретенникова до проявів інституційних пасток у вищій освіті відносить:

- недофінансування університетів, що при зростанні попиту на вищу освіту зумовило підрив академічних стимулів включеного до освітнього процесу викладацького складу, в результаті чого відбувається відтік талановитої та амбіційної молоді з цієї сфери і, як наслідок, старіння викладацького складу, зниження мобільності викладачів;

- ієрархічне управління, що проявляється у розподілі управлінського ресурсу між адміністративними агентами, відсутності колегіальності в прийнятті рішень, посиленні адміністративного ресурсу, бюрократизації освіти;

- високий попит на вищу освіту, що проявляється у попиті на отримання не знань та навичок, а диплома [14].

Отже, виникнення інституційних пасток, є суттєвим джерелом ризиків у системі вищої освіти, що актуалізує цей ракурс дослідницького пошуку. Проблеми реформування у своїй більшості зумовлені стійкістю наявних, уже застарілих інститутів або переходом до нових, але неефективних норм, які набувають стійкості, перетворюючись на інституційні пастки та гальмуючи розвиток системи [67].

Відповідно до окреслених проблем розгортання прекарності у системі вищої освіти України на національному рівні, що посилюються дією селекторного колапсу українських соціальних трансформацій, ми пропонуємо наступні рекомендації для їх подолання:

1. Загальний фактор скорочення гарантій на стабільне працевлаштування. Проблема подальшого працевлаштування випускника є однією із наскрізних проблем інституційних пасток або селекторного колапсу в області трансформацій вищої освіти в Україні. Одним із можливих шляхів вирішення цієї проблеми є запровадження фінансових канікул підприємствам, фірмам та організаціям, які прийматимуть випускника ВНЗ на штатне місце роботи з подальшою його роботою на даному місці протягом декількох років. Для того, щоб унеможливити ризики для власників підприємств, можливим було б запровадження випробувального терміну

для кандидатів на посаду, щоб у такий спосіб потенційний роботодавець мав змогу обрати найбільш талановитого і здібного із них.

2. Загальний фактор нівелювання ролі освіти як системного процесу здобуття цілісного знання про світ. Для дійсного підвищення якості вищої освіти в Україні, забезпечення рівних прав різних категорій студентів до неї, а також мінімізації протестних настроїв та дій з цього приводу ми вважаємо необхідним призупинити курс на комерціалізацію вищої освіти в Україні. Натомість доцільно було б підвищити вимоги до вступу випускників з метою відбору найбільш талановитих та здібних, мотивованих на отримання освіти та здобуття знань за допомогою роботи над собою. У такий спосіб запроваджувався би принцип вільної конкуренції серед абітурієнтів, але теоретично у кожного з них була б можливість здійснити висхідну соціальну мобільність за рахунок власних інтелектуально-розумових ресурсів.

З огляду зазначених ідей про інформаційні пастки (селекторний колапс) у ході трансформації вищої освіти в Україні, ми визначаємо такі можливі рекомендації для подолання вищезазначених інституційних пасток у системі вищої освіти України, які опосередковано стосуються проблеми прекарності як освітніх практик, так і прекаризації мислення студентів:

- *«Пастка» Болонського процесу*, зокрема - збільшення бюрократичного навантаження на викладачів при одночасному скороченні аудиторного навчального навантаження. Запровадження Болонського процесу у реформах освіти сучасної України є суперечливим з точки зору навантаження на професорсько-викладацький склад, оскільки, з одного боку, згідно Болонської декларації, викладач повинен більше свого часу витратити на науково-дослідну роботу та самостійну роботу зі студентами порівняно із обсягом його роботи в аудиторії; з іншого боку, Болонський процес побудований на процедурі постійної звітності протягом навчального процесу, на всіх його етапах. У країнах з відлагодженим механізмом Болонської системи викладач отримує достатню кількість часу для ведення документації навчального процесу, хоча в останній час ведуться активні дискусії щодо того, наскільки ці бюрократичні вимоги дійсно сприяють підвищенню якості освіти. В українських реаліях здійснилося скорочення навчального навантаження на

викладача з 825 годин на 600 годин на рік за рахунок скорочення аудиторних годин роботи. Проте навіть за такого скорочення вивільненого часу викладачам не вистачає внаслідок збільшеної кількості документів для заповнення та опрацювання. Проблему у такій ситуації ми вбачаємо і у застарілих формах роботи зі студентами, як-то: проведення щотижневих лекційних та семінарських занять, написання рефератів, проведення численних невеликих письмових робіт для «добирання» балів тощо. Дані форми роботи є рудиментами від колишньої системи університетської освіти радянського зразку, однак, якщо раніше вони були ефективними, то при сьогоденнішому розвитку інформаційних технологій слугують лише баластом для викладача – не сприяють засвоєнню студентами знань, проте забирають багато часу на підготовку та перевірку. Отже, сучасний український викладач стає переобтяженим і фактичним навантаженням, пов'язаним із роботою зі студентами, і бюрократичними процедурами, якими супроводжується його педагогічна та наукова діяльність, проте робота із розширеним списком документів не враховується у ставку його навантаження. Одночасно перед викладачем ставиться вимога проводити високоякісну наукову, методичну та організаційну діяльність. Отже, викладачі України приділяють значну частину свого часу веденню документації та застарілих форм занять зі студентами замість ведення наукової та дослідницької роботи зі студентами, чим підривається один із головних принципів роботи викладача згідно Болонської декларації. У той же час виконання додаткової неоплачуваної роботи – ведення розширеної документації - є однією із ознак прекарної праці.

Необхідною, на нашу думку, є і усунення проблеми бюрократичного навантаження на викладача в ході реалізації принципів Болонського процесу. Вивільнений час внаслідок скорочення аудиторних годин роботи викладача слід направити не стільки на ведення розширеної документації, скільки на його співпрацю зі студентами при дослідженні ними певної проблеми, а також на новітні форми навчального процесу, тобто слідувати планомірно за рекомендаціями Болонської декларації. Так, можливим було б переосмислити застарілі форми проведення лекцій та семінарів. Якщо у західних країнах професор дає відкриті

лекції у формі наукового диспуту декілька разів на місяць, то вітчизняний викладач проводить лекції декілька разів на тиждень, навіть при скороченні аудиторних годин. Практика ведення семінарів може бути також переосмислена. Студенти західних країн, які долучилися до Болонського процесу, самостійно готують дослідницькі проекти, які захищають перед викладачем, вступають із ним у наукові дискусії. У такий спосіб студент докладає відповідних зусиль для знаходження матеріалу, його осмислення та логічного викладу, викладач же скоригує його на цьому шляху і дає відповідні підказки. В українських реаліях практика проведення семінарів часто перетворюється на відтворення лекційного матеріалу, а реферати стали суто компілятивною та механічною роботою, внаслідок якої студент пасивно передає матеріал або просто копіює його. Переосмислення традиційних навчальних форм і їх наближення до західних зразків могли б усунути такий наслідок селекторного колапсу у сфері української освіти, коли нововведення не вписуються у налагоджений порядок проведення занять із студентською аудиторією. Економія часу викладача на аудиторних заняттях, але проведення їх на високому науковому рівні, як маленької події у стінах університету, дозволило б вивільнити час для заповнення документації та зайняття науковою і методичною роботою. Однак зауважимо, що для переосмислення традиційних форм проведення занять зі студентами викладачам необхідний час і персональна мотивація, оскільки до нових форм занять необхідно ретельно готуватися та показувати дійсно високий професійний рівень на кожній лекції та кожному занятті із захисту персонального проекту. Від студента також необхідні наполегливість та зміна внутрішньої установки від очікування оцінки до планомірної роботи над її отриманням.

- *«Пастка» автономності вишів від державного інституту.* Необхідною є і вирішення проблеми зменшення обсягу годин викладання соціо-гуманітарних дисциплін. Зокрема, встановити централізовані програми вивчення гуманітарних дисциплін від Міністерства освіти і науки України з щорічною перевіркою наявності годин навчального навантаження на викладання цих дисциплін; при необхідності забезпечити добір компетентних викладачів у штат кафедр для викладання таких дисциплін. Особливо наголосимо на тому, що визначена політика Міністерства

освіти і науки України у цьому питанні, ненадання права університетам довільно визначати обсяг викладання соціо-гуманітарних дисциплін, спрямованих на формування індивідуальної та національної самосвідомості, є необхідною запорукою не тільки гармонійного розвитку студента, формування у нього міцних патріотичних установок та любові до Батьківщини, але і своєрідним забезпеченням безпеки студента і його оточення. Справа полягає в тому, що у сучасному світі наявними є різноманітні терористичні угруповання (наприклад, «Ісламська держава Іраку та Леванту» (ІДІЛ), члени яких є висококваліфікованими професіоналами, проте у той же час людьми із несформованою світоглядною позицією та самосвідомістю. Внаслідок цього вони легко піддаються психологічній обробці та стають керованими «маріонетками» у здійсненні кровопролитних терактів. Планомірна викладацька робота, спрямована на розвиток загальносистемних знань студента про оточуючий світ, формування його особистісної позиції та національної свідомості є тим фактором, який може стати на заваді психологічній обробці терористами української молоді, зробити наших молодих співвітчизників непохитними перед обличчям детально спланованих психологічних маніпуляцій.

- *Залежність функціонування університету від грантових надходжень та запитів бізнес-структур*: розширення державного фінансування дослідницьких програм, не пов'язаних із отриманням прямого матеріального зиску. Зазначимо, що на сьогоднішній день в Україні наявним є державний сектор фінансування дослідницьких програм, але на фоні планомірного скорочення видатків із державного бюджету на фінансування сфери освіти та науки ці дотації є незначними і представляють собою невеликі надбавки до загальної заробітної плати науково-педагогічного працівника. Тому основний акцент зробимо на збільшенні фінансування сфери освіти та науки в Україні.

Таким чином, в контексті розгляду чинників прекаризації системи вищої освіти в Україні, які є відображенням дії селекторного колапсу українських соціальних трансформацій, ми можемо резюмувати, що подолання такого типу прекарності є можливим на системному рівні вітчизняного державотворення, а, отже, являє собою один із видів подолання прекарності на національному рівні. Такий шлях подолання

прекарності передбачає перегляд загальних стратегій розвитку вищої освіти України, адаптації її до чинних соціальних реалій, вдосконалення законодавчої бази забезпечення навчального процесу та наукової діяльності, сприяння держави у стабільному працевлаштуванні випускників українських ВНЗ тощо.

Отже, попередньо нами були розглянуті можливі рекомендації для мінімізації впливу прекарності у сфері вищої освіти на національному рівні. На цьому рівні ми розуміємо освіту як соціальний інститут, а університет – як безпосередню локацію для діяльності цього соціального інституту. Подолання ж прекарності на особистісному рівні в контексті питання вищої освіти, на нашу думку, може бути представлене у розумінні університету як специфічного комунікативного простору, у якому наявними є два головні суб'єкти – викладачі та студенти. Саме існування університету як інтелектуальної комунікативної платформи, на якій здійснюється обмін провідними ідеями, думками та рефлексія стосовно чинних соціальних процесів створює сприятливе середовище для подолання прекарності свідомості молодих українців та їх вчителів. Власне, якщо узагальнити системний принцип подолання прекарності мислення в університетському просторі, то його можна висловити наступним чином: Не «Викладач заради студента», не «Студент заради викладача», а «Ми разом заради науки» [37]. Така позиція передбачає налаштування конструктивного, рівноправного діалогу між студентами та викладачами, що виходить за межі ринкових відносин замовника освітніх послуг та їх виконавця, забезпечує ставлення цих двох суб'єктів один до одного як до партнерів у питанні пошуку наукової істини. Це також передбачає формування викладачами свого наукового та педагогічного авторитету у студентському середовищі. Визначальну роль, на нашу думку, відіграє можливість викладача у ході викладацької діяльності донести до студента думку про правонаступність поколінь та системність набутого людською цивілізацією знання, що сприяє подоланню атомізованого ставлення студента до минулого та майбутнього, розширення його світобачення далеко за межі сьогоденного плінного моменту.

Університет у класичному його розумінні (у тому числі і у західноєвропейській культурологічній традиції) передбачає й формування відносин

між викладачами та студентами, які виходять далеко за межі безособових бізнесових утилітарних контактів, передбачають консолідацію у питаннях не тільки науково-дослідницької та освітянської діяльності, але і кооперації у питанні захисту прав студентства та професорсько-викладацького складу ВНЗ. При початковому подоланні прекарності на особистісному рівні шляхом інтеракцій між студентами та викладачами в ході навчального процесу та науково-дослідної діяльності, подолання прекарності переходить і на громадянський рівень. Процес переростає у спільний інтерес і спільний рух студентів та викладачів на захист їхніх гарантованих законом прав. У такий спосіб ми можемо говорити про формування почуття солідарності у викладачів та студентів як у якості рівноправних суб'єктів науково-дослідницького дискурсу, так і у якості представників різних поколінь.

Подоланню прекарності на особистісному рівні при використанні університету як комунікативної платформи між викладачами та студентами, на нашу думку, можуть посприяти такий чинник, як особистісний приклад викладача, його комунікація зі студентом, що передбачає елемент транзитивності передачі досвіду від покоління до покоління. У непростих, часом парадоксальних умовах реформ вищої освіти України на викладача, який зацікавлений у розвитку розумових здібностей своїх студентів, покладається подвійне навантаження: не тільки виконувати заплановану наукову, методичну та виховну роботу, але і зацікавити молодь у самостійному дослідженні реальності, не керуючись утилітарним інтересом (питання студента «А що мені за це буде?»), а власним потягом до отримання нових знань. Сучасний український викладач повинен стати для них не тільки джерелом отримання знань для одержання певної оцінки, а своєрідним провідником у світ наступності і досвіду різних поколінь, здобутки яких часто є актуальними сьогодні, а часом і дають поштовх для знаходження нових знань, нових точок і кутів зору на вже звичні, на перший погляд досліджені речі. Варто зазначити, що сучасні умови оплати праці викладача роблять його не стільки заможним професіоналом, скільки волонтером у справі передачі знань і основ системного мислення та класичної освіти представникам наступного покоління. Важливою ознакою та проблемою вітчизняної вищої освіти є прекарізація

соціальних практик не тільки студентів, але і викладачів, що робить додатковий перепон у справі позитивного прикладонаслідування стилю життя викладача його підопічними. Прекаризований викладач транслюватиме студентам приклад невпевненості і невизначеності у завтрашньому дні, страху за своє майбутнє, вимоги поступитися у деяких випадках своїми принципами заради збереження робочого місця тощо. Однак саме у можливостях викладача (а особливо у викладача соціо-гуманітарних дисциплін, таких, як історія філософії, соціальна філософія, філософія науки, політологія, соціологія, основи права, психологія, історія України тощо) вже сьогодні вести роз'яснювальну роботу серед студентської аудиторії, пояснюючи їй природу явища прекарності, можливі наслідки цього явища у їхньому подальшому житті, підтримувати у спробах подолання прекарності на рівні самостійного пошуку вирішення цієї проблеми у персональному досвіді студента. У сфері такої просвітницької роботи можливим було б створення факультативних курсів із дисциплін соціальної філософії та основ права, які б пояснювали студентам природу явища прекарності соціальних практик індивіда та можливі шляхи подолання цієї проблеми у подальшому професійному житті випускника за допомогою його ознайомлення із нормами чинного трудового законодавства України. Розробка такого курсу та читання його у рамках дисциплін соціальної філософії та основ права стала би важливим кроком в інформуванні студентів про явище прекарності, виробленні ними стратегії адаптації чи супротиву явищу прекарності у своєму особистісному житті, розвитку їхньої загальноособистісної та правової культури.

Таким чином, резюмуємо: роль викладача у справі мінімізації явища прекарності на особистісному рівні у студентській аудиторії – це роль подвижника справи розвитку майбутнього покоління, його орієнтації на цінності колективної справи при орієнтації й на пізнання і саморозвиток, що повинна здійснюватися часто всупереч утилітарним тенденціям у вищій освіті.

Для переходу з рівня подолання прекарності на особистісному рівні у лавах університету до подолання прекарності на громадянському рівні у рамках комунікативної платформи між викладачами та студентами, на нашу думку, доцільним буде вжити наступних заходів:

1. Введення діяльності, що передбачає колективні дії, на першому етапі – розважального характеру. Наприклад, серед молодих людей корисним було б поширення моди на проведення дозвільного часу у спеціальних таборах відпочинку, організація туристичних походів, де велику роль відіграє злагоджена діяльність учасників і їх взаємна допомога, участь у колективних командних іграх-квестах, де наявним є розділення ролей учасників, проте результат залежить від злагодженості команди при ефективному виконанні кожної з цих ролей. Наголосимо, що важливим елементом у такій діяльності має стати не стільки сам розважальний компонент, що повинен становити тільки специфічне тло, а організація учасників, вміння ними обирати лідерську групу, розподіляти обов'язки, делегувати повноваження, визначати строки виконання певних дій та спільними зусиллями здійснювати поставлену мету. Цей акцент є принциповим, адже тільки інтеграція членів певного соціального угруповання та планомірний внесок кожного із них у спільне завдання формує із них цілісну соціальну групу. Пасивний же відпочинок з поодинокими елементами ігор-кооперацій сприяє формуванню лише соціального кола за інтересами, який при зміні цих інтересів швидко розпадається. Завданням таких дозвільних практик молоді, з елементами формування дієвої соціальної групи, є переживання успішних прикладів колективної діяльності у власному досвіді для того, щоб перенести його енергію на соціальні практики вже іншого характеру. Отже, таку діяльність студентів у взаємодії з їхніми викладачами неможливо вважати основною у справі мінімізації дії прекарності на громадянському рівні. Скоріше вона є початковим етапом у здійсненні більш масштабних соціальних акцій.

2. Планомірна робота зі студентським самоуправлінням. Так, на сьогоднішній день, з одного боку, у більшості вишів наявним є студентське самоуправління, яке, з одного боку, покликане захищати права студентів і формувати єдину платформу для їхньої колективної діяльності не тільки у межах своєї групи чи факультету, але у межах всього навчального закладу. З іншого боку, діяльність студентського самоуправління спрямована, в першу чергу, на дозвільні практики молоді та, як правило, повністю залежить від керівного складу вишу. На нашу думку, студентське

самоуправління із його схильністю організувати дозвілля молодих людей можна спрямувати у вже викладеному руслі колективних дозвільних практик, але на цьому не слід обмежуватися. Корисним було б створення на базі студентського самоуправління курсів із вивчення трудового законодавства України, вивчення практики колективних соціальних дій із залученням до дискусії представників місцевих громадських організацій, профспілок тощо. Такі курси несли б практичну користь майбутнім молодим працівникам у вигляді обізнаності у трудовому законодавстві України, у позитивному досвіді громадянської активної діяльності.

3. При такій орієнтації на пізнавальний процес і колективну діяльність, на нашу думку, набудуть поширення і різноманітні молодіжні організації, метою яких стане обмін досвідом і знаннями представників молодого покоління зі своїми однодумцями для формування певних життєвих практик, колективних дій. Розвиток платформи дієвих молодіжних організацій (особливо – сформованих «знизу») є необхідним для формування єдиних групових інтересів української молоді. Можливо також бачити у цьому процесі підґрунтя для формування профспілок «знизу», брак яких на сьогоднішній день зумовлює тяжкі порушення трудових прав прекаріату.

4. Не менш важливим є організація на базі таких платформ системної волонтерської діяльності із подальшою артикуляцією інтересів та вимог молоді до чинної влади. Як зазначалося вище, волонтерська діяльність української молоді на сьогоднішній день не є систематичною. Мета її, як правило, полягає у знаходженні коштів для вирішення тієї чи іншої соціальної проблеми у регіоні. У той же час нове бачення волонтерської діяльності за стабільного функціонування молодіжних організацій та формування спільноти української молоді передбачатиме не тільки знаходження коштів, але і моніторинг проблем у регіоні, моніторинг передвиборчих обіцянок представників влади і подальше їх виконання стосовно діючої проблеми, виступ з боку громадських утворень на вимогу виконати ці обіцянки тощо. Таким чином, роль волонтерів полягатиме не лише у ситуативній допомозі, але і у системному дослідженні і вирішенні проблеми, перекладання відповідальності не лише на плечі пересічних громадян, але і на плечі представників влади, які є

народними обранцями і зобов'язані захищати відчужені у їхню компетенцію громадянські права. Велику роль у навчанні української молоді таким соціальним практикам повинні відігравати представники дорослого покоління, які мають значний досвід громадянської активності, і у цьому спостерігатиметься правонаступність і обмін досвіду між представниками різних поколінь, подолання атомізованості та відчуженості між ними.

5. При такому підході до розвитку молодого покоління українців можливою стає перспектива формування руху на захист прав прекарних працівників із можливим оформленням його у повноцінну соціальну організацію. Справедливим буде зазначити, що з усіх представників української молоді, які виховуватимуться за запропонованою моделлю, не всі стануть громадськими та політичними активістами, і, до того ж, така масовість не є потрібною, оскільки може призвести до перенасичення громадянськими запитами суспільства та надмірної конкуренції. Однак збільшення кількості української молоді, що у своїх цінностях орієнтуватиметься на колективні дії та групові інтереси, на взаємозв'язок себе із представниками попередніх та наступних поколінь, сприятиме викристалізації із її лав лідерів, які у своїх ініціативах будуть керуватися такими інтересами. З таких лідерів формуватиметься ідеологічна, політична та громадянська основа майбутнього руху за захист прав прекарних працівників, до якого їх менш лідерсько налаштовані однодумці зможуть приєднатися і мати виконавчі та наглядові функції. Отже, у такий спосіб може вивільнитися ініціативна та творча енергія української молоді як специфічної соціальної групи, яка на даний момент перебуває у стані апатії та зневіри у свої соціальні старти та породжені ними можливості. Українська молодь, почавши визвольну кампанію з лав прекарності у своїх трудових, політичних, соціально-культурних практиках, отримає нове поле для здійснення своєї унікальної місії – місії оновлення українського суспільства і задання йому нових векторів розвитку, нових сенсів і нових орієнтирів. Це, у свою чергу, може призвести до зміни селекторного принципу розвитку українського суспільства, що забезпечить його стійкість і стабільність, порівняно із неефективними, застарілими селекторними принципами минулого і сьогодення.

Висновки до третього розділу

Прекарність як явище, яке охоплює різноманітний спектр соціальних практик молоді, розгортається на трьох базових рівнях: особистісному, громадському та національному. Таке виділення рівнів розгортання прекарності зумовлюється особливостями поширення соціальної атомізації індивіда по відношенню до представників свого роду, своїх співвітчизників та інститутів державної влади своєї країни, яке породжує його орієнтацію на плинний момент часу із його визначеним обсягом можливостей.

Первинний імпульс подолання прекарності у соціальних практиках може мати місце як на особистісному, так і на національному рівні, що пояснюється вертикальними зв'язками взаємодій між індивідом та представниками його роду та індивідом і інститутами державної влади. Під вертикальними зв'язками ми розуміємо не стільки ієрархічну модель підпорядкування, скільки відносини, які розгортаються у часовому вимірі, із визначеним минулим та запланованим майбутнім, іншими словами – із стратегічною компонентою. Однак, незважаючи на первинний імпульс, у подальшому необхідна тісна взаємодія як окремої особистості, так і інститутів державної влади у справі подолання атомізованого ставлення до результатів соціальних практик, в яких є задіяним громадянин. Іншими словами, і пересічна людина, і державна система взагалі повинні усвідомити свій інтерес у довгостроковій продуктивній діяльності на вітчизняних теренах. З боку державної системи це означає розроблення дієвої законодавчої бази захисту трудових прав працівника і контроль за діяльністю роботодавців. З боку працівника це означає готовність переходити на довготривалі стратегії життєдіяльності і усвідомлювати себе у якості жителя даної території, з укоріненими міжпоколіннівими зв'язками. Прекарний стиль життя і свідомості повинен бути проаналізованим та обдуманим різнобічно, з усіма його як ситуативними можливостями, так і фатальними пролонгованими наслідками, для того, щоб представники як особистісного, так і національного рівня розгортання прекарності зрозуміли: остання є непридатною стратегією для досягнення вагомих, стійких, масштабних і довготривалих проектів. За рахунок цих проектів, власне, і відбувається прогрес як окремої особистості, так і

нації в цілому. На основі ж усвідомлення цього факту і реальних можливостей реалізації довгострокових проектів формуватиметься і громадська активність особистостей, внаслідок чого подолається і їхня горизонтальна атомізованість, і прекарізованість сприйняття по відношенню один до одного. На цьому - громадському - рівні подолання прекарності можливим буде здійснити не лише індивідуальний, але і колективний захист прав працівників.

Справедливим буде зазначити, що без підтримки держави практично неможливим є виникнення мотивації у молодих людей до участі у довготривалих проектах різноманітних сфер життєдіяльності. У той же час і така стратегія буде неефективною, якщо молода людина у своїй діяльності і сприйнятті спиратиметься на прекарні зразки соціальних практик. Тому даний процес мінімізації прекарності на особистісному та національному рівнях повинен відбуватися під гаслом всебічної взаємності: «Держава йде назустріч молоді – молодь йде назустріч державі».

Для усвідомлення ж молодого людиною перспектив довготривалих життєвих проектів необхідна планомірна освітня та ідеологічна робота з представниками молодого покоління. У такому розрізі важливою є діяльність університетів як платформ соціального інституту вищої освіти та як осередків науково-дослідницького дискурсу між студентами та викладачами. Мусимо констатувати, що і університет у якості платформи соціального інституту вищої освіти зазнає прекарних тенденцій у своєму функціонуванні, які проявляються передусім у тенденціях витіснення студента до лав прекаріату після закінчення ВНЗ та у прекарізації трудових практик і стилю життя пересічного вітчизняного викладача. Під таким кутом зору подолання прекарності у вищій школі повинно здійснюватися з первинним імпульсом від державних інститутів, адже саме вони задають моделі діяльності ВНЗ і системи вищої освіти загалом. Однак не менш важливою є місія університету як платформи для науково-дослідницького дискурсу між викладачами та студентами, яка існує поза розпорядженнями державних органів. Саме з цієї позиції можливим є подолання прекарних тенденцій на особистісному рівні студента, первинним поштовхом до якої є формальна та неформальна комунікація із викладачами. Викладач стає для студента відкривачем наступності досвіду різних

поколінь у галузі науки, мистецтва, культури, показує йому причинно-наслідкові зв'язки між різноманітними соціальними процесами, інформує про явище прекарності та пояснює його наслідки. Саме особистісний компонент у взаємодії викладача та студента слугує для останнього мотиваційним елементом для розмірковування над своїми життєвими стратегіями та намірами, для прагнення задавати та шукати відповідь на вічні питання, для переосмислення свого життєвого досвіду та досвіду попередніх поколінь і на основі цього переосмислення - формування власних життєвих планів на майбутнє. Все це виводить студента за рамки дня сьогоднішнього, відкриває для нього різноманітні життєві перспективи і здатність до ретроспективного та перспективного аналізу, а, отже, виводить його поза простір неусвідомленої прекарності. З цієї точки зору доцільним є розширення у навчальних планах обсягу викладання соціо-гуманітарних дисциплін, які допомагають студенту сформувати такий світогляд, правову культуру та бути залученими до соціально-філософського дискурсу про природу і наслідки прекарності, розширити практики проведення масових дозвільних заходів, в яких необхідним є досягнення позитивного колективного результату тощо. Необхідним є також і залучення до молодіжної громадської діяльності, яка охоплювала б широкий загал молодих людей і становила б собою майданчик для публічного дискурсу проблем молоді (зокрема і проблеми включення молоді до прекарних трудових практик). Згідно даних досліджень, у молодих українців є прагнення до діяльності, спрямованої на модернізацію та вдосконалення існуючої соціальної реальності, проте на даний момент це прагнення є атомізованим, як і всі прекарні соціальні практики. Однак сама наявність такого прагнення вказує на те, що українська молодь має потужний інноваційний потенціал, який не зник під навалою стратегій щоденного виживання, а, відтак, потрібно лише спрямувати його у русло реалізації модернізаційного проекту.

Список використаних джерел до третього розділу

1. Аквинский Ф. Сумма Теологии. Киев : Эльга ; Москва : Элькор-МК, 2002 . Т. 1, ч. 1: Вопросы 1/43. 560 с.
2. Андрущенко В. П. Освіта має плекати духовність // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2007. Вип. 11 (24). С. 3-7.
3. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту. Вид. 2-ге, доп. Київ : Знання України, 2008. 819 с.
4. Андрущенко Т. І. Виховний процес та формування естетичних цінностей молоді в українському культурному дискурсі в період глобалізації та інформаційної революції // Людина в сучасному цивілізаційному процесі: філософсько-культурологічні та етико-естетичні виміри : монографія / Нац. муз. акад. імені П. І. Чайковського ; за ред. Т. І. Андрущенко. Ніжин, 2014. С. 283-307.
5. Астахова Е. В. Проблема понимания как ключевая задача современного образования // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2009. Вип. 15. С. 567-569.
6. Базалук О. А. Философия жизни: от волюнтаризма к экзистенциализму (компаративистский анализ). Винница : О. Власюк, 2006. 292 с.
7. Балацкий Е. Институциональные конфликты в сфере высшего образования // Свободная мысль –XXI. 2005. № 11. С. 23-38.
8. Бауман З. От паломника к туристу // Социологический журнал. 1995. № 4. С. 133-154.
9. Бех І. Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі // Філософська і соціологічна думка. 1994. № 3/4. С. 172-184.
10. Бичко А. К., Бичко І. В. Феномен української інтелігенції : спроба екзистенціального дослідження. Київ : Освіта України, 2014. 199 с.

11. Бойченко І. В., Бойченко М. І., Бойченко О. І. Духовність як феномен локальної цивілізації // Вісник Київського інституту бізнесу та технологій. Київ, 2007. Вип. 1 (6). С. 3-13.
12. Бронська А. М. Інституційні конфлікти в системі вищої освіти України // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Секція «Економіка». Рівне, 2009. Вип. 4 (48), ч. 2. С. 92-98.
13. Вашкевич В. М., Кивлюк О. П. Сприйняття історії молоддю за умов суспільних трансформацій // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. Вип. 23. С. 304-310.
14. Веретенникова Н. В. Институциональные ловушки российской системы высшего образования // Вестник Томского государственного университета. Серия: Экономика. Томск, 2009. № 1 (5). С. 5-12.
15. Вернидуб Р. М. Наука і освіта у просторі педагогічного університету : монографія. Київ ; Херсон : Гринь Д. С., 2014. 415 с.
16. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Харківська область : монографія / І. Ф. Прокопенко, В. П. Андрущенко, В. І. Астахова та ін. ; Ін-т вищої освіти АПН України ; Асоц. ректорів пед. ун-тів Європи. Київ : Знання України, 2009. 431 с.
17. Волинка Г., Мозгова Н., Федів Ю. Університет як соціокультурний феномен: історія і українська сучасність // Людина і політика. 2002. № 2. С. 82-96.
18. Волосевич І., Герасимчук С., Костюченко Т. Молодь України-2015 : матеріали соціологічних досліджень «ГФК ЮКРЕЙН». Київ : ООН в Україні, 2015. 88 с.
19. Гончарова О. О. Викладання філософських дисциплін у вищій школі як засіб мінімізації впливу прекарних практик на життєві стилі сучасного студента // Інноватика суспільствознавчої освіти ХХІ сторіччя: виклики і шляхи розвитку : тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 12–14 травня 2016 р. / М-во освіти і науки України, Миколаїв. нац. ун-т ім. В. О. Сухомлинського. Миколаїв, 2016. С. 19-20.

20. Губерський Л. В., Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Культура. Ідеологія. Особистість : методолого-світоглядний аналіз / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т соціол. НАН України, Ін-т вищої освіти АПН України. Київ : Знання України, 2002. 580 с.
21. Дудін В., Ткаліч О. Праця замість молодості: загрози для молоді на ринку праці // Інтернет-журнал «Спільне». 2016. Дата оновлення: 04.07.2016. Режим доступу: <http://commons.com.ua/pratsya-zamist-molodosti-zagrozi-dlya-molodi-na-rinku-pratsi/> (дата звернення: 06.07.2016).
22. Дудін. В. Трудова реформа в Україні [Електронний ресурс] // Інтернет-журнал «Спільне». 2015. Дата оновлення: 30.06.2015. Режим доступу: <http://commons.com.ua/trudova-reforma-v-ukrayini/> (дата звернення: 05.07.2015).
23. Жижко Т. А. Філософія академічної освіти : монографія. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. 403 с.
24. Камю А. Посторонний. Падение. Санкт-Петербург : КРИСТАЛЛ, 2001. 192 с.
25. Канетти Э. Масса и власть. Москва : Ad Marginem, 1997. 528 с.
26. Кивлюк О. П. Освітня культура інформаційного суспільства в контексті глобалізаційної реальності // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії : зб. наук. пр. Запоріжжя, 2016. Вип. 67. С. 225-232.
27. Кивлюк О. П. Розвиток освіти та виклики сучасної епохи // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки : наук. вісник : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2011. Вип. 52: Спецвипуск. С. 389-394.
28. Клепко С. Ф. Модернізаційні процеси в сучасній освіті. Київ : Шкільний світ, 2008. 120 с.
29. Конверський А. Є., Чернорог Р. А. Філософська освіта як чинник становлення світоглядної культури // Вісник Київського національного університету ім. Шевченка. Серія: Філософія. Політологія / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т імені Т. Г. Шевченка. Київ, 2006. № 81/83. С. 86-88.
30. Кравченко А. А. Архетип учителя: ідея, образ, відповідальність : монографія. Львів : Ліга-Прес, 2013. 421 с.

31. Кравченко А. А. Освіта як вітальний процес «навчання мислити» // Нова парадигма. Філософія. Політологія. Соціологія : журн. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2012. Вип. 107. С. 4-48.
32. Култаєва М. Д. Суспільне покликання філософії освіти у сучасних соціокультурних контекстах // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. Харків, 2014. Вип. 42. С. 186-194.
33. Левин К. Динамическая психология : избранные труды. Москва : Смысл, 2001. 572 с.
34. Маркс К. Капитал. Москва : Политиздат, 1988. Кн. 3, ч. 1. 475 с.
35. Маркузе Г. Одномерный человек / пер. А. Юдина. Москва : REFL-book, 1994. 304 с.
36. Масштабна акція КВПУ: за гідну працю та проти звуження прав [Електронний ресурс] // Інтернет-портал Конфедерації вільних профспілок України. 2016. Дата оновлення: 28.04.2016. Режим доступу: <http://www.kvpu.org.ua/uk/news/6/1305-masshtabnaaktsiiakvpuzahidnupratsiutaprotyzvuzhenniaprav> (дата звернення: 29.04.2016).
37. Мовчан А., Бікбов О. Студентський протест – це не для двієчників [Електронний ресурс] // Інтернет-журнал «Спільне». 2011. Дата оновлення: 28.07.2011. Режим доступу: <http://commons.com.ua/en/oleksandr-bikbov-studentskij-prote/> (дата звернення: 18.09.2016).
38. Мокляк М. М. Взаємозв'язок розвитку громадського суспільства і права від держави. Київ : Ін-т філософії НАН України, 2005. 432 с.
39. Мулявка В. Нова освітня політика: втратили чи здобули [Електронний ресурс] // Інтернет-журнал «Спільне». 2016. Дата оновлення: 30.08.2016. Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/nova-osvitnya-politika-vtratali-chi-zdobuli/> (дата звернення: 03.09.2016).
40. Надольний І. Ф. Філософія. Суспільство. Культура (філософські стежини в модернізації українського суспільства: державотворчий та культуро-творчий вимір) : монографія. Київ : НАКККіМ, 2013. 336 с.

41. Овруцкий А. В. Потребительские практики как конструирование идентичностей // Социальные практики современной молодежи: поиск новых идентичностей : материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, Барнаул, 21–22 мая 2009 г. / Федеральное агентство по образованию, Управление Алтайского края по образованию и делам молодежи, Алтайский гос. ун-т и др. Барнаул, 2009. С. 71-73.
42. Орел М. Ні роботи, ні перспектив // Інтернет-портал «Україна Молода». 2016. Дата оновлення: 06.04.2016. Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2796/188/97516/> (дата звернення: 26.07.2016).
43. Пелехова В. А. Освіта: суспільне благо або товар? // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Серія: Економіка / Чорномор. держ. ун-т імені Петра Могили. Миколаїв, 2010. Т. 133, вип. 120. С. 25-31.
44. Пилипенко В. Є., Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Вища освіта в Україні: історія та пострадянські реалії (соціологічний аналіз). Запоріжжя : Запоріз. нац. ун-т, 2012. 152 с.
45. Поліщук О. С. Ціннісні засади колективної дії у сучасному суспільстві (філософський аналіз): дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Поліщук Олександр Сергійович; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2015. 438 с.
46. Положення про порядок реалізації права на академічну мобільність та інші НПА [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України : нормативно-правові акти. Дата оновлення: 20.05.2016. Режим доступу: <http://mon.gov.ua/citizens/rozyasnennya/3348/kopiya-polozhennya-pro-poryadok-realizaciyi-prava-na-akademichnu-mobilnist-ta-inshi-npa.html> (дата звернення: 25.05.2016).
47. Попель С. З дипломом якого вузу роботу знайти найлегше [Електронний ресурс] // Інформаційне агентство «УНІАН». 2010. Дата оновлення: 20.05.2010. Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/359700-z-diplomom-yakogo-vuzu-robotu-znayti-naylegshe-reyting.html> (дата звернення: 28.09.2014).

48. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації. – Київ : Ін-т соціології НАН України, 2011. 336 с.
49. Резнік О. Динаміка громадсько-політичних практик в Україні : монографія // Українське суспільство, 1992–2013. Стан та динаміка змін : соціологічний моніторинг / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2013. С. 98-106.
50. Розова Т. В. Гідність як екзистенційна риса людини-громадянина // Вісник інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2009. Вип. 2. С. 20-26.
51. Розова Т. В. Соціальна сфера та соціальні відносини як джерело людинотворення // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства / М-во освіти і науки України, Наук.-дослід. ін-т українознавства. Київ, 2008. Т. 22. С. 96-107.
52. Савельєв В. Л., Ільїн В. В. Критичне мислення як умова продуктивної освіти // Європейські педагогічні студії / М-во освіти і науки України ; Асоціація ректорів педагогічних університетів Європи. Київ, 2015. Вип. 5/6. С. 126-135.
53. Сапелкін Ю. Корупція і хабар в Україні // Українське суспільство, 1992–2013. Стан та динаміка змін : соціологічний моніторинг / Ін-т соціології НАН України. Київ, 2013. С. 255-260.
54. Сартр Ж.-П. Трансцендентность эго: набросок феноменологического описания // Логос. 2003. № 2 (37). С. 86-121.
55. Свириденко Д. Б. Академічна мобільність в дискурсі глобалізації вищої освіти // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і права. Серія: Філософські науки : зб. наук. пр. Київ, 2012. Вип. 13. С. 141-149.
56. Семенова Д., Пищуліна О. Аналітична записка «Щодо регулювання надання першого робочого місця в Законі України «Про зайнятість населення» [Електронний ресурс] // Національний інститут стратегічних досліджень. 2012. Дата оновлення: 05.07.2012. Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/932/> (дата звернення: 18.04.2014).
57. Сковорода Г. Твори : у 2 т. Київ : Обереги, 1994. Т. 2. 435 с.

58. Скотний В. Г. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному : монографія. Дрогобич : Вимір, 2004. 327 с.
59. Совсун І. Чек-ліст реформи. Що змінюється у вищій освіті [Електронний ресурс] // Інтернет-портал «Освіта.ua». 2016. Дата оновлення: 15.05.2016. Режим доступу: <http://osvita.ua/vnz/reform/50280/> (дата звернення: 15.06.2016).
60. Стэндинг. Г. Прекариат: новый опасный класс / пер. с англ. Н. Усова. Москва: Ад Маргинем Пресс, 2014. 328 с.
61. Українське студентство у пошуках ідентичності : монографія / за ред. В. Л. Арбеніної, Л. Г. Сокурянської. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 519 с.
62. Франкл В. Человек в поисках смысла : сборник : пер. с англ. и нем. / общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
63. Хижняк Л., Хижняк К. Гібридизація у вищій освіті в умовах упровадження технологій електронного навчання // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : міжвуз. зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2016. Вип. 72. С. 137-144.
64. Хохлович М., Мамай А. «Акція в дверях» [Електронний ресурс]// Інтернет-журнал «Спільне». 2016. Дата оновлення: 21.10.2016. Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/aktsiya-v-dveryah> (дата звернення: 21.01.2017).
65. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді: Парламентські слухання про становище молоді в Україні [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Профспілки працівників освіти і науки України. 2016. Дата оновлення: 03.11.2016. Режим доступу: <https://pon.org.ua/novyny/5196-verhovny-rad-ukrayini-sluhali-pro-cnnsn-orgyentacyi-suchasnoyi-ukrayinskoji-molod.html> (дата звернення: 05.11.2016).
66. Шульга Н. А. Дрейф на обочину: двадцать лет общественных изменений в Украине. Киев : Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. 488 с.
67. Щудло С. Вища освіта у пошуках якості: quo vadis. Харків ; Дрогобич : Коло, 2012. 340 с.
68. Эстулин Д. Тавистокский институт / пер. П. Самсонов. Минск : Попурри, 2014. 368 с.

ВИСНОВКИ

Основні результати дослідження висвітлено у наступних положеннях.

1. Конкретизовано сутність феномену прекарності у соціально-філософському дискурсі. Прекарність як соціальне явище представляє собою стан перманентної мінливості та невизначеності у повсякденних практиках особистості. Акцентується увага на тому, що елементи прекарності зі сфери соціально-трудових відносин поступово просякають і інші сфери діяльності сучасної людини. Серед цих сфер діяльності виділено такі, як сфера соціальних контактів, побутова сфера, політичні та соціально-культурні практики тощо. Звідси прекарними соціальними практиками у широкому сенсі називаються такі соціальні практики, які характеризуються невизначеним станом індивіда, його покладанням на плинний момент часу, передбачають у нього відчуття невпевненості у майбутніх перспективах. Згідно цієї дефініції виділено прекарний стиль життя особистості у цілому та прекаріат не тільки як специфічна соціальна група чи специфічний клас «у собі», але і як специфічний прошарок людей – носіїв цього стилю життя та життєвої стратегії. Прекарність як соціальна стратегія призводить до атомізації особистості у трьох особливих проекціях: по відношенню до представників минулих і майбутніх поколінь власного роду (вертикальна атомізація), по відношенню до своїх співвітчизників і інститутів громадянського суспільства (горизонтальна атомізація), по відношенню до інститутів державної влади та держави в цілому (вертикальна атомізація). Ця атомізація проявляється у тому, що особистість зосереджується у своїх орієнтирах, установках, поведінці та діяльності (як матеріальній, так і духовній) виключно на потребах і можливостях плинного моменту, відкидаючи довготривалі перспективи, які не приносять миттєвого та відчутного зиску. Внаслідок такої базової орієнтації особистість втрачає відчуття сенсу довготривалих стратегій із пролонгованими перспективами та наслідками, які розгортаються у часі як результат тривалого процесу докладання зусиль.

2. Окреслено ризики поширення прекарних соціальних практик в сучасному трансформаційному суспільстві. Прекарність як соціальне явище розгортається на тлі двох своїх головних передумов: зовнішньосистемної –

глобальних нелінійних соціальних трансформацій – та внутрішньосистемної – так званої кризи соціальних перспектив сучасного суспільства. Перші являють собою тотальне тло нестабільності сучасного світу і у такий спосіб своєрідний загальний принцип нестабільності. Криза соціальних перспектив, у свою чергу, становить локальний принцип нестабільності у конкретному суспільстві. Якщо глобальні нелінійні трансформаційні процеси спричиняють кризовий стан конкретних суспільств, то криза соціальних перспектив у конкретному суспільстві виступає тим медіатором, через який явище прекарності просякає різноманітні життєдіяльнісні практики особистості.

Означено особливість соціальних ризиків для українського прекаріату, що зумовлюється закономірністю перебігу українських соціальних трансформацій. Запропоновано концептуальну модель селекторного колапсу українських соціальних трансформацій, який пояснено з точки зору концепції синергетичних перетворень у складних дисипативних системах. Феномен селекторного колапсу українських трансформацій описується як намагання правлячої еліти поєднати у стратегії розвитку країни елементів детекторного принципу функціонування системи, що відповідає економіці неоліберального зразку, та елементів детекторного принципу державного патерналізму соціалістичного зразку. За допомогою наведеної у роботі схеми доведено, чому таке співіснування інститутів, норм та цінностей не призвело до ефективного симбіозу, а спричинило глибокий внутрішній конфлікт і розлад у державній системі України, тим болісніший, чим триваліше зберігався його латентний характер. Зокрема, цей конфлікт з позиції прекарізації населення України проявляється у тому, що жоден із зазначених принципів управління в українських реаліях є неефективним у справі захисту трудових прав прекарія, забезпечення йому можливостей соціальної висхідної мобільності, отримання визначеного статусу в суспільстві. Зображено і своєрідний парадокс селекторного колапсу українських соціальних трансформацій, при якому функціонування рудиментальних елементів системи патерналістського зразку виявляється хоча і гальмівним, проте необхідним фактором для існування у широкому публічному дискурсі питання гарантованих трудових прав працівників.

3. Проаналізовано соціальний статус молоді та її життєві стратегії в сучасному трансформаційному суспільстві. Молодь як специфічна соціально-демографічна група є традиційно однією із найвразливіших соціальних груп. Ця вразливість зумовлюється її своєрідним перехідним станом – від стану дитини, залежної від волі дорослих, до стану самодостатньої дорослої особистості. Молоді притаманна і специфічна онтологічна нестабільність, яка спричинюється її унікальною соціальною місією – засвоєнням досвіду попередніх поколінь при одночасній розробці нових зразків соціального досвіду, адекватного новим соціальним умовам. Коли у таких пошуках нестабільна за своєю онтологічною природою молодь стикається із кризою соціальних перспектив для себе у даному суспільстві, вона опиняється витісненою до простору розгортання соціально-діяльнісної та екзистенційної прекарності. Молодь сьогодення представляє собою своєрідний «місток», буферний перехід від покоління, яке орієнтувалося на пролонговані життєві результати і формувало транценденталістські світоглядні позиції, до поколінь, які можуть орієнтуватися виключно на потреби дня сьогоднішнього, з усією його мінливістю, плинністю. Молодь сьогодення вже впевнено демонструє такі прекарізовані тенденції свідомості, які стали невід’ємними характеристиками її повсякденних практик. Яскравим прикладом прекарізації молоді слугують вітчизняні реалії розвитку цієї соціально-демографічної групи.

4. Досліджено особливості поширення прекарних соціальних практик серед молодих українців. Виділено такі прекарні тенденції у соціальних практиках української молоді:

- робота не за фахом;
- часта зміна місць роботи і відсутність стабільного професійного досвіду;
- непопулярна практика написання резюме серед безробітної української молоді: відсутність конкретних вимог, запитів до майбутньої роботи та оцінки своїх реальних здібностей, навичок, знань та вмій;
- орієнтація на задоволення першочергових матеріальних потреб і одночасна неможливість заощаджувати гроші на купівлю товарів, що передбачають довгострокові життєві плани;

- неможливість придбати власне житло і постаюча із цього проблема проживання разом із батьками (інфантилізація молоді);
- високий рівень депривації молодих українців – зневіра у те, що в Україні вони зможуть досягти життєвого успіху;
- орієнтація на консьюмеристські політичні практики, що розглядаються як альтернативна прекарна робота на виборах при закономірній відсутності почуття громадської солідарності;
- споживання великої кількості неякісних, але дешевих і легкозамінюваних товарів замість орієнтації на високоякісні, але більш дорогі продукти, які слугуватимуть тривалий термін;
- зневіра у результативність організованої громадянської діяльності і брак часу на неї;
- зневіра у діяльність чинних профспілок і небажання самостійно організовувати профспілки «знизу»;
- орієнтація на пасивні дозвільні практики, які не передбачають творчого підходу, реалізації здібностей і талантів молоді особистості;
- непопулярність регулярних занять спортом, які передбачають підтримання здорового стану впродовж тривалого часу;
- орієнтація на справляння певного враження про власний життєвий успіх на своїх однолітків при фактичному нестабільному положенні і примарності такого успіху;
- прагнення подорожей за кордон як способу довести свій життєвий успіх оточуючим і одночасна спроба втекти від нестабільної і непрогнозованої реальності хоча б на якийсь час.

Екзистенційна загроза прекаризованого світосприйняття, яка постає перед молодими українцями і українською нацією сьогодні, полягає не лише у відчуженості перших від власного людино-творчого «Я», представників свого роду, громадянського суспільства та держави загалом, але і у небезпеці втратити соціально-історичну пам'ять і зв'язок із представниками поколінь українців

минулого і майбутнього, без чого не представляється можливим вихід нашої держави із кризи, її осмислений і розумно організований процес розвитку.

5. Визначено чинники мінімізації негативного впливу прекарних практик на молодь України. Необхідно вжити системних заходів з боку українського уряду, але у той же час необхідною є і ініціатива самих молодих українців, їхнє глибоке усвідомлення того, що прекарність як соціальне явище, яке просякає їхню свідомість, підриває їхні можливості довготривалого і сталого життєвого успіху. Виділено дві базові стратегії подолання прекарності, які виходять із двох базових суб'єктів прекарності – пересічного громадянина і держави. Первинний імпульс подолання прекарних тенденцій у чинній українській соціальній реальності повинен виходити із лав державних інститутів планування та управління. Можливі шляхи державного реформування, спрямованого на мінімізацію прекарних тенденцій у сфері зайнятості українських громадян, ми залишаємо як поле для розгляду та вивчення наступними дослідниками та вченими. У той же час необхідним є і індивідуальне усвідомлення прекарієм (особливо молодим прекарієм, який є транслятором нових екзистенційних позицій свого покоління представникам поколінь майбутнього) усього спектру перспектив та наслідків прекаризації його соціальних практик та свідомості. Проміжною ланкою у цьому процесі виступає подолання прекарності на рівні громадянської взаємодії, що відображає подолання атомізації у проекції горизонтальних соціальних зв'язків.

6. Досліджено вплив вищої освіти на обмеження прекарних практик в молодіжному середовищі сучасної України. Саме система вищої освіти несе на собі специфічну місію не тільки надання фахових знань студенту, але і формування у нього цілісного знання про світ і розуміння свого місця у ньому. Таке цілісне світосприйняття і є першочерговим кроком у подоланні прекарних тенденцій у свідомості і життєдіяльності людини, оскільки забезпечує особистості основи ретроспективного та перспективного мислення, апелювання абстрактними, умоглядними категоріями, можливість порівняння екзистенційних позицій поколінь різних часів та епох, формування на основі такого порівняння критичного мислення по відношенню до плинної сучасності і вироблення на основі цього порівняння її

всебічного аналізу і нових смислотворчих сенсів. Запропоновано низку рекомендацій для системи вищої освіти України у справі обмеження впливу прекарних соціальних практик на молодіжне середовище:

- введення навчальних курсів із роз'яснення діючих механізму захисту трудових прав для студентів – ліквідація юридичної неграмотності майбутніх працівників;

- підтримка незалежного студентського самоврядування, яке б сприяло формуванню у студентів почуття солідарності, та побудова із цим органом партнерських, взаємовигідних ділових стосунків;

- заохочення студентів до колективних видів діяльності, результат яких є результатом дії злагодженої команди із сильним лідером;

- недопущення скорочення обсягу викладання гуманітарних дисциплін, які формують основи класичної вищої освіти і сприяють оформленню у студента цілісного уявлення про оточуючий світ і місце студента у ньому (філософія, історія, соціологія, психологія тощо);

- підтримка роботи викладача, забезпечення самому викладачу гідних умов праці та реалізації педагогічного таланту, які не передбачають експлуатації його матеріальних, професійних та духовних ресурсів, оскільки викладач є першою особою та авторитетом, з якого студенти свідомо чи несвідомо беруть приклад у своїх життєвих практиках.

Таким чином, роль молоді у становленні і перспективах українського прекаріату сьогодення є значною, якщо не вирішальною, оскільки саме молоді українці сьогодні є тим соціальним потенціалом інновацій та соціальних новоутворень, які у перспективах майбутнього можуть призвести до значних змін чинної реальності вітчизняного соціального простору. Молоді українці сьогодні представляють собою представників того визначного покоління, яке стоїть на своєрідній межі: зберегти правонаступність досвіду попередніх поколінь і досвіду нащадків – або опинитися у вирі прекарних соціальних практик і відповідної свідомості без ретроспективи та перспективи, у лавах плінного моменту, за яким завершується соціальний час, а, отже, і соціальне безсмертя. Тому від ефективності

мінімізації впливу прекарних тенденцій на життя української молоді залежить не тільки її фізичний, матеріальний та духовний стан, а поняття значно абстрактніші, проте від того не менш реальні, а саме: розвиток екзистенційних позицій молоді майбутніх поколінь, той досвід, який майбутні молоді українці зможуть передати своїм нащадкам, а, отже, розвиток української нації як такої, що розвивається у координатах соціального простору та часу і має усі перспективи для досягнення соціального, політичного, економічного та культурного благополуччя.